

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАРГАН СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 343.1; 343.98

**ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність – 081 – Право

Галузь знань – 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **С. С. Барган**

Науковий керівник: **Лоскутов Тимур Олександрович**, доктор юридичних
наук, професор

Кропивницький – 2024

АНОТАЦІЯ

Барган С. С. Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2024.

У дисертації вирішено наукове завдання, що полягає у комплексному дослідженні криміналістичного та процесуального аспектів пізнавальної діяльності слідчого.

Доведено, що категорії кримінального процесуального пізнання, доказування та розслідування кримінальних правопорушень за своєю природою мають пізнавальний зміст, і підпорядковані загальним законам діалектики, але використовуються крізь призму відповідної галузі (напрямку людської діяльності).

Обґрунтовано необхідність широкого розуміння пізнавальної діяльності слідчого, її ототожнення з пізнанням у гносеологічному сенсі, оскільки нормативно-правова регламентація встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення не охоплює того обсягу завдань, які вирішує слідчий на досудовому розслідуванні.

З'ясовано методологічний вплив ситуаційного підходу на пізнавальну діяльність слідчого в розслідуванні кримінальних правопорушень, що полягає у розробці та вдосконаленні алгоритмів вирішення складних ситуаційних завдань, пов'язаних з проблемами організаційно-управлінського, тактико-психологічного та пошуково-пізнавального характеру. Основою реалізації ситуаційного підходу є діяльність слідчого, який під час досудового розслідування пізнає обставини вчиненого кримінального правопорушення у взаємозв'язку та динаміці слідчих ситуацій.

Встановлено, що криміналістичний аспект пізнавальної діяльності слідчого має найбільший прояв під час здійснення аналізу слідчої ситуації, моделювання криміналістичних версій та розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні досудового розслідування. Їх реалізація впливає на ефективність збирання, перевірки й оцінки доказів на досудовому розслідуванні та залежить від аналітичних здібностей слідчого, його майстерності приймати виважені тактичні рішення.

Наголошено, що змістовний аналіз слідчої ситуації та виважене прийняття тактичного рішення потребує від слідчого значних інтелектуальних зусиль з метою виявлення неочевидних взаємозв'язків фактів, процесів, явищ, встановлених на конкретному етапі досудового розслідування.

Обґрунтовано необхідність пристосування до потреб пізнавальної діяльності слідчого основних положень теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРІЗ), призначеної для подолання протиріч на конкретному етапі розслідування з метою отримання результату, в якому відсутні будь-які ускладнення та інші небажані фактори.

Узагальнено наукові підходи до побудови криміналістичних версій шляхом визначення інтелектуальних механізмів їх алгоритмізації на прикладі методів «Структурованої розробки гіпотез у кримінальному провадженні» («SHDCI») та «Аналізу конкуруючих гіпотез» («ACH»).

Звернуто увагу на те, що підґрунтям розв'язання інтелектуальних завдань під час планування досудового розслідування кримінальних правопорушень поряд із традиційними версіями можуть виступати типові тактичні завдання та криміналістичні пошукові моделі. Зазначено, що додаткові інструменти розв'язання інтелектуальних задач при плануванні розслідування надають більше можливостей для формування системи початкових заходів у конкретному кримінальному провадженні, сприяючи економії сил та засобів пізнавальної діяльності слідчого.

З'ясовано, що процесуальний аспект пізнавальної діяльності слідчого виявляється у використанні слідчим засобів виявлення, фіксування та перевірки доказової інформації, що регулюються нормами кримінального процесуального закону. До процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого належать окремі заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, затримання тощо.

Констатовано, що основним критерієм віднесення процесуальної дії (заходу забезпечення) до процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого є гносеологічна спрямованість відповідного засобу, а не його назва, законодавча класифікація або нормативне визначення у КПК України.

Визначено, що процесуальним засобом пізнавальної діяльності слідчого є засіб, що врегульований нормами кримінального процесуального законодавства, який може правомірно використовуватися слідчим для пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення.

З'ясовано, що недосконалість нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого обумовлює проблеми правозастосування щодо реалізації заходів забезпечення кримінального провадження поза межами строків досудового розслідування.

Обґрунтовано, що загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження мають охоплювати загальні вимоги, що пов'язані із правомірною процедурою отримання та фіксації доказів.

Наголошено, що відсутність у змісті КПК України спеціальних вимог щодо правомірної реалізації тимчасового доступу до речей і документів обумовлює правову невизначеність, що не сприяє ефективності пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Відмічено, що проблемою правової регламентації негласних процесуальних засобів пізнання слідчого на початковому етапі досудового розслідування є законодавча прогалина щодо не врегулювання можливості

здійснення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій до внесення необхідних відомостей до ЄРДР.

Встановлено недосконалість правового регулювання взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні. З урахуванням того, що взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів є «внутрішньою справою» сторони обвинувачення, регулювання такої взаємодії, як виняток, може здійснюватися на рівні внутрішньої службової документації.

Доведено, що порядок отримання доказів в результаті реалізації всіх процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого (а не лише слідчих (розшукових) дій) має оцінюватися, насамперед, за критерієм «правомірності». Оскільки критерій «правомірності» одержання доказів внаслідок застосування процесуальних засобів пізнання є більш змістовним, аніж критерій «законності». Останній стосовно отримання доказів сформульований у КПК України формально та категорично, що унеможлиблює його ефективне використання щодо здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Наголошено на законодавчій прогалині стосовно не врегулювання часових меж пізнавальної діяльності слідчого до повідомлення особі про підозру. З огляду на те, що критерії розумних строків не завжди беруться до уваги слідчим та прокурором під час досудового розслідування, слідчий до дня повідомлення особі про підозру може здійснювати пізнавальну діяльність без обмежень у часі, призводячи до порушення принципу розумності строків та права людини на справедливий судовий захист. Це не сприяє забезпеченню прав і свобод як потерпілого, так і підозрюваного на стадії досудового розслідування.

Зроблено висновок, що наявність у змісті кримінального процесуального закону норми щодо включення строку з моменту прийняття процесуального рішення про зупинення досудового розслідування до моменту скасування такого рішення у загальні строки досудового

розслідування (ч. 5 ст. 219 КПК України) необґрунтовано звужує часові межі пізнавальної діяльності слідчого.

Акцентовано увагу, що у змісті норми ч. 5 ст. 219 КПК України не враховується поведінка підозрюваного, який може тривалий час переховуватися від органів досудового розслідування до спливу строків пізнавальної діяльності слідчого, а потім успішно оскаржити постанову про зупинення кримінального провадження та вимагати закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Сформульовані у дисертації основні результати та висновки можуть бути використані під час: а) науково-дослідної роботи – в подальших дослідженнях пізнавальної діяльності слідчого; б) освітньому процесі та навчально-методичній діяльності – під час викладання таких дисциплін як «Криміналістика» та «Кримінальний процес», в тому числі й при підготовці навчально-методичних рекомендацій, підручників, посібників; в) у законотворчому процесі – при вдосконаленні норм кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації пізнавальної діяльності слідчого; г) у правозастосовній діяльності – з метою підвищення ефективності практики досудового розслідування.

Ключові слова: доказування, запобіжний захід, заходи забезпечення кримінального провадження, інформація, кримінальне правопорушення, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, пізнавальна діяльність, процесуальні засоби пізнання, розслідування, слідчий, слідча ситуація, слідчі (розшукові) дії, початок кримінального провадження, тимчасовий доступ до речей і документів.

SUMMARY

Barhan S. S. Investigator's cognitive activity: criminalistics and procedural aspects. – Qualification scientific work as a manuscript.

Thesis for Doctor of Philosophy degree in specialty 081 «Law» (08 – Law).
– Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, 2024.

The dissertation addresses the scientific task of a comprehensive study of the criminalistics and procedural aspects of the cognitive activity of the investigator.

It has been proven that the categories of criminal procedural cognition, proving, and investigating criminal offenses are inherently cognitive in nature and are subject to the general laws of dialectics, but are used through the lens of the relevant field (area of human activity).

The necessity of a broad understanding of the cognitive activity of the investigator has been substantiated, equating it with cognition in the epistemological sense, as the normative-legal regulation of establishing the circumstances of a committed criminal offense does not encompass the full scope of tasks that the investigator resolves during the pre-trial investigation.

The methodological influence of the situational approach on the cognitive activity of the investigator in investigating criminal offenses has been clarified. This influence consists of developing and improving algorithms for solving complex situational tasks related to organizational-management, tactical-psychological, and search-cognitive problems. The basis for the implementation of the situational approach is investigator's activity, who, during the pre-trial investigation, understands the circumstances of the committed criminal offense in the interconnection and dynamics of investigative situations.

It has been established that the criminalistics aspect of the investigator's cognitive activity is most pronounced during the analysis of the investigative situation, the modeling of criminalistics versions, and the resolution of intellectual tasks in the planning of the pre-trial investigation. Their implementation affects the effectiveness of collecting, verifying, and evaluating evidence in the pre-trial investigation and depends on the investigator's analytical abilities and their skill in making well-considered tactical decisions.

It is emphasized that a thorough analysis of the investigative situation and the careful adoption of tactical decisions require significant intellectual effort from the investigator to identify non-obvious interconnections of facts, processes, and phenomena established at a particular stage of the pre-trial investigation.

The necessity of adapting the main provisions of the Theory of Inventive Problem Solving (TRIZ) to the needs of the investigator's cognitive activity has been substantiated. This theory is intended to overcome contradictions at a specific stage of the investigation to achieve a result that lacks any complications and other undesirable factors.

Scientific approaches to constructing criminalistics versions have been generalized by defining the intellectual mechanisms of their algorithmization, using the methods of «Structured Hypothesis Development in Criminal Investigation» (SHDCI) and «Analysis of Competing Hypotheses» (ACH) as examples.

Attention is drawn to the fact that the foundation for solving intellectual tasks during the planning of pre-trial investigations of criminal offenses, alongside traditional versions, can also include typical tactical tasks and criminalistics search models. It is noted that additional tools for solving intellectual tasks in planning investigations provide more opportunities for forming a system of initial measures in a specific criminal proceeding, thereby promoting the conservation of the investigator's cognitive activity resources.

It has been established that the procedural aspect of the investigator's cognitive activity is manifested in the use of means for detecting, documenting, and verifying evidentiary information, which are regulated by the norms of the criminal procedural law. Procedural means of the investigator's cognitive activity include certain measures to ensure criminal proceedings, such as temporary access to items and documents, temporary seizure of property, detention, and others.

It is stated that the main criterion for classifying a procedural action (measure of ensuring) as a procedural means of the investigator's cognitive activity is the epistemological orientation of the respective means, rather than its name, legislative classification, or normative definition in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

It has been determined that a procedural means of the investigator's cognitive activity is a tool regulated by the norms of criminal procedural

legislation, which can be lawfully used by the investigator to ascertain the circumstances of a committed criminal offense.

It has been clarified that the imperfections in the normative regulation of the procedural means of the investigator's cognitive activity lead to issues in law enforcement regarding the implementation of measures ensuring criminal proceedings outside the time limits of pre-trial investigation.

It has been substantiated that the general rules for applying measures ensuring criminal proceedings should encompass the general requirements related to the lawful procedure for obtaining and recording evidence.

It is emphasized that the absence of specific requirements in the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the lawful implementation of temporary access to items and documents results in legal uncertainty, which does not contribute to the effective cognition of the circumstances of the committed criminal offense.

It has been noted that a problem in the legal regulation of the investigator's covert procedural means of cognition at the initial stage of pre-trial investigation is the legislative gap concerning the lack of regulation of the possibility for the investigator to carry out covert investigative (search) actions before entering the necessary information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations.

The inadequacy of legal regulation of the interaction between the investigator and the employees of operational units during cognitive activities in criminal proceedings has been established. Considering that the interaction between the investigator and the employees of operational units is an «internal matter» of the prosecution, the regulation of such interaction can, as an exception, be carried out at the level of internal service documentation.

It has been proven that the procedure for obtaining evidence as a result of the implementation of all procedural means of the investigator's cognitive activity (and not only investigative (search) actions) should be evaluated primarily based on the criterion of «lawfulness». Since the criterion of «lawfulness» for obtaining evidence through the application of procedural means of cognition is more

substantive than the criterion of «legality». The latter, concerning the obtaining of evidence, is formulated in the Criminal Procedure Code of Ukraine formally and categorically, which precludes its effective use regarding the implementation of procedural means of the investigator's cognitive activity.

It is emphasized that there is a legislative gap regarding the regulation of the time limits for the investigator's cognitive activities before notifying the person of suspicion. Given that the criteria for reasonable terms are not always considered by the investigator and the prosecutor during the pre-trial investigation, the investigator can conduct cognitive activities without time restrictions until the day of notification of suspicion. This leads to a violation of the principle of reasonable terms and the right to fair judicial protection, which does not ensure the rights and freedoms of both the victim and the suspect at the pre-trial investigation stage.

It is concluded that the provision in the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the inclusion of the period from the moment of the procedural decision to suspend the pre-trial investigation until the cancellation of such a decision in the overall timeframes of the pre-trial investigation (Part 5, Article 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) unjustifiably narrows the time limits for the investigator's cognitive activities.

Attention is drawn to the fact that the content of Part 5, Article 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine does not take into account the behavior of the suspect, who may hide from the pre-trial investigation bodies for a long time until the expiration of the investigator's cognitive activity timeframe, and then successfully challenge the suspension of the criminal proceedings and demand the closure of the criminal proceedings based on Paragraph 10, Part 1, Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The main results and conclusions formulated in the dissertation can be utilized in the following areas: a) scientific research – for further studies on the cognitive activities of investigators; b) educational and methodological activities – in the teaching of subjects such as «Criminalistics» and «Criminal proceeding», including the preparation of educational-methodical recommendations, textbooks,

and manuals; c) legislative process – to improve the norms of criminal procedural legislation regarding the legal regulation of the investigator's cognitive activities; d) law enforcement practice – to enhance the effectiveness of pre-trial investigation practices.

Key words: evidence, preventive measure, measures to ensure criminal proceedings, information, criminal offense, covert investigative (search) actions, operational-search activities, cognitive activities, procedural means of cognition, investigation, investigator, investigative situation, investigative (search) actions, the beginning of criminal proceedings, temporary access to objects and documents.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Барган С. С. Методика аналізу слідчої ситуації. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. 3 (76). С. 135-142.

2. Yuriy P. Tymoshenko; Oleksandr I. Kozachenko; Dmytro P. Kyslenko; Maryna S. Horodetska; Maryna V. Chubata; Serhii S. Barhan (2022). Latest technologies in criminal investigation (testing of foreign practices in Ukraine). *Revista Amazonia Investiga*. Vol. 11. Issue 51. P. 149-160. DOI: 10.34069/AI/2022.51.03.14.

Особистий внесок здобувача: визначено перспективні напрями використання сучасних технологій в діяльності слідчого.

3. Кубарєв І. В., Барган С. С. Логічні основи планування досудового розслідування. *Науковий вісник УжНУ*. 2023. Вип. 80 (6). Ч. 2. С. 153-159.

Особистий внесок здобувача: визначено поняття, зміст та значення типових тактичних завдань та криміналістичних пошукових моделей при плануванні досудового розслідування.

4. Барган С. С. Проблеми нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 560-565.

5. Барган С. С. Вимоги до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 1. С. 207-211.

6. Барган С. С. Дефекти правової регламентації часових меж пізнавальної діяльності слідчого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 388-390.

7. Барган С. С. Правомірність отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Європейські Перспективи*. 2024. № 2. С. 48-53.

8. Барган С. С. Негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія право. 2024. Вип. 80. Ч. 3. С. 14-18.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Кубарєв І. В., Татаренко С. В., Барган С. С. Тактичні рішення на досудовому розслідуванні: технологічний аспект. *IV Всеукраїнська науково-практична конференція. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів (м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 року)*. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України. 2021. С. 131-134.

Особистий внесок здобувача: визначено можливості використання спеціального алгоритму вирішення винахідницьких задач при здійсненні аналізу слідчої ситуації.

10. Барган С. С. Концепції пізнання слідчого в процесі розкриття і розслідування злочинів. *Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Сучасні підходи боротьби зі злочинністю: погляди молодих вчених» (м. Кривий Ріг, 02 липня 2021 року)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2021. С. 187-190.

11. Барган С. С. Канадська модель планування розслідування злочинів. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (27 травня 2022 року, м. Хмельницький)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 96-98.

12. Кубарєв І. В., Барган С. С. Щодо права слідчого проводити НСРД особисто. *Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий Ріг, 26 травня 2023 року)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 59-61.

Особистий внесок здобувача: виокремлено типові причини, з яких слідчий не має реальної можливості провести негласні слідчі (розшукові) дії самостійно.

13. Барган С. С. Поняття процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Партнерство та взаємодія підрозділів системи МВС з органами державної влади та громадськістю»* (м. Кривий Ріг, 03 листопада 2023 року). Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 81-84.

14. Барган С. С. Щодо неефективності взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні. *II Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану»* (м. Хмельницький, 14 березня 2024 року). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2024. С. 451-454.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО	27
1.1. Теорія пізнання в розслідуванні кримінальних правопорушень	27
1.2. Категорія криміналістичного мислення.....	51
1.3. Ситуаційний підхід та теорія причинності в структурі пізнавальної діяльності слідчого.....	60
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО	81
2.1. Сучасні концепції аналізу слідчої ситуації	81
2.2. Моделювання криміналістичних версій	100
2.3. Розв’язання інтелектуальних завдань під час планування досудового розслідування	112
Висновки до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО	129
3.1. Загальна характеристика процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.....	129
3.2. Вимоги до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.....	157
3.3. Негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого.....	167
3.4. Правомірність отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого	181
3.5. Дефекти правової регламентації часових меж пізнавальної діяльності слідчого.....	192

	16
Висновки до розділу 3.....	199
ВИСНОВКИ	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	216
ДОДАТКИ.....	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КПК України –	Кримінальний процесуальний кодекс України
КК України –	Кримінальний кодекс України
ЄСПЛ –	Європейський суд з прав людини
КПЛ –	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄРДР –	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗУ –	Закон України
п. –	Пункт
ст. –	Стаття
ТРІЗ –	Теорія розв’язання винахідницьких задач
ч. –	Частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ефективність доказування у кримінальному провадженні залежить від результативності пізнавальної діяльності слідчого. Останній використовуючи пізнавальні засоби здобуває доказову інформацію про обставини вчиненого кримінального правопорушення для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Разом з тим, пізнавальна діяльність слідчого не позбавлена недоліків та потребує оптимізації. Обмежене розуміння суб'єктами сторони обвинувачення природи пізнавальних засобів призводить до виникнення правозастосовних помилок та до нераціонального використання сил і засобів розслідування, внаслідок чого знижується ефективність доказової діяльності та рівень забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі.

Крім того, недосконалість нормативного регулювання пізнавальної діяльності слідчого негативно позначається на результатах досудового розслідування та ускладнює виконання завдань всього кримінального провадження.

У теорії кримінального процесу та криміналістики питання пізнавальної діяльності слідчого розглядали багато вчених, зокрема, С. Є. Абламський, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. В. Вапнярчук, С. С. Вітвіцький, А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, П. С. Єпринцев, О. В. Ковальова, Р. В. Комісарчук, В. О. Коновалова, О. М. Корнєв, А. В. Крушеницький, І. В. Кубарєв, О. І. Кудерміна, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, Є. Д. Лук'янчиков, Є. С. Назимко, О. В. Одерій, Д. О. Пилипенко, М. А. Погорецький, В. В. Рогальська, А. В. Старушкевич, Л. Д. Удалова, Д. М. Цехан, О. М. Цільмак, М. С. Цуцкірідзе, В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов та інші. Водночас науковці у своїх працях висвітлювали загальні проблеми пізнавальної діяльності слідчого, вчені не акцентували

увагу на системному дослідженні питань, пов'язаних з криміналістичним та процесуальним аспектами пізнавальної діяльності слідчого.

Викладене свідчить про актуальність доктринального опрацювання криміналістичного та процесуального аспектів пізнавальної діяльності слідчого. Це зумовлює вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному теоретичному дослідженні криміналістичного та процесуального аспектів пізнавальної діяльності слідчого.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з Переліком пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942, Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затверджених наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454 (п.п. 1, 10, 14), в тому числі відповідно до тематики науково-дослідної роботи Донецького державного університету внутрішніх справ протягом 2020-2024 років «Теоретичні та практичні проблеми державотворення, реформування права та правоохоронної системи в контексті євроінтеграційного вибору України» (№0120U105582).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ 27 жовтня 2021 року (протокол № 4), змінено 07 березня 2024 року (протокол № 14).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є отримання нових наукових результатів щодо криміналістичного та процесуального аспектів пізнавальної діяльності слідчого.

Мета дослідження обумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- розглянути теорію пізнання в розслідуванні кримінальних правопорушень;
- визначити категорію криміналістичного мислення;
- висвітлити ситуаційний підхід та теорію причинності в структурі пізнавальної діяльності слідчого;
- охарактеризувати сучасні концепції аналізу слідчої ситуації;
- розкрити моделювання криміналістичних версій;
- з'ясувати особливості розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні досудового розслідування;
- надати загальну характеристику пізнавальним засобам пізнавальної діяльності слідчого;
- виокремити вимоги до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого;
- розглянути негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого;
- з'ясувати дефекти правової регламентації часових меж пізнавальної діяльності слідчого;
- охарактеризувати правомірність отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають та реалізуються під час пізнавальної діяльності слідчого.

Предметом дослідження є криміналістичний та процесуальний аспекти пізнавальної діяльності слідчого.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети та завдань дослідження в роботі використано сукупність різних методів. Методологічно дослідження спирається на *діалектичний метод* пізнання дійсності, як на основне філософське вчення про внутрішню і зовнішню детермінації розвитку (всі розділи). Разом з тим, використовувалися *емпіричні, загальнонаукові та спеціальні* методи, які надали змогу проаналізувати і науково обґрунтувати визначену проблему в різних аспектах її прояву (всі

розділи). Зокрема за допомогою *системно-структурного методу* визначено поняття, зміст, форму, структуру та спрямованість пізнавальної діяльності слідчого в процесі розслідування кримінальних правопорушень (розділ 1). *Структурно-логічний метод*, який передбачає розгляд логіки взаємозв'язків та конструктивних особливостей елементів системи досліджуваних питань за різними категоріями дозволив з'ясувати окремі криміналістичні аспекти пізнавальної діяльності слідчого, зокрема, в частині здійснення аналізу слідчої ситуації та побудови криміналістичних версій (підрозділи 2.1-2.2). Для визначення особливостей вирішення інтелектуальних задач під час планування досудового розслідування та прийняття тактичного рішення застосовано *синергетичний метод*, призначений для визначення внутрішніх механізмів приведення хаосу до впорядкованих складних систем (підрозділ 2.3). Вагомих результатів щодо дослідження процесуальних особливостей реалізації слідчим пізнавальних засобів на досудовому розслідуванні досягнуто за допомогою використання методу правової *герменевтики*, який знайшов своє відображення під час опрацювання норм кримінального процесуального законодавства, інших нормативно-правових джерел та узагальненої судової практики (підрозділ 3.2-3.5). При анкетуванні слідчих Національної поліції, прокурорів органів прокуратури та слідчих суддів використано соціологічний метод (розділ 3). Статистичний метод застосовано під час узагальнення результатів проведених опитувань, які відображають основні положення дисертаційного дослідження (розділ 3).

Нормативною основою дослідження є Конституція України, Закони України, а також інші нормативно-правові акти, що регламентують пізнавальну діяльність слідчого.

Теоретичним підґрунтям дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі кримінального процесу, криміналістики, а також загальної теорії права, гносеології та методології наукових досліджень.

Емпіричним підґрунтям дослідження є рішення Європейського суду з прав людини, Верховного Суду, а також матеріали узагальнення судової

практики. Під час дисертаційного дослідження здійснено опитування 120 слідчих Національної поліції України, 70 прокурорів органів прокуратури, 50 суддів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших наукових праць, в якій комплексно опрацьовано криміналістичний та процесуальний аспекти пізнавальної діяльності слідчого. В результаті проведеного дисертаційного дослідження сформульовано наступні наукові положення:

уперше:

– визначено, що процесуальним засобом пізнавальної діяльності слідчого є засіб, що врегульований нормами кримінального процесуального законодавства, який може правомірно використовуватися слідчим для пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення;

– констатовано, що основним критерієм віднесення процесуальної дії (заходу забезпечення) до процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого є гносеологічна спрямованість відповідного засобу, а не його назва, законодавча класифікація або нормативне визначення у КПК України;

– з'ясовано, що недосконалість нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого обумовлює проблеми правозастосування щодо реалізації заходів забезпечення кримінального провадження поза межами строків досудового розслідування;

– обґрунтовано, що загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження мають охоплювати загальні вимоги, що пов'язані із правомірною процедурою отримання та фіксації доказів;

удосконалено:

– теоретичні уявлення про пізнавальну діяльність слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень. Обґрунтовано необхідність широкого розуміння пізнавальної діяльності слідчого, її ототожнення з пізнанням у гносеологічному сенсі, оскільки нормативно-правова регламентація встановлення обставин вчиненого кримінального

правопорушення не охоплює того обсягу завдань, які вирішує слідчий на досудовому розслідуванні;

– доктринальне положення про використання критеріїв «законності» та «правомірності» під час оцінки порядку отримання доказів у кримінальному провадженні. Доведено, що порядок отримання доказів в результаті реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого (а не лише слідчих (розшукових) дій) має оцінюватися, насамперед, за критерієм «правомірності»;

– наукове положення щодо необґрунтованого звуження часових меж пізнавальної діяльності слідчого в результаті ефективного оскарження рішення про зупинення досудового розслідування. Акцентовано увагу на те, що у змісті норми ч. 5 ст. 219 КПК України не враховуються поведінка підозрюваного, який може тривалий час переховуватися від органів досудового розслідування до спливу строків пізнавальної діяльності слідчого, а потім успішно оскаржити постанову про зупинення кримінального провадження та вимагати закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України;

– теоретичне положення про недосконалість правової регламентації тимчасового доступу до речей і документів. Наголошено, що відсутність у змісті КПК України спеціальних вимог щодо правомірної реалізації тимчасового доступу до речей і документів обумовлює правову невизначеність, що не сприяє ефективності пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення;

дістали подальшого розвитку:

– доктринальні уявлення щодо аналізу слідчої ситуації у частині пристосування до потреб пізнавальної діяльності слідчого основних положень теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРІЗ), призначеної для подолання протиріч на конкретному етапі розслідування з метою отримання результату, в якому відсутні будь-які ускладнення та інші небажані фактори;

– наукові підходи до побудови криміналістичних версій шляхом визначення інтелектуальних механізмів їх алгоритмізації на прикладі методів «Структурованої розробки гіпотез у кримінальному провадженні» («SHDCI») та «Аналізу конкуруючих гіпотез» («АСН»);

– теоретичні положення щодо особливостей планування розслідування в частині обґрунтування допоміжного значення тактичних завдань і криміналістичних пошукових моделей. Звернуто увагу на те, що додаткові інструменти розв'язання інтелектуальних задач при плануванні розслідування надають більше можливостей для формування системи початкових заходів у конкретному кримінальному провадженні, сприяючи економії сил та засобів пізнавальної діяльності слідчого;

– теоретичне уявлення щодо законодавчої прогалини стосовно не врегулювання часових меж пізнавальної діяльності слідчого до повідомлення особі про підозру. З огляду на те, що критерії розумних строків не завжди беруться до уваги слідчим та прокурором під час досудового розслідування, слідчий до дня повідомлення особі про підозру може здійснювати пізнавальну діяльність свавільно, без жодних часових обмежень. Це не сприяє забезпеченню прав і свобод як потерпілого, так і підозрюваного на стадії досудового розслідування;

– доктринальне положення про дефектність нормативного регулювання негласних процесуальних засобів пізнання слідчого. Відмічено, що проблемою правової регламентації негласних процесуальних засобів пізнання слідчого на початковому етапі досудового розслідування є законодавча прогалина щодо не врегулювання можливості здійснення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій до внесення необхідних відомостей до ЄРДР;

– наукове положення про недосконалість правового регулювання взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні. З урахуванням того, що взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів є «внутрішньою справою» сторони обвинувачення, регулювання такої

взаємодії, як виняток, може здійснюватися на рівні внутрішньої службової документації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані під час: а) науково-дослідної роботи – в подальших дослідженнях пізнавальної діяльності слідчого; б) освітньому процесі та навчально-методичній діяльності – під час викладання таких дисциплін як «Криміналістика» та «Кримінальний процес», в тому числі й при підготовці навчально-методичних рекомендацій, підручників, посібників; в) у законотворчому процесі – при вдосконаленні норм кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації пізнавальної діяльності слідчого; г) у правозастосовній діяльності – з метою підвищення ефективності практики досудового розслідування.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним, завершеним науковим дослідженням, що висвітлює криміналістичний та процесуальний аспекти діяльності слідчого, пов'язаної з пізнанням обставин вчиненого кримінального правопорушення. Наукові результати, теоретичні положення та висновки автором сформульовано самостійно на підставі проведених особистих досліджень. Внесок здобувача визначено у списку публікацій за темою дисертаційного дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження апробовано в межах трьох науково-практичних конференціях, зокрема: V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 року), Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених «Сучасні підходи боротьби зі злочинністю: погляди молодих вчених» (м. Кривий Ріг, 2 липня 2021 року), Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (27 травня 2022 року, м. Хмельницький), VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий

ріг, 26 травня 2023 року), Всеукраїнської науково-практичної конференції «Партнерство та взаємодія підрозділів системи МВС з органами державної влади та громадськістю» (м. Кривий Ріг, 03 листопада 2023 року), II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» (м. Хмельницький, 14 березня 2024 року).

Публікації. Основні наукові результати, що отримані під час дисертаційного дослідження, відображено у восьми наукових публікаціях, зокрема, семи наукових статей у виданнях, що входять до Переліку наукових фахових видань України, одній статті у науковому періодичному виданні, що індексується в наукометричних базах даних Scopus та/або Web of Science Core Collection, а також шести тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 258 сторінок, з них основний зміст роботи – 198 сторінок, список використаних джерел займає 27 сторінок, нараховуючи 272 найменування, додатки подано на 16 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

1.1. Теорія пізнання в розслідуванні кримінальних правопорушень

Процес розслідування кримінальних правопорушень протягом тривалого періоду відчував якісних змін, зумовивши стрімке становлення та розвиток криміналістики як науки, діалектичне підґрунтя якої сприяє задоволенню зростаючих потреб практики протидії злочинності як теоретичними положеннями, так і розроблюваними на їх основі криміналістичними рекомендаціями. Водночас практична діяльність слідчого за своїми змістом, засобами та умовами значно відрізняється від наукового споглядання загальних закономірностей механізму вчинення кримінального правопорушення та виникнення джерел інформації про кримінальне правопорушення, зумовивши демаркацію методів кримінального процесуального пізнання у розрізі теоретичного обґрунтування специфічної інтелектуальної діяльності слідчого.

У гносеологічному значенні під практичною діяльністю розуміють матеріальну цілеспрямовану, систематичну діяльність суб'єкта пізнання щодо зміни або збереження соціальних систем (наприклад, боротьба зі злочинністю, військові операції, революційна діяльність тощо) [235, с. 250]. Разом з тим, у гносеології не прийнято ототожнювати пізнавальну діяльність з практикою, попри їх взаємну обумовленість і тісний взаємозв'язок між поняттями. Практика прагне перетворення матеріальної дійсності, а пізнання передбачає достовірне її відображення для подальшого перетворення. За цих умов ціль пізнавальної діяльності обумовлюється потребами практики, які формують структуру раціонального мислення та є головними онтологічними підставами визначення проблематики дослідження непізнаних елементів об'єктивної дійсності [129, с. 35]. Практична діяльність слідчого за аналогією

здатна визначати об'єкт пізнання, напрямок дослідження і його зміст, мету та завдання, очікувані результати та засоби їх досягнення.

У вимірі поступового збільшення інформаційної ємності процесу розслідування кримінальних правопорушень, прискорення темпів розвитку криміналістики як науки та поглиблення її інтеграції з іншими галузями наукових знань, пріоритет у детермінації особливостей пізнавальної діяльності слідчого залишається саме за практикою. Таким чином, не теоретичні положення криміналістики виступають основним фактором спрямування і стимулювання пізнавальної діяльності у метафізичному сенсі, а нагальні потреби суспільства щодо забезпечення ефективної боротьби зі злочинністю вимагають від слідчого іманентного осягнення і перетворення об'єктивної дійсності, сприяючи розробці нових і вдосконаленню існуючих криміналістичних рекомендацій, засобів, прийомів і методів розслідування кримінальних правопорушень.

Вплив постпозитивістських теорій пізнання на формування наукових знань, зокрема, й на положення загальної теорії криміналістики, дещо розширив межі ультимативного використання категорій та принципів діалектичного методу. Як підсумок, окреслена тенденція призвела до формування концепції криміналістичного пізнання, яку іноді ототожнюють з доказуванням в кримінальному процесі, а також виокремлення категорії криміналістичного мислення як узагальненого поняття, що відображає пошуково-пізнавальну діяльність слідчого. Активні спроби відособлення пізнавальної діяльності в кримінальному провадженні від інших видів пізнання дедалі рішуче наближуються до розуміння того, що професійна діяльність слідчого як суб'єкта пізнавальної практики підпорядковується принципу, який щодо набутих знань виступає в ролі раціонального скептицизму¹, а щодо пізнаваного об'єкта – раціонального конструктивізму².

¹ Раціональний скептицизм – цінність у системі наукової етики, згідно з якою кожен суб'єкт пізнання відповідальний за оцінку якості того, що зроблено іншими суб'єктами пізнання; він не звільняється від відповідальності за використання в своїй пізнавальній діяльності відомостей, отриманих від інших дослідників, якщо точність таких відомостей не була перевірена самостійно [126, с. 491-492].

Онтологічні аспекти в діяльності слідчого як суб'єкта пізнання набувають особистісного характеру та заповнюються складними за конструкцією і причинно-наслідковими зв'язками об'єктами. Проте конструктивістський підхід до теорії пізнання слідчого не позбавлений недоліків, зокрема у частині заперечення існування об'єктивної та незалежної від свідомості людини реальності, крім тієї, що створюється власне суб'єктом пізнання, а тому проблеми визначення гносеологічних засад діяльності слідчого потребують подальшого всебічного вивчення.

Беручи до уваги фундаментальний вплив діалектики на становлення і розвиток криміналістики, довгий час основні розробки щодо з'ясування змісту пізнавальних процесів слідчого, проводилися в межах теорії криміналістичних версій, а пізніше – теорії криміналістичного моделювання. Так, справедливою вбачається думка, що діяльність слідчого на досудовому розслідуванні складається з пізнавальних, соціальних, реконструктивних, посвідчувальних, організаційних і комунікативних компонентів, які недоречно звужувати виключно до діяльності, пов'язаної зі збиранням доказів [149, с. 148]. Також варто погодитись, що специфіка розслідування, зокрема, його переважно ретроспективний аспект, вказує на необхідність вирішення слідчим більш складних розумових завдань, що важко піддаються алгоритмізації [110, с. 146]. В процесі пізнання слідчий спрямовує когнітивні зусилля в бік аналізу та синтезу, відновлюючи подію вчиненого кримінального правопорушення через поетапну побудову ідеально-розумової моделі, заснованої на підставі зібраної, оцінюваної, систематизованої інформації і встановлених причинно-наслідкових та інших зв'язках між певними діями та процесами [146, с. 95]. За такого підходу специфічність пізнання в діяльності слідчого варто диференціювати від постулатів відносності отримуваних знань, оскільки пізнання обставин кримінального

² Раціональний конструктивізм – підхід в епістемології, за якого функція пізнання вважається адаптивною, оскільки відображає не онтологічну реальність, а власний досвід індивіда, отриманий у процесі пізнання [24, с. 103].

правопорушення відрізняється від пізнання закономірностей природи і суспільства чітко визначеними просторово-часовими межами.

У тлумачному словнику поняття «пізнання» розглядається у вузькому значенні, без виокремлення сутнісних ознак, та прирівнює пізнавальну діяльність до відображення в свідомості людини реальних явищ шляхом звичайного їх сприйняття [78, с. 971]. З позицій теорії відображення пізнання постає як розвиток свідомості, як вища соціально-зумовлена форма психічного відображення матерії, головна функція якого полягає в програмуванні практичної діяльності суб'єкта пізнання та слугує досягненню його мети. У найзагальнішому значенні пізнання є складною самоорганізованою системою, зверненою до знань взагалі, в тому числі й до здобутих раніше, а сукупність способів набуття цих знань складають методологію пізнання [219, с. 34; 53, с. 9]. Разом з тим, єдиного підходу до змісту та значення терміну методологія, як зазначає Є. С. Назимко не вироблено, але переважно розглядають її як вчення про метод наукового пізнання і практичне перетворення дійсності, а власне метод і систему методів – як сукупність засобів і прийомів дослідження [189, с. 22-25]. В межах кримінального судочинства Г. В. Беседа під пізнанням розуміє сукупність процесів, методів отримання, переробки та використання інформації про явища та закономірності об'єктивного світу [71, с. 246]. Описана в низці наукових досліджень інтерпретація теорії відображення призводить до розрізнення декількох типів пізнання: теоретичного, скептичного (наукового, раціонального) та догматичного (необґрунтованого). При цьому найвищою ланкою пізнавального процесу вважають саме раціональне пізнання, пов'язане з отриманням нового, систематизованого, раніше невідомого знання. Практичне осягнення світу шляхом раціонального пізнання охоплює весь комплекс особливостей діяльності суб'єкта щодо продукування та використання знань (мету, засоби, висновки), всі характеристики відображення (об'єкт, об'єктивація), а також зміст функціонування досліджуваної системи включно з практичним

застосуванням знань. Втім, у сучасних дослідженнях пізнання в діяльності слідчого нерідко прирівнюється до наукового, а не до раціонального, що вбачається недостатньо обґрунтованим [139, с. 165]. Наукове пізнання зосереджується на дослідженні пізнавальних процесів, критеріїв та способів формування абстракцій, які складають зміст наукової діяльності, конструюванні та зміні понять і формуванні теорій. Тобто наукове пізнання належить до теоретичної площини, коли для пізнання слідчого притаманна практична складова, регульована чинним кримінальним процесуальним законодавством, що потребує не теоретичного, а раціонального пошуку дієвих механізмів, які вказують на те, яким чином встановити обставини, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України) і забезпечити належне виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України). На наш погляд, пізнання слідчого поєднує розумову та практичну діяльність, коли знання, отриманні шляхом проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, піддаються аналізу, систематизується, узагальнюються і узгоджуються між собою. Наприклад, слідчий при проведенні допиту отримує інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення, оцінює її, співвідносить з встановленими обставинами, що дозволяє за необхідності коригувати план допиту, формулювати нові запитання, деталізувати отримані відповіді допитуваного та в цілому керувати слідчою (розшуковою) дією залежно від отриманих відомостей. Якщо в межах наукового пізнання вирішуються переважно емпіричні й логічні завдання теоретичного спрямування, то пізнавальна діяльність слідчого, пов'язана з розслідуванням кримінальних правопорушень, вирішує ці ж завдання, але прикладного спрямування.

Зі свого боку фахівці з когнітивної психології зазначають, що пізнання складається з досвіду суб'єкта пізнання, пов'язаного з набуттям знань через свідоме сприйняття природи речей з подальшим формуванням і засвоєнням підсумкових суджень про них [187, с. 213]. Проте сьогодні прийнято описувати пізнавальну діяльність як наслідок інформаційного обміну

суб'єкта пізнання із навколишнім середовищем, а не як наслідок сприйняття і протікання когнітивних процесів набуття знань (увага, пам'ять, мислення), приналежних до різних аспектів людської діяльності (навчання, спілкування, прийняття рішень тощо). В цьому контексті слушною є думка З. Ф. Сіверс, що когнітивна специфіка пізнання полягає не у звичайному сприйнятті, а в отриманні знань внаслідок здійснення суб'єктом активної діяльності та створення знаково-символічних систем, що опосередковують взаємодію з об'єктивною дійсністю. Розуміння і достовірне відображення суб'єктом пізнання світу відбувається шляхом оперування об'єктами пізнання, які є складовими об'єктивної дійсності. З огляду на результативність пізнання, характерним для нього є накопичення знань, отриманих при вирішенні когнітивних завдань в процесі актів мислення. Знання, що слугували підґрунтям для попередніх актів мислення, у своїй синергії з виведеними новими знаннями перетворюються на головне джерело та дієвий стимул формування подальших знань [224, с. 195]. Таким чином, пізнавальна діяльність в когнітивній психології тісно пов'язана з активною діяльністю і процесами мислення, що її супроводжують, внаслідок чого суб'єкт, взаємодіючи з певним об'єктом й оперуючи ним, виявляє раніше невідомі елементи та властивості й інші відомості про нього. Нове виведене знання, з одного боку, є кінцевим результатом мислення, а з іншого, має здатність бути задіяним у наступному процесі розумової діяльності, забезпечуючи безперервність пізнання.

Загальнофілософське розуміння пізнання передбачає необхідність засвоєння людиною різноманітних проявів дійсності (процесів, явищ, подій), в процесі реалізації певного виду творчої діяльності [9, с. 48]. Проте для дослідження особливостей пізнавальної діяльності слідчого чималий інтерес становлять ті філософські течії, які не заперечують можливість пізнання об'єктивної дійсності та пропонують конкретні техніки здійснення пізнавальної діяльності, охоплюючи не тільки судження про природу пізнання (що вважається пізнанням взагалі), а й судження про механізм

пізнання (як пізнавати). На нашу думку, переважна більшість філософських концепцій насамперед споглядають внутрішню сутність пізнання і не містять вироблених правил здійснення пізнавальної діяльності, внаслідок чого не здатні відповісти на питання яким чином потрібно пізнавати. В цьому аспекті існує обґрунтована необхідність визначити філософські ідеї, які б не відводили пізнанню пасивну, другорядну роль. До таких поглядів, що не заперечують існування речей незалежно від свідомості та прагнень людини, відносять: інструменталізм, трансценденталізм і діалектику. У першому випадку пізнання розглядають як інструмент реконструкції минулих подій, що мають суперечливий, невстановлений, неузгоджений характер, прагнучи перетворення незадовільних ситуацій у задовільні. Прихильники інструменталізму надають першість діяльності з прийняття рішень як головному елементу в подоланні невизначених ситуацій, коли в процесі пізнання проблеми вирішуються переходом небажаних ситуацій у бажані для досягнення поставленої мети [154, с. 260]. Проте в межах кримінального процесуального пізнання слідчий не може пізнавати лише тому, що йому необхідно ухвалити нове рішення, лише переслідуючи мету вплинути на слідчу ситуацію. Навпаки, слідчий приймає рішення для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, встановлюючи об'єктивну сутність речей, адже вчинене кримінальне правопорушення має чітко визначені просторово-часові межі у минулому, механізм вчинення та осіб, які його вчинили, спричинивши виникнення слідів та настання негативних наслідків.

Зі свого боку трансценденталізм І. Канта тлумачить дійсність як «річ у собі», де будь-який об'єкт існує апіорі, сам собою, поза досвідом людини. Основним завданням гносеології І. Кант вважав з'ясування апіорних знань, внаслідок чого будь-які міркування, методи і способи усвідомлення світу не мають жодного емпіричного змісту та не здатні привести до виникнення нових знань [90, с. 57]. Проте розслідування кримінальних правопорушень вимагає практично орієнтованого підходу, зосередженого на виведенні нових

знань, покликаних подолати антиномії (протиріччя), які за І. Кантом невід'ємні від будь-яких знань.

На противагу поглядам І. Канта, гегелівська діалектика наголошує на можливості пізнання не абстрактних відомостей про апіорні елементи об'єктивної реальності, а фактів, що об'єктивно існують та мають своє відображення в дійсності. Діалектика обґрунтовує пізнаваність світу через його матеріальну єдність і схильність до неперервного розвитку. За кінцеву мету пізнання визначено досягнення абсолютної істини, яка відповідатиме критеріям незаперечності, достовірності, повноти й інтерсуб'єктивності здобутих знань [184]. Екстраполяція такого підходу можлива й на вчинене кримінальне правопорушення, подія і наслідки якого існують всупереч свідомості слідчого, а залишені внаслідок його вчинення відображення не втрачають можливості бути доступними для подальшого дослідження і пізнання. Тому в процесі розслідування завжди формується стійкий діалектичний зв'язок, який полягає у просуванні знання від відносного до абсолютного, від суб'єктивного до об'єктивного, рухаючись від сутності речей першого порядку, до сутності речей другого порядку (наприклад, слідчий, починаючи з криміналістичної версії, поступово переходить до формування пояснювальної конструкції про певну подію минулого, приймає відповідні рішення, від яких залежить ефективність наступних етапів розслідування).

Подальше розуміння гносеологічної сутності пізнання вдосконалювалось шляхом поєднання діалектичних законів загального розвитку з поглядами матеріалістів, іманентно зацікавлених у вивченні гносеологічних аспектів отримання істинних знань, вказуючи, що матерія є первинною і становить об'єктивну реальність, яка існує незважаючи на волю суб'єктів пізнання. На домінуванні об'єктивного над суб'єктивним вказує два ключові моменти: по-перше, речі існують задовго до того, як може виникнути потреба в пізнанні, по-друге, існування речей є умовою їх пізнання, але пізнання речей не є запорукою їхнього існування [31, с. 6].

Принцип відображення існуючої поза суб'єктом об'єктивної реальності є наріжним каменем діалектики, на противагу принципу інтерпретації подій та фактів, коли інтерпретації, що походять від людини, не можуть бути абсолютними, маючи сумнівний і неоднозначний характер. Суб'єктивний початок у процесі пізнання є недопустимим і є головною перепорою на шляху до отримання істинного знання, інакше замість встановлення обставин, які підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України), слідчий тяжіє до надмірного суб'єктивізму та помилкових суджень, коли отримані знання не відображають і не відповідають об'єктивній дійсності.

Феномен пізнання в діалектиці наділяє пізнавальну діяльність слідчого практичним сенсом, оскільки об'єктивна істина ніколи не досягається сама собою (апріорі). Пізнання є процесом одержання результатів дійсного уявлення про щось, отримання нових знань як продукту суспільно-трудової і розумової діяльності людей, що є ідеальним відтворенням у словесній формі об'єктивних закономірних зв'язків практичного перетворення об'єктивного світу [177, с. 148]. Знання про вчинене кримінальне правопорушення формуються за допомогою обов'язкового залучення суб'єкта пізнання до активної участі в пізнавальних процесах, спрямовуючи зусилля на пошук необхідних методів і способів пізнання донині невідомих знань. Водночас І. І. Котюк зазначає, що на досудовому розслідуванні, з огляду на притаманний йому динамізм та інформаційну обмеженість, саме активне категоріальне відображення дійсності в свідомості суб'єкта пізнання наближає слідчого до встановлення обставин, що складають предмет доказування [150, с. 9]. Активна цілеспрямована діяльність передбачає, що суб'єкт пізнання, по-перше, використовує методи, прийоми та способи отримання інформації і синтезування із неї знання, а, по-друге, – матеріальні та ідеальні сліди кримінального правопорушення є проекцією об'єкта пізнання, який дозволяє виявляти й інші проблемні явища, що постають безпосередньо в процесі здійснення пізнавальної діяльності. Пізнання за активної взаємодії об'єкта та суб'єкта є цінним апостеріорі, так як завжди

спрямоване на здобуття і утворення нових знань через відповідну практичну складову діяльності людини, побудовану на відображенні дійсності в свідомості, де інформація про світ перетворюється у систему стійких уявлень, пояснюючих як усю сукупність процесів, подій і явищ, так і окремі елементи дійсності [198, с. 212; 84, с. 213]. Тому з гносеологічної точки зору важливо розуміти, що об'єктивну реальність в процесі розслідування необхідно сприймати та пізнавати за аналогією з матерією. Синергія активної взаємодії суб'єкта з об'єктом пізнання створює необхідні передумови для оптимізації процесу збирання, перевірки й оцінки доказів, сприяє встановленню інших обставин, які насамперед матимуть вплив на внутрішнє переконання суб'єкта розслідування, а також відображає зміст зовнішніх речей та їх взаємозв'язків [232, с. 338]. Зрештою, досягнення істини за підсумками практичної (виробничої, суспільної, наукової) діяльності дозволяє суб'єкту пізнання не лише формувати обґрунтовані теоретичні положення, але й ефективно втілювати їх у подальшій пізнавальній діяльності. Наприклад, слідчий, здійснюючи аналіз слідчих ситуацій, висуває криміналістичні версії, що є підсумком його взаємодії з об'єктом дослідження на певному етапі розслідування.

На нашу думку, справедливо визнати провідний вплив діалектики на формування всезагального методу пізнання в цілому, та на вибір методів і способів пізнання в процесі розслідування кримінальних правопорушень зокрема. В діяльності слідчого діалектика слугує для реалізації законів переходу кількісних змін у якісні, та переходу від конкретних спостережень та почуттів до раціонального мислення та логічного аналізу (логічного пізнання), виступаючи обов'язковим елементом раціонального вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Наприклад, накопичення фактичних даних на досудовому розслідуванні відбувається до тієї межі, після якої їхня кількість трансформується у їхню якість, що полягає у висновку про достатність доказів.

Чимало наукових розробок, пов'язаних з визначенням проблем пізнання у кримінальному судочинстві, містять непоодинокі думки про те, що концепція кримінального процесуального пізнання повною мірою не охоплює того обсягу завдань, які вирішує слідчий на досудовому розслідуванні. Так, П. Д. Біленчук наголошує, що визначення розслідування як процесуальної діяльності, обумовило відповідний вибір процесуальних засобів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, за допомогою яких відбувається виявлення, фіксація, оцінка та використання доказів. Проте діяльність слідчого з вирішення тактичних завдань розслідування кримінальних правопорушень вимагає використання як процесуальних, так і непроцесуальних, організаційних засобів [72, с. 242]. Враховуючи низку перепон логіко-пізнавального, тактико-психологічного, тактико-управлінського і організаційно-управлінського спрямування, панівну роль в діяльності слідчого відводиться криміналістичному пізнанню [230, с. 66].

Будь-яке інше пізнання відрізняється від криміналістичного тим, що останнє постає як конкретна форма професійної діяльності слідчого, яка передбачає отримання знань про правову сутність та зміст кримінально-релевантних подій, які нерідко не мають очевидних ознак кримінального правопорушення. Спрямованість криміналістичного пізнання полягає в отриманні повного обсягу достовірних та обґрунтованих знань про невідомі ознаки кримінально-релевантних об'єктів завдяки використанню фактичних даних, зібраних щодо таких об'єктів, які слідчий може спостерігати безпосередньо, та їх ознак, що мають закономірну взаємозалежність. Зазначимо, що безпосереднє сприйняття можливе не щодо вчинення кримінального правопорушення, а щодо наслідків, відображених у відповідних слідах (матеріальних та ідеальних). Проте навіть обмежена природа безпосереднього сприйняття слідчого результатів кримінального правопорушення є однією з передумов, що обумовлюють необхідність його повного пізнання.

Також в криміналістичній літературі зустрічаються спроби пояснити зміст криміналістичного пізнання через виокремлення певних особливостей, непритаманних, на думку дослідників, іншим видам пізнавальної діяльності. Одна група науковців порівнює сутності криміналістичного пізнання з динамічною нелінійною інформаційною системою, в якій слідчий шляхом пошуку, нагромадження і фільтрації фрагментарних, неупорядкованих відомостей встановлює нові причинні зв'язки між наявною інформацією та невідомими обставинами. Таке порівняння викликане двома факторами: по-перше, подоланням діалектичного протиріччя між відомим та невідомим, по-друге, переходом імовірнісних кластерів інформації у категорію відомих, достовірних знань, які доповнюють комплекс вихідних даних. Безперервність переходу кількісних знань, отриманих слідчим за підсумками прийняття процесуальних рішень і проведення слідчих дій, у якісні є необхідною передумовою формування вищезгаданої інформаційної системи, тотожної криміналістичному пізнанню. Інша група вважає, що слідче пізнання вирізняється ретроспективністю розслідуваної події, спрямованістю на встановлення обставин кримінального правопорушення та їх взаємозв'язків, фрагментарністю і низькою достовірністю вихідних даних, обмеженістю засобів пізнання на початковому етапі розслідування [20, с. 40]. Також криміналістичному пізнанню притаманні ознаки динамізму. Динамізм обумовлений постійно змінюваним характером діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, в процесі якої когнітивні зусилля слідчого спрямовуються на встановлення, дослідження і оцінку взаємозв'язків не лише тих фактів, які він мав змогу сприймати безпосередньо при проведенні слідчих та інших процесуальних дій, але й інформації, яка знайшла своє відображення у свідомості людей у вигляді ідеальних слідів про кримінальне правопорушення [221, с. 37]. Підтримуючи твердження про динамізм розслідування, криміналістичне пізнання має допомагати слідчому співвідносити між собою загальні закономірності виникнення матеріальних слідів, необхідних для визначення обставин вчинення кримінального

правопорушення (об'єктивні фактори), та закономірності функціонування психіки індивіда (бажання, наміри, мотив, мета, емоційно-вольові особливості тощо), що впливає на відображення індивідуальної інтерпретації події минулого (суб'єктивні фактори) [164, с. 45]. Але поєднання об'єктивних і суб'єктивних аспектів є передумовою для існування будь-якої пізнавальної діяльності, тому навіть за такого обґрунтування криміналістичне пізнання не містить концептуальних відмінностей від звичайного пізнання. Окрім того, істинність будь-яких знань, зокрема знань, пов'язаних з кримінальним правопорушенням, повинна бути підтверджена шляхом використання всіх необхідних і достатніх механізмів перевірки припущень і висновків суб'єкта пізнання. Така верифікованість інформації в гносеології має чимале значення, оскільки за відсутності можливості експериментального підтвердження чи спростування знань та їх причинно-наслідкових зв'язків, втрачається сутність цього процесу. У зв'язку з цим, ретроспективність і динамізм більшою мірою характеризують в цілому процес розслідування кримінальних правопорушень, а не тільки пізнавальну діяльність.

Варто зазначити, що розглянуті підходи не позбавлені позитивних рис, адже в них відображена кримінальна процесуальна спрямованість практичної діяльності слідчого. Проте, на наш погляд, при тлумаченні криміналістичного пізнання доцільно висвітлювати не лише нормативно-правові особливості кримінального судочинства, зосереджуючи увагу на специфічній сфері застосування криміналістичного пізнання, але й враховувати положення гносеології та діалектики, виокремлюючи сукупність сутнісних ознак, здатних обґрунтувати чи спростувати видову приналежність до пізнання у загальному розумінні. Разом з тим, у науковій літературі відсутні спроби співставлення криміналістичного пізнання з пізнанням у гносеологічному сенсі, що вказує на недосконалість дослідження притаманного слідчому окремого виду пізнання та доцільності надання цій категорії фундаментального значення.

В межах гносеології до пізнавальної діяльності висувається низка методологічних вимог, які в контексті встановлення родового відношення криміналістичного пізнання потребують подальшого висвітлення. По-перше, основою пізнання є розуміння предмета та об'єкта пізнання як явищ об'єктивних, що існують реально та незалежно від свідомості суб'єкта пізнання. По-друге, не заперечується можливість отримання достовірного та достатнього знання і, відповідно, встановлення істини. Нехтування істиною є порушенням підвалин пізнання. По-третє, пізнавальна діяльність підкорюється принципам причинності, пізнаваності, повноти й однозначності, порушення яких визначає пізнання нерелевантним і дисфункціональним. По-четверте, пізнання відбувається за активного використання всезагальних раціональних методів, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, абстрагування [148, с. 89]. По-п'яте, діяльність з виведення нових знань спирається на трьохкомпонентний зв'язок системи об'єктів пізнання (предметність пізнання), системи пізнавальних дій (сукупність методів, спрямованих на реалізацію пізнавальних цілей) і системи знань (поєднання вже наявних відомостей і виведених на їх підставі нових знань). Існуючий зв'язок трьох елементів тлумачиться у найбільш широкому сенсі, охоплюючи усю сукупність пізнаваних процесів та явищ об'єктивної дійсності, всі наявні способи та методи виявлення, усвідомлення, формування, функціонування та розвитку форм відображення дійсності, а також усю множинність раніше встановлених знань.

Враховуючи зазначені вимоги до пізнавальної діяльності, деякі науковці дотримуються справедливої думки про недоцільність виокремлювати криміналістичне пізнання у самостійний вид пізнання, виходячи з прив'язки і взаємозв'язків пізнавальних процесів з певною сферою суспільної діяльності. Так, В. Ю. Шепітько та В. О. Коновалова з огляду на процесуальні та психологічні аспекти процесу розслідування кримінальних правопорушень зазначають, що пізнання в діяльності слідчого за своєю гносеологічною природою тотожно пізнанню загальному, але

здійснюваного у сфері, яку вирізняють такі ознаки: 1) ретроспективна спрямованість (з'ясування сутності та причинних зв'язків події кримінального правопорушення відбувається за фактом його вчинення у минулому); 2) специфічність форми здійснення пізнавальної діяльності (розслідування відбувається у передбаченій чинним КПК України формі доказування); 3) суб'єктна визначеність (слідчий є уповноваженою в межах наданої кримінальним процесуальним законодавством компетенції особою на провадження досудового розслідування); 4) часова обмеженість (пізнання у формі доказування здійснюється відповідно до строків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством); 5) належність виконання завдань кримінального провадження (ціль пізнання полягає у ефективному виконанні завдань кримінального провадження відповідно до ст. 2 КПК України); 6) визначеність кримінально-процесуальних засобів пізнання (слідчі дії, оперативно-розшукові заходи) [266, с. 14; 145, с. 61]. Сукупність зазначених ознак головним чином вказує на вузьку сферу практичного застосування пізнання, а не демонструє його відокремленість чи родові відношення.

Не заперечуючи першість гносеології, на наш погляд, пізнавальну діяльність слідчого, пов'язану з дослідженням фактичних даних, на підставі яких відбувається встановлення логічних зв'язків між системою слідів та елементами предмета доказування, доцільно розглядати шляхом прямої вказівки на взаємозв'язок пізнавальних процесів з однією зі сфер суспільної діяльності, спрямованою на розслідування кримінальних правопорушень. Тому прихильники криміналістичного пізнання, намагаючись обґрунтувати або видову належність криміналістичного пізнання, або певним чином розмежувати обидва поняття, насправді лише виокремлюють одну зі сфер практичної діяльності людини та притаманний йому вузькоспеціалізований об'єкт серед загального кола об'єктів пізнання (непізнаних подій та явищ), оскільки методологічні вимоги, що висуваються до пізнавальної діяльності взагалі, притаманні пізнанню у будь-якій сфері його практичного

застосування та потребують обов'язкового узгодження з ними. Виокремлення особливостей пізнаваних подій та явищ, що виходять зі специфіки самої практичної діяльності слідчого виступають не як сутнісні риси, а як надбудова над загальними вимогами методологічної системи. В цьому аспекті криміналістичне пізнання необхідно розглядати лише як збірний образ соціального пізнання та його адаптацію до специфічних ознак діяльності слідчого, адже пізнавальні процеси під час розслідування кримінальних правопорушень формуються внаслідок операційної актуалізації знань з різних галузей суспільного життя, що видозмінюються й індивідуалізуються відповідно до властивостей процесуально обумовленого об'єкта пізнання.

Подальші спроби пояснити гносеологічну сутність криміналістичного пізнання призвели до виникнення концепції криміналістичного мислення як особливого виду інтелектуальної діяльності та виняткового способу вирішення ситуацій, що виходять за межі алгоритмізованої пізнавальної діяльності слідчого. Однак численні наукові розробки з обґрунтування концепції криміналістичного мислення, на нашу думку, не враховують і не узгоджуються із загальними принципами та положеннями теорії пізнання, внаслідок чого запропоновані науковцями підходи до тлумачення і визначення ознак криміналістичного мислення варто розглянути окремо та більш змістовно, спираючись на гносеологічні засади пізнавальної діяльності, пов'язаної з розслідуванням кримінальних правопорушень.

Методологічно диференціювання криміналістичного пізнання із загальним розумінням пізнання має проводитись виключно на підставі суттєвих ознак. В іншому випадку, неможливо встановити родові відношення чи залежність одного поняття від іншого. Наприклад, обсяг поняття «слідчий, який розслідує вбивство», повністю охоплюється загальним поняттям «слідчий», адже до ознак «слідчого» додається нова ознака, пов'язана з розслідуванням вбивства, звужуючи обсяг поняття «слідчий», проте розширюючи набір власних характеристик. Наслідуючи

логіку такого обґрунтування, науковцям варто розділяти обсяг поняття «людина» хоча б за ознакою кольору очей, стверджуючи, що людина з блакитними очима відноситься до іншого виду людини. Наведений приклад заснований на логічному законі оберненого відношення, який вказує на те, що наявність відношення між двома об'єктами визначає наявність зворотного відношення між ними, що змінюється в залежності від зміни початкового об'єкта, тобто зі змісту поняття, що включається логічно впливає зміст поняття, що включає [143, с. 152]. При цьому, зрозуміло, що людина з блакитними очима не є особливим видом людини, а слідчий, який розслідує вбивство, не вважається різновидом слідчого, тому що проведений поділ відбувся на підставі несуттєвої ознаки, причому, яка може бути притаманна і загальному родовому поняттю. В нашому випадку перебіг криміналістичного пізнання і доказування у певній сфері людської діяльності та правовій формі не можна вважати ні суттєвими, ні відмінними рисами.

Пізнання в діяльності слідчого виступає як регламентована та структурована діяльність, яка підпорядковується вимогам кримінального процесуального законодавства, ґрунтується на знаннях криміналістики та інших галузей науки для встановлення обставин кримінального правопорушення, механізму його вчинення, виявлення закономірностей виникнення слідів шляхом збирання, аналізу, оцінки, передачі та використання отриманої інформації за допомогою розроблених криміналістикою засобів, методів та прийомів отримання нових знань. Власне розуміння криміналістичного пізнання як видового до пізнання в діяльності слідчого обґрунтовується його підпорядкованістю загальним гносеологічним закономірностям. Погоджуючись із тісним взаємозв'язком обох понять, заснованих на спільних методологічних вимогах, слід зазначити, що наголос на видовій приналежності криміналістичного пізнання помилково вказує на відмінність пізнання в кримінальному процесі за змістом і наслідками від пізнання, що протікає в будь-якій іншій сфері суспільного життя, а не лише на практиці слідчого.

Екстраполюючи загальні засади теорії пізнання на зміст кримінальних процесуальних правовідносин, серед дослідників методології і практики судової гносеології сформовано сталу думку про те, що кримінальне процесуальне пізнання відрізняється від сутності пізнання в гносеологічному вимірі [158, с. 132]. Відокремленість процесуального пізнання, на думку багатьох науковців, обумовлена його предметом, пов'язаним з правовою природою діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, та полягає у з'ясуванні всіх обставин конкретних подій, які не мають і не можуть мати безпосередніх аналогів у теперішньому часі. В цьому контексті пізнання прийнято розглядати не як процес формування загальних знань про події та явища, а як цілеспрямовану діяльність спеціально уповноважених суб'єктів щодо отримання достовірних знань (відомостей) про вчинене кримінальне правопорушення у встановленому кримінальним процесуальним законодавством порядку шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів [186, с. 116].

В юридичній літературі зустрічається чимало спроб детермінувати видові ознаки для обґрунтування відносної самостійності кримінального процесуального пізнання. Зокрема до визначальних ознак відносять: специфічну мету і предмет пізнання, законодавчо регламентовані межі, засоби та способи доказування, процесуальні строки, порядок збирання, оцінки та використання доказів, вимоги до оформлення ходу і результатів пізнання, компетенція уповноважених суб'єктів пізнання [137, с. 157; 114, с. 41]. Вбачається, що така специфіка кримінального процесуального пізнання повністю обумовлена вимогами чинного законодавства. Водночас, жоден інший вид пізнавальної діяльності не містить подібного нормативно-правового регулювання.

Іншим критерієм, яким обґрунтовують самостійність кримінального процесуального пізнання, є його подвійна спрямованість: перспективна (звернена у майбутнє) та ретроспективна (звернена у минуле) [247, с. 84; 272, с. 220]. Процесуальне пізнання в перспективі виконує завдання щодо

забезпечення підґрунтя для подальшої пізнавальної діяльності слідчого, що виражається у плануванні розслідування та формуванні уявлень про шляхи, засоби і методи збирання, дослідження, використання доказів. Процесуальне пізнання в ретроспективі полягає у вивченні кримінального правопорушення, виявленні просторових, часових, структурних, функціональних та інших зв'язків кримінального правопорушення (здійснення криміналістичного аналізу). Ретроспективність виникає у разі дослідження подій та їх наслідків, які мають або, з достатнім рівнем вірогідності, можуть мати кримінально-правовий характер. Саме в цьому контексті йдеться про пізнання всіх обставин кримінального правопорушення, що є предметом вивчення криміналістики [108, с. 326]. Як перспективна, так і ретроспективна спрямованість ґрунтується на знаннях про закономірності суспільних і природних явищ загалом. Однак основна мета процесуального пізнання – встановлення достовірності та причинних взаємозв'язків конкретних фактів, конкретних обставин, що мають значення для кримінального провадження, – не вирішує проблем сприйняття, відображення і розуміння об'єктивної дійсності в цілому, а фокусується на певній події минулого, що вказує на залежність процесуального пізнання від загальних гносеологічних засад пізнавальної діяльності, а не на відносну самостійність.

Найбільш специфічним елементом, що вирізняє кримінальне процесуальне пізнання, на наше переконання, є вказівка на передумови його виникнення. На відміну від будь-якого іншого виду діяльності людини, існування кримінального процесуального пізнання детерміноване суспільною необхідністю, пов'язаною з виконанням державою покладених на неї функцій у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку шляхом своєчасного реагування на загрози, що негативно впливають на життєдіяльність суспільства, в той час як пізнання у гносеології ініційоване власне людиною, а не державою [272, с. 220]. Отримані знання і досягнута істина внаслідок процесуального пізнання за змістом і походженням

вважаються юридичними, а фактична сторона об'єкта пізнання розкривається крізь призму юридичної, а не суб'єктивної оцінки.

Низка інших дослідників теорії кримінального процесу дотримуються протилежних поглядів, що пізнавальні процеси у кримінальному судочинстві за своїм змістом не відрізняються від пізнання у гносеологічному значенні, так як обидва поняття передбачають отримання нових знань про відповідний об'єкт [145, с. 61; 83, с. 79]. Вчинене кримінальне правопорушення охоплюється загальним поняттям «об'єкт пізнання» включно з іншими процесами і явищами об'єктивної дійсності, та пізнається на підставі вироблених у гносеології методів пізнання. Всі вимоги, викладені в кримінальному процесуальному законодавстві, слугують засобом систематизації, конкретизації і приведення пізнавальних процесів у єдину форму з визначеними просторово-часовими обмеженнями, обумовленими нагальною потребою захищати права людини та забезпечувати баланс публічних і приватних інтересів. Але повною мірою законодавчі норми не видозмінюють методи ведення пізнавальної діяльності, а лише прилаштовують їх відповідно до потреб розслідування кримінальних правопорушень.

Необхідно зазначити, що тлумачення кримінального процесуального пізнання та пізнання в діяльності слідчого багато в чому залежить від визначення співвідношення пізнання і доказування. Доказування як пізнання розглядається і як практична діяльність щодо отримання знань про обставини кримінального правопорушення, і як логічна, раціональна діяльність щодо встановлення відповідності фактичних даних між собою та причинними зв'язками, внаслідок чого утворилися досліджувані матеріально- й ідеально-фіксовані сліди [104, с. 15-18]. Тому в межах наукових досліджень сталих поглядів щодо такого співвідношення не вироблено, натомість існують розрізнені позиції до вирішення зазначеного питання. Широкого вжитку в дослідженнях теорії та практики кримінального судочинства набула думка, що доказування та пізнання є різними формами діяльності суб'єктів пізнання

[81, с. 92]. Наприклад, у початому кримінальному провадженні за часовою ознакою виокремлюють два етапи, в межах яких здійснюється або безпосереднє пізнання, або доказування [83, с. 59]. Проте чергування пізнання і доказування викликає сумніви, тому що пізнавальна діяльність розділяється навпіл і вступає в протиріччя, коли слідчий, збираючи докази, не здійснює доказування, адже воно має місце лише в судовому провадженні, а коли здійснює доказування – він не пізнає [269, с. 40]. На наш погляд, такі висновки є цілком обґрунтованими з огляду на загальні положення теорії доказів та доказування у кримінальному процесі [83; 54; 89]. Розрізнення цих процесів у кримінальному провадженні в цілому, й на стадії досудового розслідування зокрема, відстрочує необхідність логічної обробки інформації для встановлення причинно-наслідкових зв'язків під час виявлення слідів кримінального правопорушення, що негативно впливає на пошук і фіксацію фактичних даних на наступних етапах розслідування.

Інше пояснення пізнавальної сутності доказування відбувається шляхом виокремлення сукупності власних відмінних ознак, головним чином, обумовлених процесуальними особливостями кримінального провадження [131, с. 295; 54, с. 14]. По-перше, у кримінально-процесуальному доказуванні кримінальне правопорушення розглядається лише у тих його проявах, які визначені кримінальним процесуальним законом як предмет доказування. По-друге, коло суб'єктів пізнання, уповноважених здійснювати доказування, також визначене кримінальним процесуальним законом. По-третє, межі пізнавальної діяльності зумовлені об'єктом і предметом пізнання, а у випадку доказування – стандартами доказування, тобто передбаченими законом критеріями (всебічністю, повнотою, належністю тощо), за якими оцінюється якість та обсяг доказів, необхідних для достовірного встановлення обставин кримінального правопорушення. По-четверте, діяльність, пов'язана зі встановленням обставин, що мають значення для кримінального провадження, відбувається шляхом передбачених кримінальним процесуальним законом засобів (слідчих (розшукових) та інших

процесуальних дій). По-п'яте, встановлені або сприйняті факти суб'єктом доказування фіксуються з обов'язковим дотриманням визначеного процесуального порядку, інакше втрачається їх значення як допустимих засобів кримінального процесуального пізнання. По-шосте, доказування є не лише розумовою, але й практичною діяльністю, що включає в себе юридичну сторону або процесуальну форму [165, с. 51]. Зі свого боку М. М. Міхеєнко, узагальнюючи всі особливості процесу доказування, вважає схожість гносеологічної природи доказування за єдину і достатню ознаку для виокремлення його як виду пізнання [188, с. 115-116]. На нашу думку, будь-які спроби визначити ознаки доказування дозволяють з'ясувати специфіку його завдань і обставин, що підлягають встановленню, з урахуванням вимог кримінального процесуального законодавства. Зазначене характеризує зміст об'єкта пізнання під час розслідування кримінальних правопорушень, але не вказує на самостійність доказування.

Відповідно до другого підходу кримінальне процесуальне пізнання за змістом є ширшою категорією, ніж доказування, якому відведено роль одного зі способів (форм) набуття знань. Вбачається, що крім доказування існують й інші непроцесуальні способи набуття знань допоміжного значення, наприклад, оперативно-розшукова діяльність, адвокатська діяльність, преюдиції і презумпції [103, с. 194; 271, с. 254]. Але, на наше переконання, розширення змісту кримінального процесуального пізнання шляхом навмисного включення в нього окремих елементів кримінального процесуального права вбачається некоректним. Результати оперативно-розшукової діяльності можуть не містити достатню кількість інформації для продукування нових знань. Захисник (адвокат) не є вповноваженою особою реалізовувати засоби кримінального процесуального пізнання шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Використання преюдиції передбачає прийняття фактів без їхньої додаткової перевірки, а презумпція взагалі є припущенням, яке в процесі пізнавальної діяльності підлягає підтвердженню чи спростуванню.

Третій, альтернативний підхід, заснований на спільності діалектичної природи аналізованих понять, вказуючи на їх тотожність. При дослідженні засобів доказування у кримінальному судочинстві С. М. Стахівський стверджував, що для вирішення питання щодо визначення сутності кримінального процесуального доказування важливо керуватися положеннями гносеології, відповідно до яких доказування виступає як пізнання оточуючої дійсності, хоч і специфічної. Це вказує на необхідність ставити знак ідентичності між пізнанням і кримінальним процесуальним доказуванням. При цьому вагоме значення має саме опосередковане пізнання дійсності, яке є більш поширеним у судочинстві, так як слідчий намагається пізнати факти про події минулого, які вже відбулися і не мають аналогів у теперішньому часі. Відповідно, пізнати їх шляхом безпосереднього сприйняття неможливо, тому що сприйняття обставин і об'єктів, які містять інформацію про певні явища і події недоступне. Доступними залишаються лиш відображення та факти, які мають місце в теперішньому часі. Внаслідок цього об'єктом безпосереднього сприйняття у процесі досудового розслідування стають сліди вчиненого кримінального правопорушення, предмети злочинного посягання тощо [228, с. 24]. На нашу думку, в обох випадках, що при доказуванні, що при розслідуванні кримінальних правопорушень, розумова діяльність підпорядкована загальним законам теорії пізнання, що втілюються у визначеній положеннями кримінального процесуального закону специфічній формі, що регулює процес збирання та оцінки доказів [104, с. 121; 71, с. 246; 199, с. 96]. Прибічники позиції «доказування – різновид або форма пізнання» не враховують іманентну спрямованість теорії пізнання на вивчення загальних закономірностей пізнавальної діяльності людини, яка не залежить від того, яку форму вона набуває: повсякденну, професійну, художню, наукову чи будь-яку іншу. Водночас всі відмінні сутнісні характеристики мають слугувати завершальними ознаками субстанції (наприклад, смертність для людини), які неможливо відокремити (наприклад, людина перестане вважатися людиною,

якщо в неї відібрати здатність мислити) [80, с. 196]. Під сутнісними розуміють ознаки, зміна чи зникнення яких призводить до зміни чи зникнення відповідного поняття, адже вони становлять його визначальний зміст [267, с. 445]. Деякі дослідники стверджують, що ознаки доказування містяться в особливих умовах протікання цього процесу [246, с. 85]. Такі особливості, безумовно, існують, але не будь-які особливості слугують підставами для виокремлення видової приналежності, тому що не завжди підкреслюють різницю одного виду від іншого в межах одного родового поняття (у нашому випадку – пізнання). Іншим прикладом є вказівка на те, що доказування охоплюється поняттям пізнання обставин кримінального правопорушення, оскільки доказування, на відміну від пізнання, здійснюється лише процесуальним шляхом і має на меті вирішення кримінального провадження по суті [237, с. 189]. Якщо ця ознака відрізняє доказування від пізнання, тоді пізнання обставин кримінального правопорушення, яке тотожне пізнанню, не може охоплювати зміст доказування, адже всі три категорії будуть рівноцінними. На наше переконання, зазначене свідчить, що кримінальна процесуальна форма нездатна виступати єдиною і достатньою ознакою, придатною для формування поняття «доказування» як видового щодо пізнання, оскільки взаємне підпорядкування обох понять складається лише на рівні незначних ознак, на рівні ж суттєвих – вони виступають тотожними. В цьому контексті категорія доказування не відрізняється від пізнання на понятійному рівні та не може виступати його різновидом. Навіть в розрізі процесуальних особливостей кримінального провадження зміст «пізнання» у загальному розумінні та зміст «доказування» спільний, який передбачає єдність розумової та практичної діяльності суб'єкта пізнання, внаслідок чого відбувається отримання нових знань про навколишню дійсність. Інакше кажучи, не кримінальна процесуальна форма регулює, встановлює чи змінює закономірності пізнання, а з їх урахуванням суб'єкт пізнання вибудовує діяльність, пов'язану з розслідуванням кримінальних правопорушень. У

загальному вигляді пізнавальна діяльність детермінована вихідними принципами гносеології, які не виникають і не коригуються на підставі кримінального процесуального закону, а, навпаки, є фундаментом для формування змісту його положень. Питання про кримінальну процесуальну форму, яка, на думку багатьох фахівців, має власну сукупність ознак, вирішується на підставі їх кореляції з положеннями, що наводяться в теорії пізнання. Якщо наголошувати на переважанні форми над внутрішнім змістом, тоді доказування постає видом пізнання, а якщо зауважити на зворотне співвідношення – не вид, оскільки особлива правова форма не змінює сутності пізнання в процесі доказування настільки, щоб достеменно відрізнити його від сутності інших пізнавальних актів.

Таким чином, категорії кримінального процесуального пізнання, доказування та розслідування кримінальних правопорушень за гносеологічною природою дійсно мають пізнавальний характер, і підпорядковані загальним діалектичним законам, але використовуваних крізь призму відповідної галузі (напрямую людської діяльності). Пізнання можливе в різних формах соціальної, практичної діяльності, потреби якої визначають мету, напрями, завдання і зміст пізнавальної діяльності в цілому та слугують її інтересам. Окрім того, для пізнання сутності окремих явищ використовуються спільні закони й категорії діалектики у будь-якому напрямі практичної діяльності: аналіз і синтез, причина та наслідок, сутність і явище, тотожність і відмінність тощо.

1.2. Категорія криміналістичного мислення

Сформульований у попередньому підрозділі висновок про те, що діяльність слідчого, пов'язана з розслідуванням кримінальних правопорушень, є пізнавальною, обумовлює необхідність здійснення подальшого розгляду змісту категорії «криміналістичне мислення», що є

доволі поширеною серед сучасних криміналістів, на предмет узгодження із загальними положеннями теорії пізнання (гносеології).

Одна з перших згадок наявності у слідчого специфічного виду мислення зустрічається у працях Ганса Гросса, якого називають «батьком криміналістики». Він вказував, що «слідчий повинен володіти такою розумовою системою, яка в процесі розслідування кримінального правопорушення робить його пошуково-пізнавальну діяльність більш осмисленою, впевненою, раціональною і послідовною» [225, с. 246 ; 27, с. 154]. В подальшому ідеї Г. Гросса слугували підґрунтям досліджень німецького криміналіста Г. Вальдера, автора видатної наукової праці «Криміналістичне мислення», у якій зроблено припущення, що особливості вирішуваних завдань на досудовому розслідуванні трансформують загальноприйняті методи сприйняття дійсності у специфічний вид мислення. В обох випадках стверджується, що слідчий розслідує кримінальні правопорушення саме завдяки існуванню криміналістичного мислення, яке за розумінням дослідників не піддається конкретному визначенню чи вираженню в чітких поняттях, що робить його подібним до інтуїції [47, с. 30]. Варто погодитись, що висловлені думки мають сенс, але за умови використання в слідчій практиці виключно емпіричних методів пізнання. З іншого боку, в процесі розслідування кримінальних правопорушень завжди застосовується сукупність як емпіричних, так і раціональних методів (з вираженим переважанням останніх), обумовлюючи цілеспрямованість інтелектуальної діяльності на виконання завдань кримінального провадження, що є головною вимогою до професійних навичок слідчого.

У сучасних дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців концепція криміналістичного мислення стає більш поширеною, але, на нашу думку, породжує неоднозначну оцінку, тому що низка пропонованих положень не містять обґрунтування на рівні сутнісних ознак, а, отже, залишаються дискусійними. В наукових джерелах однозначного тлумачення криміналістичного мислення також не надається, натомість, при розгляді

змісту цього явища зустрічається декілька типових підходів. В одному випадку криміналістичне мислення розкривається через спроби обґрунтувати його належність до одного з видів мислення шляхом застосування лінгвістичного підходу, а в іншому – робиться наголос на визначальних рисах досліджуваної категорії. Перший підхід відображений у наукових розробках зарубіжних фахівців, а другий – зазвичай пропонується вітчизняними криміналістами.

Криміналістичне мислення в розумінні зарубіжних фахівців має подвійну природу, пов'язану з лінгвістичними особливостями слів. Зазначимо, що машинний переклад криміналістичного мислення як «forensics mindset» не передає зміст досліджуваного поняття, оскільки власне термін «криміналістика» англійською перекладається словом «forensics», етимологічно пов'язаним із застосуванням наукових знань, наближаючи поняття до судової експертизи [28]. Тому варіант вживання у словосполученні «forensics mindset» радше вказує на криміналістичну психологію. Менш поширені варіації – «detective mindset», «thinking in criminal investigations» «investigative mindset» в перекладі означають відповідно «детективне мислення», «мислення в кримінальному розслідуванні» і «мислення розслідування». Перший термін знов-таки тяжіє до психології, а не до процесу розслідування кримінальних правопорушень, на що натякає слово «detective» (від латин. *detectus* – викривати) у значенні діяльності щодо з'ясування сутності таємного вчинку [39, с. 261]. Другий термін розкриває мислення через слово «think» (з англ. – думати), вказуючи на спосіб прийняття рішень і здійснення прогнозування в умовах неочевидності [23, с. 18]. Лише третій термін «investigative mindset» лінгвістично близький до криміналістичного мислення, так як за змістом спрямований не тільки на прийняття рішень, але й на пошук і логічну обробку інформації в цілому [22, с. 2 ; 2, с. 70]. Так, термін «mindset», на думку американського криміналіста R. Petter, відображає сукупність прийомів і технік, притаманних слідчому та необхідних йому для збереження

відкритості розуму до адекватного сприйняття обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні [40]. В цьому аспекті R. Gehl і D. Plecas стверджують, що криміналістичне мислення засноване на поєднанні певної його спрямованості (investigative) із сукупністю методичних засад (mindset) діяльності слідчого, до яких відносять: дисциплінованість і контрольованість інтелектуальної діяльності; усвідомленість аналізу; зосередженість на плануванні розслідування і слідчих діях для досягнення поставлених цілей; необхідність перевірки отриманих результатів [25, с. 15]. На наше переконання, зарубіжні фахівці надто зосереджені на інструментальному підході до визначення аналізованого поняття. Однак мислення в цілому як психічний пізнавальний процес не є статичним, адже розкривається через сукупність світоглядних, психологічних та епістемологічних аспектів у поєднанні з операційними функціями розумової діяльності суб'єктів у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Тому його розуміння як сукупності методичних установок вбачається редукованим і одностороннім.

Зі свого боку вітчизняні науковці тлумачать криміналістичне мислення через встановлення сукупності ознак, відмінних від інших видів практичної діяльності. Так, в різних дослідженнях кримінального процесуального пізнання зазначається, що мислення слідчого при здійсненні професійної діяльності має низку специфічних властивостей, тому дефініція криміналістичного мислення повинна містити вказівку на всі характеристики, що вирізняють його з-поміж мислення в загальному розумінні [140, с. 107].

Необхідно зазначити, що в межах наукових розробок зустрічаються розрізнені спроби визначити перелік ознак, які б підкреслювали особливості криміналістичного мислення. По-перше, криміналістичному мисленню слідчого притаманна властивість не тільки прогностичного характеру, але й прогностичного щодо забезпечення ефективного планування розслідування для виявлення і фіксації доказової інформації. По-друге, криміналістичне

мислення протікає у взаємозв'язку із практичною діяльністю. Проте нормативно-правова регламентованість і наявність мети у вигляді предмету доказування, слугують не критеріями для відмежування, а, навпаки, вказують на детермінованість інтелектуальної діяльності слідчого теорією пізнання, дозволяючи розглядати досудове розслідування як тотожне пізнанню, яке здійснюється спеціальних у формах і спеціальних методах збирання, перевірки й оцінка доказів. По-третє, криміналістичне мислення реалізується внаслідок використання методів системного (комплексного) підходу та системного аналізу. По-четверте, криміналістичному мисленню властива ситуаційна динаміка, обумовлена змінами стану слідчої ситуації, які вимагають швидко реагування шляхом коригування висунутих версій і розробленого плану. Тобто інтелектуальна діяльність слідчого має постійно пристосовуватись до нових умов, враховуючи динамічність їх змін. По-п'яте, мислення слідчого має нелінійну послідовність, що простежується в дотриманні слідчим основного плану розслідування. При цьому допускається можливість існування інших самодостатніх фактів, які безпосередньо не викладені в первинному плані, але інтуїтивно передбачається їх встановлення. По-шосте, раціональна складова в криміналістичному мисленні не єдина, адже воно ґрунтується не тільки на фактах та емпіричних даних, але й частково охоплює інтуїцію і версійний аналіз. Окрім того, стверджується, що виключно криміналістичне мислення за своєю природою наповнене логічними, евристичними й інтуїтивними інформаційно-пошуковими операціями [61, с. 189]. Разом з тим, постає логічне запитання, представники яких творчих професій не володіють або не використовують зазначений симбіоз на практиці? Насправді подібне поєднання є запорукою успішного вирішення будь-яких творчих завдань, про що наголошено в когнітивістиці та психології [96; 191; 115], так як при збереженні цілеспрямованості, додається гнучкість і варіативність у прийнятті рішень. По-сьоме, криміналістичне мислення є багатокомпонентним процесом, який складається з таких структурних елементів: ситуаційна невизначеність;

діагностування поточної ситуації; визначення мети і напряму розслідування; планування; висування і перевірка версій; співставлення результатів, отриманих внаслідок реалізації прийнятого рішення з поставленою метою [226, с. 331]. Проте зазначені складові не є унікальними у зв'язку з їх подібністю до методики діагностування в інших галузях практичної діяльності, наприклад, у медицині, коли діагностують захворювання пацієнта за аналогічною схемою.

Спроби на підставі розглянутих ознак надати визначення криміналістичному мисленню теж не позбавлені суперечностей. Наприклад, на думку Р. В. Комісарчука, криміналістичне мислення постає як інтелектуальна діяльність особи, яка здійснює перевірку повідомлень про кримінальне правопорушення і досудове розслідування, яке полягає у пізнанні й осмисленні значимих явищ, подій, інших фактів об'єктивної дійсності, у моделюванні результату при виборі оптимального рішення в організаційно-тактичному плані на певному етапі розслідування [141, с. 138]. Але, говорячи про інтелектуальну діяльність людини, не можна обмежувати її сферу застосування виключно криміналістикою, адже інтелект притаманний навіть тим, хто не займається перевіркою повідомлень про кримінальне правопорушення або досудовим розслідуванням. Наступна характеристика – пізнання значущих явищ і подій не є суто криміналістичним завданням, так же як і моделювання (проектування) в процесі прийняття рішень. Обидві ці ознаки відображаються в різних галузях природничих і технічних наук.

Зі свого боку А. В. Старушкевич при розгляді змісту криміналістичного мислення, пропонує визначати його як процес вирішення проблем в діяльності з виявлення, розкриття і розслідування кримінального правопорушення, шляхом побудови ідеальної моделі минулої злочинної діяльності за її слідами, з використанням правил та засобів побудови адекватної моделі минулої події, розроблених криміналістикою [225, с. 249]. Погоджуємось, що твердження про спрямованість мислення на вирішення

наявних проблем є справедливим, але попри спробу надати однозначну дефініцію, далі зазначаються не сутнісні ознаки поняття, а міститься пряма вказівка на сферу практичного застосування як мислення, так і методів пізнання. Тому виникає запитання щодо доцільності обґрунтування концепції криміналістичного мислення, замість вживання гносеологічно узгодженого варіанту «мислення в діяльності слідчого».

Недостатньо обґрунтованими виглядають спроби прирівняти криміналістичне мислення до навичок, інтуїції або системи знань, що містить відомості про методи ефективної організації пізнавальної діяльності слідчого. Стверджується, що криміналістичне мислення як навичка має пошуково-пізнавальне спрямування, обумовлюючи раціональне й ефективне використання наявних сил та засобів розслідування [17]. Водночас в когнітивній психології навичкою є дія, яка виконується автоматично, завжди з фіксованою формою і способом повторення, набутими за підсумками розв'язання попередніх задач [179, с. 268]. Але несправедливо стверджувати, що мислення також протікає у фіксованій формі. Навпаки, мислення є процесом динамічним, який полягає в опосередкованому й узагальненому відображенні предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях, що виключає не лише фіксованість, але й автоматизм при вирішенні творчих завдань [241, с. 186]. Відмінності між двома поняттями полягають у тому, що використання пошуково-пізнавальних методів, якими володіє слідчий, є явищем стійким, статичним, зазвичай апробованим практикою, вказуючи на виробленість у людини певних навичок, але ніяк не на процес взаємодії нервових клітин (нейронів) на рівні нервової системи для здійснення пошуку, утримання, абстрагування й узагальнення інформації. Наприклад, в процесі вирішення будь-якого завдання, людина, по-перше, використовує знання, отримані раніше з досвіду, та які зберігаються у її пам'яті, по-друге, використовує інформацію, що сприймається безпосередньо органами чуття, по-третє, докладає вольові зусилля й концентрується, по-

четверте, керується емоціями або логічними методами оперування інформацією і т.д.

Як інтуїтивна складова криміналістичне мислення передбачає неусвідомлене, невербальне оперування інформацією, наявною у слідчого на конкретному етапі розслідування. Разом з тим, німецький дослідник слідчої інтуїції Х. Хольцхауер говорить про криміналістичне мислення як про авторефлексію суб'єкта. Тобто мислення слідчого зводиться до логіко-психологічної самооцінки, до власного уявлення про себе, та про те, в якому світлі він сприймається іншими. Втім, автор визнає, що така самооцінка може істотно відрізнитися, впливаючи на ефективність застосування інтуїції та мислення [30, с. 43]. У зв'язку з цим, потребує уточнення питання, яким чином співвідносяться процеси мислення, що повинні аналізувати, структурувати, узагальнювати, пояснювати інформацію, з інтуїтивними процесами, які оминають проміжні результати та нехтують раціональними методами аналізу слідчої ситуації. Натомість за покликом інтуїтивного сприйняття слідчий будує власну модель розслідування не так, як це зумовлено об'єктивно, а за власним упередженням щодо власного досвіду, самооцінки та бажаних результатів.

Щодо криміналістичного мислення як системи знань, то таким воно не є онтологічно, тому що зазначена характеристика властива для визначення науки, а не психічного процесу [242, с. 95]. Тому, на нашу думку, тлумачення мислення через систему знань вбачається незрозумілим: або криміналістичне мислення прирівнюють до науки, або через відсутність сутнісних ознак, робиться спроба надати криміналістичному мисленню рис, не властивих йому.

Вважаємо, що розглянуті позиції щодо доцільності виокремлення криміналістичного мислення не є безперечними через низку причин. Так, про недосконалість окремих аспектів досліджуваного поняття свідчать лінгвістичні суперечки, відсутність відмінних ознак, розширення змісту при спробах надати однозначне тлумачення тощо. В такому випадку процес

прийняття тактичних рішень за допомогою раціональних методів пізнання не буде відрізнятися від інтуїтивних міркувань, оскільки обидві категорії цілком охоплюються єдиним поняттям «криміналістичне мислення», незважаючи на те, яким чином і на якій підставі діє слідчий. Окрім того, існуючі наукові напрацювання не враховують природу когнітивних процесів, що протікають у представників інших професій, які в своїй діяльності використовують сукупність емпіричних, раціональних й евристичних методів при вирішенні поставлених завдань. Наприклад, інженер для розробки і впровадження нових і (або) оптимізації наявних інженерних рішень звертається не лише до творчого мислення (зокрема шляхом розробленої моделі в галузі винахідництва – теорії розв'язання винахідницьких задач), але й до власного досвіду (емпіричне пізнання) та раціональних методів (раціональне пізнання). При всій складності інтелектуальних завдань інженера, що в теорії пізнання, що в когнітивістиці та психології концепція інженерного мислення не зустрічається. Тому справедливою є думка В. О. Коновалової, що «мислення людини не є абстрактним у тому сенсі, що людина мислить про що-небудь невизначене. Навпаки, «мислення людини завжди носить конкретний характер, воно здійснюється стосовно *будь-якої галузі знання*» (курсив наш. – С. С.) [147, с. 69].

Отже, виокремлювати криміналістичне мислення як специфічну інтелектуальну діяльність слідчого, спрямовану на вирішення певних завдань в процесі розслідування кримінальних правопорушень в цілому й окремих слідчих (розшукових) дій недоцільно через тотожність ознак мисленню у загальноприйнятому розумінні. Водночас інтелектуальна діяльність слідчого містить набір однакових елементів критичного мислення, що не є виключенням для представників багатьох інших професій.

1.3. Ситуаційний підхід та теорія причинності в структурі пізнавальної діяльності слідчого

За результатами розгляду в межах попередніх підрозділів цього дисертаційного дослідження загальних засад теорії пізнання та визначення впливу гносеології на процес розслідування кримінальних правопорушень було наголошено, що пізнавальна діяльність слідчого насамперед полягає в переробці та використанні інформації, що супроводжується переходом знань від звичайної фіксації до аналізу їх сутності. Водночас з розвитком науково-технічного прогресу процес пізнання в будь-яких формах соціальної практичної діяльності все більше характеризується динамічністю змінюваних станів, багатофакторністю детермінацій, низькою передбачуваністю домінантних чинників. Звідси виникають найважливіші характеристики ситуаційного розуміння світу, такі як мобільність, випадковість, невизначеність, плюралістичність, багато вимірність, що обумовлює необхідність подальшого з'ясування впливу ситуаційної обумовленості та теорії причинності на пізнавальну діяльність слідчого.

Варто зазначити, що в епістемології та філософії для визначення ситуаційності пізнавальної діяльності застосовується нелінійно-динамічний аспект, заснований на використанні моделей нелінійної динаміки та теорії самоорганізації і виникнення складних систем [215; 153]. Нелінійно-динамічний аспект у пізнавальній діяльності вказує на те, що цей процес не обмежується простими прямолінійними послідовностями або заздалегідь визначеними стадіями, а має складну, нерідко емерджентну структуру, в межах якої всі складові елементи взаємодіють між собою, провокуючи створення або зміну відповідних ситуацій. В контексті гносеології вирішення пізнавальних завдань має гнучку, а не алгоритмізовану сутність. Для цього слідчий, усвідомлено чи ні, використовує різні форми пізнання при вирішенні тактичних завдань розслідування на основі їх практичної реалізації. Разом з тим, вміння слідчого звертатись до раціонального пізнання

в умовах неочевидності означає можливість абстрагування, моделювання, узагальнення, або, навпаки, диференціацію проблемної ситуації розслідування для визначення основних елементів кримінального правопорушення та їх співставлення з висунутими версіями та слідчою ситуацією. Внаслідок такого отримання та розуміння інформації, а також формування знань і висновків щодо предмета пізнання не обмежується діяльністю з її структурування й узагальнення. Тому для пізнання об'єктивної дійсності концептуальним в гносеології є поняття ситуації і відповідний їй ситуаційний пізнавальний підхід.

В когнітивістиці загальні положення про ситуаційний характер пізнання обґрунтовані тим, що когнітивна система суб'єкта пізнання вбудована як внутрішньо – у матеріальний нейронний субстрат, що забезпечує її діяльність, так і зовнішньо – у включенні в зовнішнє ситуативне середовище (обстановку, ситуацію), яке складається із сукупності різних ситуацій та є мінливим іманентно [220, с. 119]. Тобто, особа, яка пізнає, занурюється у певну ситуацію, яка має своєрідну конфігурацію, що чинить на свідомість суб'єкта пізнання значний вплив, який здебільшого полягає у невизначеності орієнтирів пошуку. При цьому критерії невизначеності, невідповідності та мінливості викликають необхідність звернення до раціональних методів пізнавальної діяльності в цілому, зокрема й до аналізу ситуації, що склалася, для забезпечення переходу від одного якісного стану до іншого. Екстраполюючи ці положення на процес розслідування, вчинене кримінальне правопорушення, матеріально відображаючись в об'єктивній дійсності, має взаємний зв'язок з іншими процесами, подіями і явищами навколишнього світу, що неминуче призводить до змін у навколишньому середовищі, відбиваючись у вигляді слідів, які певною мірою висвітлюють процес і результати злочинної діяльності. Такі зміни є принциповою умовою пізнання, тому що неможливо вчинити будь-які дії, не залишивши відбиток в оточуючій обстановці. В такому випадку суб'єкт пізнання, користуючись функціями мозку як нейронного субстрату, активізує процеси мислення

цілеспрямовано, з урахуванням тієї ситуації, що оточує його в певний проміжок часу, створюючи умови і контекст подальшої пізнавальної діяльності. Розумові операції слідчого поступово рухаються по слідах злочинної діяльності, та передбачають не тільки безпосереднє сприйняття залишених слідів, а й осмислення їхнього змісту та визначення взаємозв'язку, внаслідок чого сліди як матеріальні об'єкти трансформуються у відомості про ті чи інші елементи механізму вчиненого кримінального правопорушення. Синтезовані знання, незалежно від ступеня їх реалізації, знову переходять у понятійну форму, створюючи при цьому нові інформаційні ресурси для подальшого пізнання. Початкова ситуація перетворюється для слідчого на своєрідний інформаційний продукт як результат її пізнання, враховуючи осмислення ситуаційності виникнення вихідних даних, що в подальшому стане підґрунтям для отримання інших знань, обумовлюючи перехід від однієї слідчої ситуації до іншої.

У криміналістиці ситуаційний підхід набув поширення, оскільки на його підставі відбувається диференціювання всього розмаїття ситуацій, які виникають і в процесі злочинної, і в процесі правозастосовної діяльності, що слугує для розробки криміналістичних рекомендацій технічного, тактичного та методичного характеру з метою раціонального виконання завдань кримінального судочинства. Ситуаційний підхід розглядається вітчизняними фахівцями з позиції специфіки предмета криміналістики як науки, поширюючи дію цього методу на пізнання злочинної діяльності як частини криміналістичного об'єкта пізнання. Відповідно до такого розуміння кримінальне правопорушення є сукупністю ситуацій, що динамічно розвиваються [214; 117]. Зі свого боку А. Ф. Волобуєв відзначає, що розслідування кожного кримінального правопорушення проходить під впливом окремих факторів, які тим чи іншим чином впливають на слідчі ситуації та детермінують черговість і особливості проведення слідчих (розшукових) дій. Тому розслідування цілком залежить від обсягу наявних доказів, поведінки окремих учасників, особливостей місця, часу,

навколишньої обстановки та іншої криміналістичної інформації [92, с. 200]. Парадигма ситуаційного підходу надає методологічні підстави розробки гнучких алгоритмів ефективною пізнавальною діяльністю з розслідування кримінальних правопорушень, які дозволяють конкретну ситуацію, в тому числі й невизначену, звести до відповідної типової конструкції, для якої вже розроблений оптимальний алгоритм її вирішення.

Важливу пізнавальну роль ситуаційний підхід відіграє саме через спрощення процесів аналізу та уявної реконструкції слідчим елементів механізму розслідуваного кримінального правопорушення. Ключовим елементом у процесі розчленування інформації та її приведення до типової структури є криміналістичний аналіз. Але зміст криміналістичного аналізу не зводиться до безпосереднього відмежування складових об'єкта вивчення, оскільки охоплює і синтез розрізнених відомостей, отриманих суб'єктом пізнання під час сприйняття слідчої ситуації та її обмірковування на предмет визначення причинних зв'язків між системою слідів та іншими обставинами вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до цього, досягнення слідчої ситуації відбувається шляхом аналізу відомостей, які надійшли ззовні, аналізу відомостей, що містяться у пам'яті, порівняльного аналізу і синтезу результатів перших двох дій. Зазначені аспекти утворюють своєрідний аналітичний трикутник, який не має суворої послідовності. Мислення слідчого безперервно сприймає і сканує зміни в ситуації в межах цього аналітичного трикутника невизначену кількість разів, що зрештою призводить до появи якісно нових відомостей про об'єкт пізнання. Аналіз кримінального правопорушення відбувається за рахунок побудови уявної моделі слідчої ситуації, в якій всі зайві сутності відсікаються за принципом «бритви Оккама», зводячи будь-яку сформовану ситуацію до більш відомого (типового) розуміння. Такий підхід дозволяє долати перешкоди при вирішенні різних видів ситуацій, що виникають під час досудового розслідування.

Разом з тим, оперування відомостями про кримінальне правопорушення є можливим завдяки їх здатності відображатися як у матеріальних слідах, що залишаються на місці події, так і в ідеальних слідах, що мають вигляд уявних образів у свідомості людини. Виявлення ідеальних і матеріальних слідів допомагає слідчому отримати той фундамент, необхідний для реконструкції певної ситуації, а потім для відтворення у своїй свідомості механізму вчиненого кримінального правопорушення в цілому. З огляду на загальні положення теорії пізнання, встановлення зв'язку між залишеним слідом та елементом механізму кримінального правопорушення, який він позначає, є одним з головних завдань слідчого під час досудового розслідування, яке реалізується шляхом вивчення і дослідження слідової картини, тобто визначення слідчим як смислового змісту самого сліду, так і контексту, в якому його виявлено. Контекст (від латин. *contextus* – поєднувати, сплітати разом) є важливим елементом при розв'язанні тактичних завдань, оскільки становить сукупність обставин або фактів, що оточують подію вчиненого кримінального правопорушення чи його окремих епізодів. Пізнання ізольованих інформаційних відомостей без їхнього взаємозв'язку вбачається недостатнім та нерациональним, так як вони не набувають теоретичного чи практичного значення. Саме завдяки контексту, що може відрізнитися на кожному етапі пізнання, сліди мають знаковий, ситуативний характер, вкорінений у пізнавальну діяльність слідчого, стаючи невід'ємним компонентом процесу розслідування кримінальних правопорушень. Ситуаційна обумовленість виникнення слідів кримінального правопорушення, на нашу думку, повною мірою пояснює не тільки їхню інформаційну природу, а й механізми їхнього включення в діяльність слідчого, адже значення сліду як знаку не є заздалегідь визначеним та таким, що існує поза суб'єктом розслідування. Навпаки, сутність слідів кримінального правопорушення та їх значення як знаку формує суб'єкт пізнання – слідчий, враховуючи слідчу ситуацію, що склалася, а також зміст завдань, що потребують вирішення.

Вочевидь наявні відомості про кримінальне правопорушення для слідчого як суб'єкта пізнання і для пересічної людини, яка тільки спостерігає за його діяльністю, мають різне значення. Для спостерігача будь-які дані є невеликою, непотрібною сукупністю інформації, яка, хоч і закарбована в межах її психіки, але не викликає жодних стимулів, і не спонукає до виявлення відповідної пізнавальної активності. Для слідчого значущість відомостей про кримінальне правопорушення важко переоцінити, тому що їх наявність або відсутність чинить визначальний вплив на ефективність всього перебігу розслідування. Різниця полягає в тому, що для сприйняття в одному випадку ці відомості є зайвими та непотрібними, тоді як для суб'єкта розслідування вони важливі в практичній площині, адже використовуються для пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Отримавши певну сукупність відомостей щодо обставин кримінального правопорушення, слідчий не тільки видозмінює інформаційну модель об'єкта пізнання, а й, аналізуючи і співвідносячи її із поставленими завданнями, виокремлює ту інформацію, яка є необхідною для побудови логічних висновків, а далі – ухвалення тактичних рішень на кожному етапі досудового розслідування, наприклад, для визначення напрямку розслідування, порядку проведення першочергових слідчих (розшукових) дій тощо.

Іншим фактором, що свідчить про чималий вплив ситуативної складової на пізнавальну діяльність є тісний взаємозв'язок пізнавальних процесів, включених до складу діяльності слідчого, з іншими її елементами, зокрема психічними механізмами пізнання. Останні впливають на розумові операції слідчого при вирішенні тактичних завдань та прийнятті тактичних рішень, які наповнюються відповідним змістом і визначеною спрямованістю. Такий зв'язок пояснюється тим, що інтелектуальна діяльність під час розслідування спрямована на отримання інформації, сприйняття і аналіз якої завжди є психічними процесами. Щодо цього деякі науковці зауважують, що процес розслідування складається з почергових актів аналізу наявної на певному етапі інформації, сприяючи вибору найбільш оптимальних у

відповідній ситуації прийомів і засобів пізнання і синтезування нових знань [205, с. 162]. Оскільки інформація виникає внаслідок вчинення кримінального правопорушення, вона відображає його в тій чи іншій мірі, що має вагоме значення для ретроспективного сприйняття минулих подій. Проте інформацію не можна розглядати виключно як набір даних про кримінальне правопорушення. В межах когнітивної психології вказано, що вона переплітається з психічними процесами, що протікають в нервовій системі людини під час здійснення пізнавальної діяльності [14, с. 65.]. Через таку її особливість фахівці з когнітивістики під інформацією розуміють не традиційну сукупність відомостей, а певні зміни в уявленні про умови діяльності, що сприймається суб'єктом пізнання як значущі з огляду на загальну мету його пізнання та виступає як підґрунтя для ухвалення послідовних рішень для досягнення цілі або вирішення певних завдань [12, с. 330-331]. В цьому контексті інформація сприймається як продукт інтелектуальної діяльності, що постає внаслідок цілеспрямованого руху мислення суб'єкта пізнання, з урахуванням постійно змінюваних, ситуативних умов осмислення об'єкта пізнання. Відповідно, процес пізнання є декодуванням інформації, зафіксованої в об'єктивній дійсності.

Необхідно зазначити, що ситуаційний і неоднозначний характер процесу розслідування кримінальних правопорушень не є винятковим, і нерідко зустрічається в багатьох видах діяльності людини. Ситуаційний підхід, який широко застосовується під час розслідування та справляє на нього вплив, не претендує на безперечність. Однак у багатьох випадках загальні положення ситуаційного підходу відіграють ключову роль у визначенні напряму досудового розслідування при мінімальному наборі, нерідко суперечливих і неоднозначних, вихідних даних. Подальше встановлення обставин, що підлягають доказуванню здійснюється безперервно, вимагаючи від слідчого постійного використання інтелектуальних здібностей для своєчасного діагностування, аналізу й оцінки криміналістично-значущої інформації в постійно змінюваних слідчих

ситуаціях для прийняття оптимальних тактичних рішень та ефективного вирішення тактичних завдань розслідування. Саме тому ситуаційний підхід, на наш погляд, виправдано має методологічне значення в межах пізнавальної діяльності слідчого.

Враховуючи зазначене, методологічний вплив ситуаційного підходу на пізнавальну діяльність в розслідуванні кримінальних правопорушень полягає у виробленні та вдосконаленні алгоритмів вирішення складних ситуаційних завдань, пов'язаних з проблемами організаційно-управлінського характеру (прийняття помилкових рішень, відсутність контролю за їх виконанням, порушення організації в системі управління); проблемами тактико-психологічного характеру (конфліктна взаємодія учасників кримінального провадження); труднощами пошуково-пізнавального характеру (відсутність або суперечливість даних про обставини, що підлягають доказуванню). Основою реалізації ситуаційного підходу є власне пізнавальна діяльність слідчого, який аналізує вчинене кримінальне правопорушення у взаємозв'язку та динаміці ситуацій, з яких це кримінальне правопорушення складається. Пізнання кримінального правопорушення спирається не лише на вироблені алгоритми пізнання, властиві будь-якому методу, а, головним чином, на його внутрішню природу – раціональну спрямованість, яка забезпечує усвідомлене та найбільш оптимальне використання наявних сил та засобів розслідування. Тому ситуаційний підхід відіграє вагому роль, насамперед в частині методу пізнавальної діяльності слідчого. Методологічний вплив ситуаційного підходу сприяє подальшим науковим розробкам криміналістичних рекомендацій, пов'язаних з особливостями розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зумовлених єдиним об'єктом злочинного посягання. Водночас при дослідженні впливу ситуаційного підходу на пізнавальну діяльність в розслідуванні кримінальних правопорушень не можна оминати взаємний зв'язок з методикою аналізу слідчих ситуацій, криміналістичними версіями, організацією і плануванням розслідування, а також прийняттям тактичних

рішень, які також мають ситуативну обумовленість. Теоретичне обґрунтування положень буде викладено в межах наступних питань дисертаційного дослідження.

Наступним важливим елементом у розрізі пізнавальної діяльності слідчого, що поєднує наявну вихідну інформацію зі змістовною стороною вчиненого кримінального правопорушення є пізнання причинно-наслідкового зв'язку. Такий зв'язок має ситуаційний характер, обумовлений лінійністю часу та опосередкованістю пізнання подій, що відбулись у минулому.

Як нами було зазначено під час розгляду філософських і гносеологічних аспектів пізнання, слідчий при здійсненні розслідування має справу з апіорними елементами об'єктивної дійсності, що ґрунтуються на фрагментарній і переважно суперечливій інформації. Тому пізнавальна діяльність слідчого протікає від апіорної ймовірності до апостеріорної і функціонує в динаміці «наслідок – причина». При цьому наслідок (факт кримінального правопорушення та слідові картина кримінального правопорушення), як правило, слідчому відомий, тоді як причина (наприклад, особистість злочинця) складає найважливішу частину предмета доказування. Відповідно, реконструкція вчиненого кримінального правопорушення здійснюється шляхом встановлення причинного зв'язку, який відновлюється реверсивно (від зворотного). У цьому аспекті кінцевою метою розслідування як процесу пізнання є отримання апостеріорної (перевіреної, доведеної, безумовної) інформації.

При розгляді загальних положень теорії причинності, зауважимо, що кримінальне правопорушення як об'єкт пізнання до початку пізнавальної діяльності слідчого перестає існувати в дійсності в його цілісному стані. До моменту пізнання апіорі (об'єктивно у своєму предметному вираженні) зберігаються лише окремі фрагменти або супутні обставини, які певним чином пов'язані з кримінальним правопорушенням. Матеріальні сліди кримінального правопорушення можуть зникнути або зазнати змін під

впливом об'єктивних фізичних факторів (часу, температури, тиску тощо) [85, с. 188]. В свою чергу ідеальні сліди в свідомості підозрюваного, свідка чи потерпілого з часом спотворюються, призводячи до викривлення інформації про вчинене кримінальне правопорушення під час пригадування і відтворення. Така ентропія доказової інформації чинить негативний вплив на пізнавальну діяльність слідчого, оскільки створює невизначеність слідчої ситуації. Попри дію різних факторів на наявність і стан слідів кримінального правопорушення, причинно-наслідковий зв'язок не існує як матеріальний об'єкт, і не може бути знищеним, адже він реалізувався та відбився в об'єктивній дійсності. А знищити (змінити) можна лише матеріальний прояв генетичного зв'язку (зв'язку між двома явищами: причиною і наслідком) [105, с. 2].

З позицій онтології в будь-яких явищах і процесах конкретна причина безумовно пов'язана з породженим нею наслідком, тобто кожному наслідку (наприклад, матеріальному сліду на місці події) завжди відповідає притаманна йому причина [36]. І, навпаки, одна причина може викликати множинні наслідки (наприклад, удар ножом породжує комплекс наслідків, зокрема смерть потерпілого, наявність слідів пальців рук на знарядді злочину тощо). Зв'язок між подією минулого (вчиненим кримінальним правопорушенням) і його наслідками (результатами), що відображаються у теперішньому часі (виникнення ідеальних і матеріальних слідів), з погляду наукового детермінізму є однозначним і незворотнім у часі. Однак, незважаючи на об'єктивну однозначність зв'язку причини і наслідку, у суб'єктивній площині нерідко виникає невизначеність щодо з'ясування дійсних причин серед усіх можливих, які були реалізовані в конкретній ситуації внаслідок відсутності чи недоступності (наприклад, втрата, знищення) інформації про обставини кримінального правопорушення. Зазначене негативно впливає на встановлення відношення вихідних даних до вчиненого кримінального правопорушення та їх включення до структури причинно-наслідкових закономірностей обставин, що підлягають

доказуванню. Наприклад, навіть у простих формах взаємодії матеріальних об'єктів причинний зв'язок не завжди є очевидним. Якщо розглянути випадок утворення сліду від будь-якого предмета, що знаходився на поверхні, покритій пилом, то після його вилучення можна виявити, що причина полягає не так у слідоутворюючому або слідосприймаючому об'єктах, як у їх взаємодії.

Відповідно до діалектичного підходу, вчинене кримінальне правопорушення викликає кількісні та якісні зміни навколишнього середовища. Ці зміни в обстановці характеризують обставинами вчинення кримінального правопорушення, які певною мірою детермінують його механізм. У зв'язку з цим причині та наслідку як діалектичній категорії не властиві відносини ізоморфізму (подібності, ідентичності), що передбачає можливість і здатність однакових (однотипних) причин призводити до різних наслідків. З іншого боку – одні й ті самі наслідки здатні породжуватися неоднорідними причинами. Разом з тим, в діалектиці справедливо зазначається, що зворотній зв'язок, коли подія-наслідок впливає на подію-причину – неможливий [29, с. 237; 32, с. 197]. На нашу думку, така концепція є основоположною при розумінні причинності в структурі раціонального пізнання слідчого. Тому необхідно враховувати, що наслідок вчиненого кримінального правопорушення виникає завдяки дії певної причини, яка має одnobічно спрямований взаємозв'язок – причина передує наслідку, а наслідок не може завдавати впливу на причину. Водночас, як справедливо зауважив С. J. Ducasse, причина полягає не в оточенні, а у змінах, що виникли в цьому оточенні [19, с. 128].

Також треба брати до уваги, що невідомим у проблемній ситуації може опинитися не лише причина, але і наслідок (результат вчинених дій). Якщо наслідок не відображено, тоді проміжним завданням слідчого в процесі пізнання є встановлення ймовірного зв'язку між вихідними даними та власним припущенням, що формує вірогідний опис вчиненого кримінального правопорушення, зокрема й можливих наслідків. Звичайно, при вирішенні

такої ситуації стверджувати про достовірність вірогідних зв'язків неможна, але в даному випадку достовірність обумовлюється неможливістю альтернативного пояснення подій. При цьому загальним завданням пізнавальної діяльності слідчого залишається з'ясування об'єктивного інформаційно-логічного зв'язку між наявними даними (наслідком) і невідомим (причиною).

Незважаючи на те, що внаслідок лінійності та незворотності часу вчинене кримінальне правопорушення є подією минулого, якій не притаманна імовірнісна структура, в гносеологічному аспекті одразу дійти до однозначного достовірного висновку про зв'язок між наслідком і його передбачуваною причиною зазвичай неможливо. Крім того, на початковому етапі розслідування слідчий має справу з множинністю ймовірних причин виявленого наслідку, а також з відсутністю достовірної інформації про змістовну сторону події. З метою мінімізації інформаційної невизначеності слідчий висуває версії, які виконують роль перехідної ланки між невідомим (причиною) і фактичними даними (наслідком). Тому доречно говорити про моделювання криміналістичних версій, що буде розглянуто в межах питань другого розділу дисертаційного дослідження.

Розглянувши вплив ситуаційного підходу та теорії причинності на пізнавальну діяльність слідчого, вбачається необхідним з'ясувати особливості структури та форми пізнання слідчого. Проте для визначення структури та форм пізнання у слідчій практиці суттєвим обмеженням є незначна кількість досліджень, спрямованих на встановлення причинно-наслідкових та функціонально-кореляційних зв'язків між розумовими процесами та розслідуванням кримінального правопорушення, що ускладнює вироблення науково-обґрунтованого узагальнення окресленої проблематики. При спробі визначити відношення між формами та структурою пізнання, пов'язаного з розслідуванням кримінальних правопорушень, варто враховувати процесуальні особливості кримінального провадження, що дозволить сформулювати відповідні установки когнітивного характеру, серед

яких трансформація розрізненої і вірогідної інформації на достовірні та достатні докази вбачається одним із головних завдань слідчого.

Загалом форми пізнавальної діяльності слідчого виявляються у вирішенні системи різнобічних інтелектуальних завдань, як за своєю спрямованістю, так і за своїм значенням. Вбачається, що весь процес розслідування містить чимало завдань різного рівня невизначеності, обумовлюючи різноманітні напрями їх виконання. При цьому такі завдання не завжди потребують надмірних когнітивних зусиль, оскільки їх рішення розкривається через типові стратегії та не передбачають наявності творчого підходу. Тому прості завдання слідчий вирішує зазвичай алгоритмічно, виконуючи певну послідовність дій у відповідності до існуючого, в деяких випадках – універсального, набору правил. Наприклад, до простого алгоритмічного завдання варто віднести виявлення, вилучення та фіксацію матеріальних слідів. Водночас складні завдання вирішуються за допомогою раціональних методів пізнання, але процесуальна природа доказування нерідко вимагає задіяти звичайне чуттєве споглядання.

Зі свого боку чуттєве пізнання спирається на образи, що виникають у свідомості внаслідок діяльності п'яти основних почуттів людини: зору, слуху, смаку, нюху та дотику. Чуттєве пізнання передбачає безпосередній контакт органів чуття з об'єктом пізнання. Відчуття перетворює енергію зовнішнього подразника на психічний процес, реалізуючи найпростіший рівень зв'язку суб'єкта пізнання із зовнішнім світом. Відчуття відбивають лише певні властивості досліджуваних предметів чи явищ. Сприйняття дає цілісний образ предмета, його в сукупності різних властивостей, а уявлення – відтворення цього у пам'яті. Чуттєве пізнання суб'єктивне та не відрізняється високою точністю. Проте воно є основою всіх когнітивних процесів людини. Різновидом чуттєвого пізнання є також інтуїція, яка полягає в тому, що суб'єкт пізнання робить певні висновки на підставі внутрішнього самовідчуття. При цьому він керується не логікою та осмисленими міркуваннями, а виключно почуттями та передчуттями.

Раціональне пізнання, на відміну чуттєвого, є процесом опосередкованого пізнання світу шляхом логічного мислення, що включає узагальнене, абстрактне відображення об'єктивної дійсності та інформації про неї за допомогою таких методів як аналіз, синтез, дедукція, індукція. Раціональне пізнання побудоване на послідовному міркуванні з дотриманням законів логіки. Воно здійснюється розумом, а не органами почуттів (від латин. *ratio* – розум). Раціональне пізнання дозволяє виявити суттєві ознаки та зв'язки об'єктів, закономірності їх зміни. Формами раціонального пізнання є поняття, судження, висновок. Раціональне пізнання має низку властивостей, які принципово відрізняють його від пізнання чуттєвого: сприяє узагальненню досліджуваних об'єктів; має абстрактний (від латин. *abstractio* – відволікатися) характер; є активним та цілеспрямованим; пов'язаність з розумовими операціями; є способом перетворення наявного та виведенням нового знання.

Проте існування двох відносно самостійних форм пізнання нерідко призводить до спрощеного їх розуміння, нехтуючи їх стійким взаємозв'язком. Слід відмітити, що у класичній теорії пізнання виникла дискусійність емпіризму та раціоналізму, яка ґрунтується на розгляді однієї з форм пізнання як основної, визначальної. Наприклад, визнання першості органів чуття в отриманні нових знань призводить до сенсуалізму, тобто ототожнення відчуттів та інтелекту [202, с. 116]. Надмірна увага до практичної діяльності зумовлює виникнення прагматизму, упередженості, виправдовуючи тільки корисні знання. Перебільшення ролі критичного мислення сприяє зайвому раціоналізму, коли все пізнання залежить виключно від діяльності розуму. І, навпаки, надання переваги досвіду неминуче призводить до емпіризму, коли достовірним визнається лише те знання, здобуте досвідом. Враховуючи зазначене, пізнавальні процеси в діяльності слідчого відповідатимуть загальним засадам теорії пізнання тільки за умови органічного поєднання двох форм пізнання – чуттєвого та раціонального, але з очевидною першістю останнього, оскільки на рівні

чуттєвого сприйняття у пізнавальну діяльність з розслідування кримінального правопорушення втручаються розумові операції, які найбільш повно виражаються тільки у мисленні.

Як вже зазначалось, здійснюючи пізнання вчиненого кримінального правопорушення необхідно керуватись загальними засадами гносеології. Не є виключенням і визначення особливостей структури пізнавальної діяльності. Вбачається, що всі складові пізнання мають відображати процесуальну сутність діяльності з пошуку виявлення, вилучення і фіксації доказів. В гносеологічному аспекті до структурних елементів пізнання відносять: суб'єкт, об'єкт, мотив, мета, результат [258, с. 12]. Суб'єктом є особа, що отримує знання шляхом докладання певних (фізичних, інтелектуальних) зусиль. Наприклад, слідчий, проводячи допит чи іншу слідчу (розшукову) дію, вивчаючи особистість злочинця, досліджуючи коло його знайомств тощо, є суб'єктом пізнання. Інший структурний елемент, який вказує на що саме спрямована пізнавальна діяльність є об'єктом. Наприклад, досудове розслідування проводиться для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, що становить об'єкт пізнання. Водночас з'ясування окремих компонентів криміналістичної характеристики, зокрема предмета посягання, способу й обстановки вчинення тощо, розглядається як проміжний об'єкт. При цьому криміналістична характеристика є невід'ємним і початковим елементом у структурі криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, оскільки надає вхідну інформацію про сутність вчиненого кримінального правопорушення [194, с. 93]. Мотивом є фактор, що визначає виникнення необхідності отримання знань. При розслідуванні мотив має практичний характер, викликаний дією норм кримінального процесуального законодавства. Метою пізнання є отримання повних і достовірних знань про об'єкт, що пізнається. Зазначене корелюється з передбаченими у ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження. Розрізняючи мотив і мету пізнавальної діяльності, зазначимо, що мотив є тим, що зумовлює поштовх до пізнання, а

мета передбачає встановлення об'єктивної істини. Щодо останнього елементу – результату, то під ним розуміють сумарну кількість отриманих знань. Таке визначення структури пізнання засвідчує, що об'єкт пізнання не обмежується виключно питаннями першооснов буття людини, саме тому пізнання можливо спрямувати й на дослідження негативних соціальних явищ в цілому, кримінальних правопорушень зокрема. Окрім того, існування певного об'єкта пізнання допустиме лише у співвідношенні до певного суб'єкта, який чинить вплив на нього, здобуваючи нові знання.

Структуруючи пізнавальну діяльність слідчого в процесі розслідування необхідно зважати на такі складові:

1. Отримання вихідних даних про вчинене кримінальне правопорушення. Осмислення отриманих даних полягає не лише у сприйнятті, але й у проведенні перевірки їх достовірності. Подальша спрямованість пізнавальних дій залежить від виконання завдань конкретного етапу розслідування та розширення відомої інформації про обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

2. Співставлення вихідної інформації з типовими слідчими ситуаціями, виробленими криміналістикою. Інтелектуальна діяльність слідчого починає розчленовувати криміналістично значущу інформацію, використовуючи методи переходу від загального до конкретного та навпаки (використання дедукції та індукції). Як справедливо зазначає В. М. Стратонов, чим є більш типовою ситуація, тим більшого значення набуває дедукція, а при появі окремих ознак – індукція [231, с. 239].

3. Аналіз слідчої ситуації. Змістовний аналіз слідчої ситуації потребує від слідчого значних інтелектуальних зусиль з метою виявлення неочевидних взаємозв'язків фактів, процесів, явищ, встановлених на конкретному етапі досудового розслідування. Ця діяльність може бути оптимізована за рахунок розроблених в криміналістиці відповідних методичних схем (алгоритмів).

4. Моделювання криміналістичних версій. Визначення найбільш вірогідної інформаційної моделі вчиненого кримінального правопорушення.

5. Розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні розслідування, яке полягає у визначенні шляхів і способів розслідування, обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі, визначенні системи слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, їх змісту, послідовності проведення, термінів виконання [264, с. 148]. При цьому до логічних основ планування варто відносити не лише криміналістичні версії, але й тактичні завдання і пошукові моделі.

6. Розширення комплексу відомостей, що мають значення на початку кримінального провадження шляхом емпіричного дослідження побудованої моделі, проводячи комплекс слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, використовуючи криміналістичні обліки, призначаючи криміналістичні експертизи тощо. Така модель виконує репродуктивну (відновлювальну) функцію на підставі того, що слідчий одночасно користується інформацією щодо конкретної слідчої ситуації і раніше сформованими професійними навичками та знаннями.

7. Узагальнення та систематизація отриманих відомостей.

8. Підбиття підсумків та прийняття процесуального рішення.

Послідовність зазначених структурних елементів сприяє розвитку інформації в процесі розслідування кримінальних правопорушень, починаючи від чуттєвого сприйняття його наслідків до абстрактного мислення та синтезу причинно-наслідкових зв'язків між розрізненими даними, в результаті чого слідчий отримує результат (нові знання). Тобто пізнання слідчого є тим процесом, для якого характерний розвиток за подібністю до спіралі, маючи відповідну внутрішню ритміку еволюціонування від сприйняття за допомогою органів чуття до нових суджень та висновків шляхом інтелектуальної діяльності.

Таким чином, форми та структура пізнання в діяльності слідчого поєднують як чуттєві, так і раціональні основи отримання знань. Річ у тім, що цілісна картина пізнання не містить меж щодо виключного використання конкретної форми, так як всі вони виконують притаманні їм функції

протягом всього процесу мислення і пізнання. Тому, не нехтуючи важливістю чуттєвого пізнання, у процесі розслідування кримінальних правопорушень доречно стверджувати про домінування раціональних основ, так як останні є функціями мислення, і, навпаки, власне мислення є раціональною функцією, що вказує на їх взаємну обумовленість.

У процесі здійснення пізнавальної діяльності слідчий спрямовує когнітивні зусилля на розв'язання різнобічних за змістом тактичних завдань, застосовуючи відповідні методи пізнання раціонального спрямування, під якими в широкому сенсі розуміють свідомі способи досягнення результату за допомогою розумових операцій, що ґрунтуються на раціональному сприйнятті ситуації, що склалася [46, с. 55]. Слід зазначити, що діалектика, яка цілком справедливо виступає загальним методом криміналістики, має рівнозначне застосування не лише в процесі розслідування кримінальних правопорушень, а й в інших різновидах пізнавальної діяльності людини. Водночас сучасні тенденції посилення впливу постпозитивістських підходів в царині наукового знання зумовлюють рушійні зміни в методології пізнання як інструменту філософії, формуючи змінений погляд на картину світу в цілому. Не залишається осторонь цього процесу й криміналістика як складова частина системи наукових знань. У зв'язку з цим, слушною є думка зарубіжних психологів [26; 8], що найбільш вагоме значення серед існуючих підходів до процесу пізнання є виражена ситуаційність в усіх сферах буття.

Таким чином, методологічний вплив ситуаційного підходу на пізнавальну діяльність слідчого в розслідуванні кримінальних правопорушень полягає у розробці та вдосконаленні алгоритмів вирішення складних ситуаційних завдань, пов'язаних з проблемами організаційно-управлінського, тактико-психологічного та пошуково-пізнавального характеру.

Основою реалізації ситуаційного підходу є діяльність слідчого, який під час досудового розслідування пізнає обставини вчиненого кримінального правопорушення у взаємозв'язку та динаміці слідчих ситуацій.

Кожному явищу (наслідку) на підставі певного причинно-наслідкового зв'язку відповідає одна причина, проте зміна змісту такого зв'язку за наявності незмінної (однакової) причини може призвести до виникнення зовсім іншого наслідку. Для встановлення конкретної причини слідчий в процесі пізнання має враховувати не лише всю сукупність наслідків кримінального правопорушення, але й комплекс необхідних і супутніх умов, що дозволяє позбутися помилок при аналізі множинності причин. В цьому аспекті значення теорії причинності в пізнавальній діяльності слідчого полягає в оптимізації процесу виявлення наслідків кримінального правопорушення, оскільки основний напрям розслідування в цілому, й збирання доказів зокрема, відбувається шляхом переходу від з'ясування наслідків до причин, від явища (ознак) – до сутності. Множинність причин одного й того самого явища потребує встановлення якомога більшої кількості наслідків (ознак) вчиненого кримінального правопорушення, що становить одне з важливих, але найбільш складних завдань пізнання достовірного зв'язку між причиною і наслідком.

Висновки до Розділу 1

1. В межах гносеології до пізнавальної діяльності висувається низка методологічних вимог, зокрема:

– основою пізнання є розуміння предмета та об'єкта пізнання як явищ об'єктивних, що існують реально та незалежно від свідомості суб'єкта пізнання;

– пізнавальна діяльність ґрунтується на принципах причинності, пізнаваності, повноти й однозначності, порушення яких призводить до нерелевантності і дисфункціональності пізнання;

– пізнання відбувається за умови активного використання загальних раціональних методів, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, абстрагування;

– діяльність щодо отримання нових знань ґрунтується на зв'язку системи об'єктів пізнання (предметність пізнання), системи пізнавальних дій (сукупність методів, спрямованих на реалізацію пізнавальних цілей) і системи знань (поєднання вже наявних відомостей і одержання на їх основі нових знань);

– існуючий зв'язок охоплює всю сукупність пізнаваних процесів та явищ об'єктивної дійсності, всі наявні способи та методи виявлення, усвідомлення, формування, функціонування та розвитку форм відображення дійсності, а також усю множинність раніше встановлених знань.

З урахуванням наведених вимог до пізнавальної діяльності не можна виокремлювати у самостійний вид пізнання процес розслідування кримінальних правопорушень, доказування, криміналістичну діяльність. Незважаючи на те, що пізнавальна діяльність слідчого здійснюється в особливій сфері людської діяльності – у кримінальному провадженні, пізнання слідчого за своєю гносеологічною природою є тотожним загальному пізнанню.

2. Категорії кримінального процесуального пізнання, доказування та розслідування кримінальних правопорушень за своєю природою мають пізнавальний зміст, і підпорядковані загальним законам діалектики, але використовуються крізь призму відповідної галузі (напрямку людської діяльності). У зв'язку з цим, пізнання в діяльності слідчого необхідно розглядати в широкому сенсі, оскільки пізнання в гносеологічному розумінні охоплює і процес розслідування кримінальних правопорушень, і процес доказування та іншу діяльність слідчого у кримінальному процесі.

3. Виокремлення категорії «криміналістичне мислення», що є доволі поширеною в наукових працях, пов'язаних з дослідженням пізнавальної діяльності слідчого, не узгоджується із загальними положеннями теорії пізнання (гносеології). Тому визначати криміналістичне мислення як специфічну інтелектуальну діяльність слідчого, спрямовану на вирішення певних завдань в процесі розслідування кримінальних правопорушень

недоцільно. Інтелектуальна діяльність слідчого містить набір таких пізнавальних методів, що є притаманними також для представників багатьох інших професій.

4. Методологічний вплив ситуаційного підходу на пізнавальну діяльність слідчого в розслідуванні кримінальних правопорушень полягає у розробці та вдосконаленні алгоритмів вирішення складних ситуаційних завдань, пов'язаних з проблемами організаційно-управлінського, тактико-психологічного та пошуково-пізнавального характеру.

Основою реалізації ситуаційного підходу є діяльність слідчого, який під час досудового розслідування пізнає обставини вчиненого кримінального правопорушення у взаємозв'язку та динаміці слідчих ситуацій.

Основні результати розділу опубліковані у працях [48; 61; 163].

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

2.1. Сучасні концепції аналізу слідчої ситуації

Аналіз наукових робіт з проблем пізнавальної діяльності слідчого в кримінальному провадженні свідчить про те, що активність слідчого при вирішенні професійних завдань залежить від рівня розвитку його інтелектуальних здібностей, зокрема об'єктивного сприйняття слідчої ситуації та проведенні її глибинного аналізу. Тому варто наголосити на провідному значенні практичного досвіду слідчого для формування криміналістичного мислення. Разом з тим, досягти задовільних результатів на досудовому розслідуванні неможливо без досконалого знання типових механізмів вчинення кримінальних правопорушень, які слугують підґрунтям для адаптації організації розслідування відповідно до змін слідчої ситуації. Недоліки в аналізі слідчої ситуації значно знижують результативність дій слідчого, призводячи до тактичних помилок і упущень в перебігу досудового розслідування. В той же час криміналістичні рекомендації з цього питання розроблені недостатньо, що вказує на необхідність дослідження сучасних концепцій здійснення аналізу слідчої ситуації в процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що ефективність збирання, дослідження і оцінки доказів на досудовому розслідуванні суттєво залежить від аналітичного мислення слідчого і його майстерності приймати виважені тактичні рішення на основі осмислення і критичного аналізу слідчої ситуації. При цьому в сучасній теорії криміналістики виникла подвійна природа тлумачення слідчої ситуації, як підґрунтя для прийняття рішень. У широкому значенні слідча ситуація поєднує сукупність умов і обставин, які встановлені при розслідуванні кримінального правопорушення в певний момент, а також

складаються з низки об'єктивних (місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення, матеріально-технічне забезпечення, наукові рекомендації розслідування тощо) і суб'єктивних (особистісні, професійні та інші якості суб'єктів кримінального процесу та інших осіб, пов'язаних із розслідуванням) факторів [69, с. 164].

У вузькому розумінні слідчу ситуацію розглядають як сукупність інформації (доказів, оперативно-розшукових відомостей), якою володіє слідчий на певному етапі розслідування кримінального правопорушення. В такому випадку для слідчої ситуації характерним є наявність того чи іншого інформаційного матеріалу, зібраного у зв'язку з виконанням поставлених завдань кримінального провадження. В цьому контексті слідча ситуація вказує на реальні умови й обставини, в межах яких здійснюється розслідування. Зі свого боку Н.С. Карпов тлумачить слідчу ситуацію з позиції побудови розумових процесів, оскільки її зміст становить оформлена у єдину динамічну інформаційну систему сукупність логічних зв'язків між встановленими та ще невідомими слідчому обставинами, що мають значення для кримінального провадження [125, с. 123]. З огляду на мінливість обсягу фактичних даних в процесі досудового розслідування, інші науковці пропонують визначати слідчу ситуацію як складну динамічну систему інформаційного характеру, яка виникає під час розслідування кримінальних правопорушень [62, с. 11]. На наше переконання, наведені дефініції слідчої ситуації змістовно доповнюють один одного, а також розкривають її складний характер, обумовлений необхідністю постійного вирішення завдань досудового розслідування, які нерідко важко піддаються алгоритмізації.

Виходячи з визначення слідчої ситуації як сукупності обставин, що складаються з об'єктивних і суб'єктивних факторів, аналітичне мислення слідчого спирається на процеси пізнання, розуміння і застосування. Вони слугують міцним фундаментом для з'ясування сутності гносеологічних проблем на конкретному етапі досудового розслідування, встановлюючи взаємозв'язок між отриманою інформацією і кримінальним

правопорушенням, як подією минулого, а також визначаючи критерії істинності фактичних даних з метою прийняття найбільш оптимальних тактичних рішень. Про пряму належність схем аналізу слідчої ситуації до аналітичного мислення свідчать їх структурні елементи, до яких відносять: процеси сприйняття і структуризації інформації; методи аналізу та синтезу; психологічні аспекти оцінки та узагальнення отриманого в результаті аналізу рішення; формування версій та прогнозування змін слідчої ситуації внаслідок реалізації запланованих дій. Перераховані елементи в своїй сукупності дозволяють прилаштовувати криміналістичні прийоми та засоби відповідно до існуючої слідчої ситуації, що підвищує ефективність розслідування кримінальних правопорушень в цілому.

Первинними методами аналізу слідчої ситуації виступають структурний аналіз і синтез. Під аналізом в науці розуміють уявний поділ предмета дослідження на структурні частини. Синтез, навпаки, припускає уявне об'єднання розрізнених компонентів досліджуваного об'єкта (системи) в одне ціле. За допомогою аналізу і синтезу відбувається інтеграція різних кластерів релевантної інформації, в результаті чого висуваються окремі криміналістичні версії, побудовані на несуперечливих даних. На цій підставі аналіз слідчої ситуації будується шляхом імплементації в розумову дальність слідчого загальнонаукових методів пізнання, таких як індукція, дедукція і аналогія [151, с. 116]. Індукція є розумовим процесом обмірковування, за якого окремі факти і положення замінюються загальними висновками, що в ході аналізу слідчої ситуації відіграє важливу роль в пізнанні подій минулого. Разом з тим, використання дедукції передбачає перехід від загального до конкретного, наприклад, міркування про механізм вчинення кримінального правопорушення. Сутність аналогії вбачається у формуванні висновків внаслідок зіставлення особливого з особливим, або переходом від загального до загального, використовуючи зовнішню схожість об'єктів, які порівнюються. Проте при одночасному використанні з діалектичним мисленням аналогії – остання перетворюється на метод пізнання

внутрішнього змісту. На нашу думку, зазначені схеми аналізу слідчої ситуації нерозривно пов'язані між собою, тому що їх взаємодія створює обґрунтовані передумови для формування висновків у вигляді прийняття тактичного рішення. Заключною схемою аналізу є звернення до процесу узагальнення. Розуміння цілісної картини події вимагає від інтелектуальної діяльності слідчого узагальнення зібраної інформації, на підставі якої виокремлюються загальні та найбільш істотні ознаки слідчої ситуації, необхідні для висування обґрунтованих криміналістичних версій.

Обираючи найкращі методи і прийоми вирішення завдань кримінального провадження слідчий нерідко вдається до більш специфічних схем аналізу слідчої ситуації, заснованих на принципах науковості, системності, комплексності, динамічності та пріоритетності. Науковість вказує на наявність тісного взаємозв'язку розумових процесів слідчого із досягненнями криміналістичної теорії, що є підґрунтям для активації криміналістичного мислення. В свою чергу, засада системності полягає у поєднанні компонентів психологічного (конфліктний або безконфліктний хід розслідування), інформаційного (відомості про обставини кримінального правопорушення, місце приховування знаряддя та ін.), процесуального (наявність фактичних даних, існування не використаних джерел інформації, можливість обрати до підозрюваних запобіжний захід та ін.) і організаційно-технічного характеру (наявність комунікації між правоохоронними органами, мобільність розшукової діяльності та ін.), які визначають індивідуальність кожної слідчої ситуації. Комплексність вимагає обов'язкового врахування всіх елементів наявної слідчої ситуації, що допомагає обрати методи тактичного впливу в кожному конкретному випадку. Динамічність демонструє швидку зміну змісту слідчої ситуації, її рухливість і гнучкість, вимагаючи від слідчого постійного аналізу нових обставин, що виникають в перебігу вирішення завдань досудового розслідування. Принцип пріоритетності свідчить, що під час аналізу, переваги повинні надаватися тим завданням, які є визначальними та відіграють важливу роль у створенні

міцного підґрунтя для успішної реалізації загального плану розслідування [62, с. 137].

Заснований на вищеописаних принципах алгоритм, складається з таких узагальнених елементів як: 1) визначення завдання, яке потребує першочергового вирішення; 2) осмислення відомої доказової і криміналістичної значимої інформації; 3) диференціація основного завдання на задачі меншого рівня, забезпечуючи гнучкість і альтернативність у їх досягненні; 4) вибір процесуальних засобів і криміналістичних методів організації тактичного засобу; 5) отримання додаткової інформації з інших джерел (результати оперативної роботи, використання інформаційно-пошукових систем, вивчення анкетних відомостей); 6) логічна побудова механізму реалізації тактичного засобу, спрямованого на вирішення поставлених завдань. Вважаємо, що вказана послідовність аналітичної діяльності слідчого досить змістовно розкриває сутність процесів пізнання слідчої ситуації, проте, поданий перелік не є виключним, тому що не можна свідомо оминати можливість використання й інших схем аналізу.

Найбільшою простотою у практичному застосуванні вирізняється лінійна схема аналізу, що заснована на виявленні криміналістично-важливої інформації та її актуалізації, слугуючи підґрунтям для визначення варіантів криміналістичної поведінки й подальшої оцінки наслідків від їх реалізації. Лінійна схема забезпечує формування оптимального алгоритму дій при плануванні та організації досудового розслідування в системі прийнятих тактичних рішень. З позицій психології, лінійна схема спирається на усталені розумові орієнтири, що беруть участь у процесі вироблення відповідного типу рефлексії на зовнішні подразники у вигляді виникнення конфліктних ситуацій з метою їх нейтралізації. У зв'язку з цим варто дотримуватись позиції, що отримані внаслідок лінійного аналізу результати повинні мати рекомендаційний характер щодо найбільш раціонального обсягу і послідовності тих чи інших дій суб'єктів розслідування в межах існуючої слідчої ситуації.

Значно ширший перелік питань вирішується за допомогою схеми версійного аналізу, яка враховує динамізм слідчої ситуації. Названий алгоритм покликаний розв'язати низку завдань досудового розслідування, пов'язаних з: а) виявленням та вилученням інформації про злочинну діяльність з речових, документальних та інших джерел; б) систематизацією вихідної інформації; в) порівнянням наявної інформації для формування криміналістичної версії; г) виведенням версій-наслідків з версій-передумов; д) прийняттям тактичних рішень та перевіркою криміналістичних версій. Варто зазначити, що на певному етапі розслідування може превалювати один тип завдань, в той час коли інші завдання набувають значення лише на наступних стадіях. Загальне формування версій вимагає дотримання двох головних засад, а саме: обґрунтованості й комплексності, тобто необхідності змістовного аналізу всіх можливих і вмотивованих пояснень події кримінального правопорушення. Також важливого значення для побудови криміналістичних версій в межах аналітичного мислення набувають логічні методи пізнання та професійний досвід слідчого. Результатом версійного аналізу є створення криміналістичних гіпотез. Зрештою, висунута версія у вигляді позитивного судження потребує перевірки істинності шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та інших процесуальних дій, а тому для висновків про достовірність розробленої версії потрібно отримати достатню сукупність доказів, які б виключали будь-яке інше пояснення обставин кримінального правопорушення.

Виходячи з психологічних аспектів прийняття слідчим тактичних рішень для перевірки криміналістичної версії необхідно акцентувати увагу на тактичному алгоритмі аналізу, який базується на критичному підході до осмислення елементів слідчої ситуації. Така схема аналізу передбачає наявність декількох етапів, зокрема: 1) етап виникнення потреби у прийнятті та реалізації тактичного рішення; 2) етап формування і остаточного ухвалення тактичного рішення; 3) етап осмислення динамічності слідчої

ситуації, що дозволяє змінювати й оптимізувати намічену програму дій незалежно від перебігу подій [236, с. 124]. На першому етапі важливе значення для подальшої розробки тактичного рішення відіграє пошук «слабких місць» слідчої ситуації, що слугує підґрунтям у визначенні змісту події кримінального правопорушення, а також спрямованості та кінцевої мети розслідування. На другій стадії, залежно від перспектив розвитку слідчої ситуації, слідчий обирає найбільш раціональні засоби тактичного впливу. Динамічність і складність змісту слідчої ситуації чітко вказує, що слідчий виконанням власних тактичних рішень безпосередньо впливає на стан розслідування, викликаючи трансформацію слідчої ситуації. Таким чином, успішність третього етапу цілком залежить від схильності слідчого до аналітичної діяльності, оскільки поступове вирішення поставлених завдань нижчого рівня супроводжується зміною слідчої ситуації, вимагаючи миттєвої адаптації у формі доповнення і корегування складеного плану розслідування.

Поруч з цим варто зупинитися на схемі оцінки слідчої ситуації, яка впливає із особистісних якостей слідчого, зокрема його правових і філософських знань, морально-етичних поглядів та професійного досвіду. Об'єктивність оцінки багато в чому визначається критичним ставленням суб'єкта до обсягу власних знань, внаслідок чого смислове наповнення змісту слідчої ситуації для слідчого обумовлюється його безпосереднім сприйняттям картини слідів та наявністю фактичних даних про подію кримінального правопорушення. Однак в юридичній літературі повністю не визначено в межах яких логічних і фактичних конструкцій знаходить своє відображення оцінка слідчої ситуації. Для відповіді на це питання важливо враховувати, що тактичний аспект слідчої ситуації пов'язується з проведенням слідчих (розшукових) дій, за результатами яких оцінка слідчої ситуації полягає у формулюванні тактичних завдань, які належить вирішити для її подальшого розвитку. З позицій методу ситуаційного моделювання, оцінка слідчої ситуації одночасно виступає як в ролі висновків, так і в ролі перспектив вирішення завдань наступних етапів досудового розслідування.

Загальна оцінка слідчої ситуації можлива лише після того, коли вона отримала цілісну форму. Причому деякі з обставин слідчої ситуації з плином часу можуть бути сприйняті як такі, що втратили пошуково-пізнавальне значення. Отже, оцінка слідчої ситуації відбувається у вигляді планування розслідування і розробки тактичного рішення.

Розглядаючи слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, для її глибинного осмислення і розкриття змісту на рівні підсвідомості нерідко поєднується декілька видів мислення, активізуючи творчі процеси пізнання. З позицій психології, творча діяльність повною мірою обумовлюється особливостями кола завдань, які потребують негайного вирішення. У випадку проведення аналізу слідчої ситуації творчість полягає в неординарному пізнанні дійсності про подію кримінального правопорушення на підставі використання інтегрованих знань різних галузей наук. У зв'язку з цим, вважаємо, що для розв'язання проблемних слідчих ситуацій доречно звернутися до загальних положень теорії розв'язання винахідницьких задач (далі – ТРІЗ). Незважаючи на те, що задум теорії спочатку був спрямований на вирішення проблем в технічній сфері діяльності, розроблені на її основі методики є досить корисними для вирішення значно ширшого кола творчих задач, адже вона сприяє пошуку рішень нетипових проблем в межах вже відомого діапазону знань [4]. Кінцевою метою ТРІЗ є отримання за допомогою творчого підходу ідеального результату, в якому відсутні будь-які втрати, ускладнення і небажані фактори.

В ролі винахідницької задачі виступає таке завдання, яке не вдається вирішити очевидним і загальновідомим способом. Така характерна риса дозволяє віднести аналіз слідчої ситуації до категорії винахідницької задачі, тому що її зміст в багатьох випадках є унікальним, а також таким, що важко піддається узагальненню [163, с. 132]. Для досягнення поставлених цілей пропонується використовувати спеціальний алгоритм вирішення винахідницьких задач (далі – АВВЗ), який встановлює причинно-наслідкові

зв'язки існуючих протиріч шляхом алгоритму творчого підходу в такій послідовності:

- 1) визначення умов нетипової задачі;
- 2) розкладання проблеми на складові;
- 3) пошук негативних характеристик в структурних елементах системи;
- 4) визначення ідеального результату або формулювання іншого результату, який можливо досягти за умови усунення небажаних факторів;
- 5) відокремлення конфліктного елемента від аналізованої системи, що заважає отримати ідеальний результат;
- 6) визначення наявності ресурсів, які будуть використані для подолання знайденого протиріччя;
- 7) перетворення моделі задачі в структуру рішення, яке усуває недоліки вихідного завдання;
- 8) з урахуванням наявних протиріч відмовитися від тих варіантів, що передбачають досягнення результату з втратами і докласти зусиль до вдосконалення найбільш оптимальних варіантів;
- 9) об'єднання і комбінація розроблених варіантів для видозміни системи;
- 10) вибір найбільш задовільного рішення, подальша робота з яким призведе до отримання ідеального результату [11, с. 208-209].

Пропонований алгоритм аналізу планомірно звужує сферу пошуку до такої схеми: ситуація – завдання – модель задачі (пошук протиріччя) – елемент, якого треба позбутися – оптимізація змінюваного елемента.

Оскільки система АВВЗ перетворює завдання на декілька стандартних задач, то для кожної стандартної задачі знаходяться стандартні рішення, які слугують фундаментом для побудови кінцевого результату. Для цього прийнято застосовувати принципи усунення системних протиріч. Загалом в системі ТРІЗ розроблено сорок принципів, які за правильного застосування стануть у нагоді при аналізі слідчої ситуації, забезпечивши ефективно виконання завдань кримінального провадження. Серед них варто виокремити

принципи розподілення (проблема розчленовується на незалежні частини – збільшується рівень поділу вже розподілених частин), виділення (відокремлення небажаних факторів, що заважають процесу пізнання, або, навпаки, відокремлення потрібної частини задачі для її цілеспрямованого осмислення), об'єднання (поєднання однорідних елементів – поєднання у часі однорідних або суміжних операцій), попередньої дії (заздалегідь виконуються необхідні дії для усунення протиріч в повному або частковому обсязі – заздалегідь встановлюється доступ до потрібних ресурсів) [49, с. 1497]. Описана теорія виходить за межі стереотипного сприйняття дійсності. За допомогою розподілу задач на частини слідчий може розірвати існуючий взаємозв'язок між протиріччями, які були перепонами для розвитку слідчої ситуації, і системою, зосередивши увагу не лише на розв'язанні задач в загальному вигляді, а й на усуненні проблематичних факторів, що негативно впливають на перебіг досудового розслідування.

Крім того, важливим підсумком у разі успішного аналізу слідчої ситуації має бути прийняття виваженого тактичного рішення. На провідному значенні тактичних рішень, зокрема під час здійснення планування розслідування наголошує чимало вітчизняних криміналістів [77, с. 166-167]. Зазначена категорія передбачає формування у свідомості слідчого конкретної моделі тактики проведення слідчих (розшукових) дій, побудованої за допомогою наочно-образних і словесно-логічних уявлень, понять, суджень на підставі врахування слідчої ситуації, що склалася. З урахуванням психологічних особливостей прийняття тактичного рішення, під ним розуміють висновок слідчого, що заснований на аналізі слідчої ситуації, про використання при проведенні слідчих (розшукових) дій тактичних прийомів та техніко-криміналістичних засобів у певній послідовності, що в результаті забезпечує найбільш ефективний пошук, збирання, дослідження та оцінки доказів [78, с. 87]. На наше переконання, вибір найбільш ефективної тактики проведення слідчих (розшукових) дій, безумовно, є важливою метою тактичного рішення. Проте ціль таких рішень варто розглядати дещо ширше

– як підвищення ефективності процесу пізнавальної діяльності слідчого в кримінальному провадженні в цілому й не лише шляхом використання слідчих (розшукових) дій. Виходячи з цього, цілі тактичного рішення мають бути ширші за цілі рішення про проведення окремої слідчої (розшукової) дії, навіть при їх однаковій спрямованості на пізнання нових відомостей про вчинене кримінальне правопорушення. Вибір слідчим цілей тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому або на її окремі елементи, а також на хід і результати розслідування, внаслідок оптимального вибору методів, прийомів та засобів досягнення поставлених цілей повинні мати провідне значення для оптимізації пізнавальних процесів слідчого [76, с. 165]. Вважаємо, що для адекватного розуміння досліджуваної категорії, необхідно виокремити інтелектуальні механізми мислення слідчого, що впливають прийняття того чи іншого тактичного рішення.

Насамперед, на прийняття тактичного рішення впливає аналіз слідчої ситуації та ситуаційний характер розслідування кримінальних правопорушень в цілому, нерідко пов'язаний з необхідністю вирішувати завдання, що складно піддаються алгоритмізації. Поруч з тим, процесу прийняття тактичного рішення передуює власне пізнавальний процес, що складається з осмислення слідчої ситуації, аналізу отриманої інформації і формування цілей впливу. Стадія осмислення передбачає первинне збирання інформації, формулювання проблемних питань, обмірковування критеріїв їх успішного вирішення, з'ясування актуальності отриманих даних, визначення кола об'єктів тактичного впливу. На другій стадії інтелектуальна активність спрямовується на безпосередній аналіз зібраних відомостей, результатом чого є висунення слідчих версій. Водночас слідчий проводить уявне моделювання різних варіантів рішень та порівнює їх з наявними ресурсами, опрацьовує альтернативні варіанти подолання потенційних конфліктних ситуацій, а в результаті – складає детальний план вирішення відповідного кола завдань. Зрештою, формується мета безпосереднього впливу, обираються засоби та методи впливу й прогнозуються результати реалізації

прийнятого тактичного рішення. Слід зауважити, що викладені аспекти пізнання спрямовані не лише на одержання об'єктивних за змістом знань. Значною мірою вони слугують для з'ясування сутності гносеологічних проблем конкретної слідчої ситуації, дозволяючи прослідкувати взаємозв'язки між наявними доказами та дійсністю, визначити умови істинності інформації та закономірності її існування з метою прийняття найбільш оптимального рішення в ситуації, що склалася.

Наступним інтелектуальним аспектом прийняття тактичних рішень, особливо у випадках недостатності вихідної інформації при плануванні розслідування, є необхідність слідування принципів обробки інформації. Серед них виокремлюють: принцип подібності, за яким кожна подія містить набір загальних закономірностей; принцип часового зв'язку, оскільки кожна наступна подія є наслідком попередньої; принцип причетності, що вказує на взаємозв'язок всіх предметів і явищ. З позицій психології прийняття рішень, перелічені принципи дозволяють слідчому обирати у різних слідчих ситуаціях найбільш доцільні криміналістичні прийоми для ефективного впливу на слідчу ситуацію.

Визначальна роль у прийнятті тактичного рішення відводиться досвіду слідчого, його знанням, вмінням та здібностям до аналітичної діяльності, який власними діями формує зміст слідчої ситуації, сприймає її зміни та забезпечує безперервність процесу розслідування кримінального правопорушення [116, с. 353]. Аналіз слідчої ситуації відбувається крізь призму особистого досвіду слідчого та обов'язково ґрунтується на етапах виникнення потреби у прийнятті та реалізації тактичного рішення; розробки рішення та вибору засобів тактичного впливу; реалізації рішення та усвідомлення динамічності слідчої ситуації, щоб коригувати намічену програму дій, незалежно від перебігу подій. Попри те, що тактичне рішення формується виходячи з поставлених перед слідчим завдань, загальні кроки здійснення аналізу залишаються постійними, що потребують інтенсивної розумової напруги та підвищеної концентрації.

Обираючи найкращий варіант вирішення професійних завдань, слідчий, поруч із вдалим оперуванням власними ресурсами (освітою, здібностями, досвідом роботи), повинен врахувати поведінку об'єктів впливу (звички, психологічні особливості, схильності, сферу діяльності), середовище ухвалення рішення (інформаційні обмеження, наявність конфліктів, ситуацію ризику), прогнозування результатів реалізації тактичного рішення та можливість коригувати складений план дій у випадку зміни слідчої ситуації. Внаслідок логічного опрацювання і критичної оцінки різних варіантів розвитку подій, у мисленні слідчого виникає впевненість у доцільності застосування конкретних криміналістичних способів і прийомів розслідування, достатніх і необхідних для досягнення очікуваних результатів.

Враховуючи спеціальну літературу з правил прийняття рішень, в інтелектуальному механізмі прийняття тактичних рішень необхідно виділяти декілька рівнів. До них належать інформаційний, організаційний та операційний [45, с. 1124]. На першому рівні відбувається аналіз та оцінка слідчої ситуації та її компонентів. Другий рівень прийняття рішення повинен включити аналіз розподілу функцій, форм та напрямів взаємодії, послідовності використання наявних сил і засобів розслідування, проведення необхідних організаційно-технічних заходів. Операційний рівень передбачає встановлення мети тактичного впливу, умов і способів її досягнення, прогнозованих результатів реалізації тактичного рішення.

Якщо уявити процес ухвалення тактичного рішення у вигляді логічної схеми, треба зважати, що всі етапи перебувають у певній взаємозалежності, та потребують вирішення притаманних кожній стадії інтелектуальних завдань. Така схема полягає у: 1) аналізі слідчої ситуації; 2) формуванні тактичного завдання; 3) створенні (за потреби) відповідних передумов застосування тих чи інших тактичних засобів. Подальше визначення оптимальності реалізованого тактичного рішення визначатиметься оцінкою (аналізом) змін слідчої ситуації. Проте зазначена схема здебільшого

характерна для простих, передбачуваних слідчих ситуацій. У випадку прийняття тактичного рішення в умовах невизначеності, тактичного ризику, відсутності вихідної інформації застосовуються інші механізми, зокрема багато з яких описано зарубіжними фахівцями [41, с. 154; 37;]. Щодо складних, нетипових слідчих ситуацій прийняття рішень визначається постійним процесом формування та вибору з множин альтернатив одного або декількох варіантів рішення, спрямованих на досягнення мети. Для цього інтелектуальний механізм розширюється творчою, раціональною складовою. Беручи до уваги основні засади латерального (непрямого, творчого) мислення [21], при ухваленні тактичного рішення за наявності тактичного ризику, необхідно керуватися таким алгоритмом: 1) аналіз та оцінка слідчої ситуації (початковий етап у процесі вирішення слідчим будь-якого тактичного завдання); 2) формування мети, на досягнення якої спрямоване тактичне рішення; 3) пошук прийомів та засобів вирішення поставленого завдання; 4) визначення можливих варіантів рішень та прогнозування результатів їх реалізації; 5) вибір оптимального рішення внаслідок порівняння усіх альтернатив.

Інтелектуальний механізм прийняття тактичних рішень будується здебільшого на раціональних засадах, та послідовно проходить декілька етапів: від діагностики слідчої ситуації, що склалася та ідентифікації обмежень і критеріїв прийняття тактичного рішення до виявлення, оцінки та вибору альтернатив і визначення способу реалізації відповідної альтернативи тактичного рішення. Зауважимо, що у випадку простої слідчої ситуації (наприклад, особа, що вчинила кримінальне правопорушення відома та затримана), тактичні рішення здебільшого мають програмований характер. У складних слідчих ситуаціях, коли виникають ризики настання несприятливих наслідків для ефективного вирішення завдань кримінального судочинства, алгоритмізувати пізнавальну діяльність слідчого майже неможливо, оскільки будь-які надані рекомендації будуть мати типовий характер.

В цьому контексті необхідно зважати не на алгоритмічний план дій слідчого в тій чи іншій ситуації, а розкрити набір інтелектуальних інструментів проведення аналізу слідчої ситуації, що є основою для прийняття тактичного рішення. Перший етап завжди проходить через діагностування слідчої ситуації шляхом: 1) визначення компонентів слідчої ситуації; 2) отримання, аналізу та оцінки інформації; 3) розчленування та відсів «зайвої» інформації. Наприклад, у разі протидії розслідуванню з боку свідка під час допиту на першому етапі прийняття тактичного рішення слідчому необхідно визначити, який саме компонент робить слідчу ситуацію складною. Ознаками того, що свідок дає неправдиві показання є: невідповідність показань іншим доказам у кримінальному провадженні, зміна раніше наданих пояснень, завчасні відповіді на питання тощо. Виявлення схожих ознак обумовлює виникнення питання «чому свідок почав надавати помилкові, суперечливі показання?». Причини можуть бути різноманітні: наявність родинних та інших зв'язків з підозрюваним, отримання грошової винагороди від підозрюваного, страх та побоювання свідка внаслідок залякування або впливу на його близьких родичів з боку підозрюваного. Враховуючи останнє слідчий повинен розуміти відповідальність за прийняття найбільш оптимального тактичного рішення для розв'язання зазначеної ситуації, щоб сприяти відверненню негативних наслідків для подальшого процесу доказування.

Наступний крок полягає в аналізі та оцінці інформації з метою визначення причини проблеми, що виникла. Перш ніж приймати тактичне рішення, необхідно проаналізувати вже наявну інформацію, а, у разі потреби, отримати додаткову. Повертаючись до нашого прикладу, питання про знайомство та ступінь спорідненості з підозрюваним необхідно задати свідку незалежно від його позиції у кримінальному провадженні, вже на початку допиту. При виявленні ознак надання свідком неправдивих, суперечливих показань, необхідно з'ясувати, чи зустрічався (спілкувався) він з підозрюваним, його адвокатом, іншими особами, пов'язаними з

підозрюваним, і якими були обставини цієї зустрічі чи розмови. На завершальному кроці вирішення проблеми необхідно відсіяти зайву інформацію, що не відноситься до проблематики. В нашому прикладі, свідок може надавати багато відомостей, але без змістовного наповнення. Переважно в такий спосіб особа намагається створити уяву, що вона не має намірів протидіяти розслідуванню, адже відповідає на всі запитання, однак більша частина отриманої інформації має сумнівне значення для кримінального провадження.

Другий етап прийняття тактичного рішення спирається на ідентифікацію обмежень і критеріїв його прийняття. Такими обмеженнями і критеріями виступає принцип законності у кримінальному провадженні, тобто процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого, в тому числі методи вирішення складних слідчих ситуацій не повинні суперечити кримінальному процесуальному законодавству. Крім того, обмеженням може бути недостатня кількість сил і засобів розслідування.

Третій етап має найбільший прояв раціональної складової при прийнятті тактичного рішення, оскільки передбачає виявлення, оцінку та вибір альтернатив. Ці процеси є взаємопов'язаними стадіями єдиного інтелектуального процесу. Кожна альтернатива завжди буде мати як свої переваги, так і недоліки, з урахуванням яких важливо прорахувати потенційні наслідки у разі реалізації кожної з обраної альтернативи. В нашому прикладі прослідковуються такі альтернативи:

- 1) слідчий застосує психологічні методи впливу на свідка. Серед переваг варто виокремити значну економію часу. Недоліками є непередбачуваність і нестабільність наслідків впливу, відсутність гарантій, що свідок знову не змінить показання. Наслідки полягатимуть у тому, що за умови недієвості вжитих методів впливу свідок не змінить показань та продовжить протидіяти розслідуванню з новою силою;

- 2) встановити осіб, що чинять тиск на свідка шляхом проведення оперативно-розшукових заходів. Безумовною перевагою є економія часу для

слідчого та виявлення фактору, що впливає на протидію розслідуванню. Недоліки полягають у тому, що для встановлення осіб слідчий повинен доручити відповідну діяльність оперативним підрозділам, що практиці виконуються неефективно, через слабкий рівень взаємодії. Наслідком є усунення фактору негативного впливу на свідка, а також вжиття заходів щодо притягнення особи, яка чинила тиск, до відповідальності.

3) встановити факт негативного впливу на свідка шляхом проведення слідчих (розшукових) дій: допит осіб, які спільно з ним проживають; сусідів тощо. Переваги – можливість отримання додаткових фактичних даних, достатніх для притягнення свідка до відповідальності за фактом надання ним завідомо неправдивих показань. Недоліки пов'язані надмірними трудомісткістю та тривалістю у часі. Наслідком буде або встановлення факту надання неправдивих відомостей, або ж марне витрачання сил та засобів розслідування.

Коли кожна з альтернатив має як свої переваги, так і певні недоліки, постає питання щодо доцільності здійснення вибору. Подібні ситуації при прийнятті тактичних рішень непоодинокі й пов'язані з ситуацією тактичного ризику. Обираючи серед альтернатив прийняття тактичного рішення в умовах ситуації, що склалася, а також у процесі застосування тактичних засобів, слідчий повинен враховувати тактичний ризик, тобто можливість настання певного негативного результату під час розслідування [118, с. 61]. Тактичний ризик може бути обумовлений і невиконанням необхідних слідчим початкових дій. Для зниження рівня ризику при прийнятті тактичних рішень є корисними запропоновані в спеціальній літературі рекомендації щодо наявності резервного тактичного рішення, яке полягає у визначенні оптимального варіанту поведінки для вирішення тактичного завдання в умовах несприятливих змін слідчої ситуації. На прийняття тактичного рішення в умовах тактичного ризику впливають особистісні характеристики слідчого, у тому числі його попередній досвід, і наявність знань з різних галузей наук.

Зокрема з позицій гносеології при ухваленні тактичного рішення можна користуватися певними критеріями, а не заздалегідь визначеними алгоритмами. В цьому плані доречно враховувати спрямованість тактичного рішення: оптимістичну, песимістичну, нейтральну. Оптимістичний критерій тактичного рішення передбачає орієнтування слідчого на сприятливий розвиток подій. У такій ситуації слідчий має віддати перевагу максимально корисному, утилітарному рішенню, яке дасть найбільший результат. Песимістичний критерій полягає в орієнтації на найгіршому розвитку подій, коли висунуті версії не підтверджуються або при порівнянні мають багато суперечливих аспектів. У такій ситуації слідчий приймає рішення, яке не призведе до великих для слідчого втрат. Нейтральний критерій вказує, що всі виведені наслідки є рівнозначними, а реалізація окремих з них не має вираженого позитивного чи негативного забарвлення для процесу вирішення певної слідчої ситуації. В такому випадку слідчий обирає тактичне рішення на користь, яке може не принести бажаного результату, але й не спроможне призвести до значних упущень чи погіршення наявної слідчої ситуації. Тому на останньому етапі розумові процеси слідчого спрямовані на остаточне визначення способу реалізації обраної альтернативи тактичного рішення. При цьому допускається прийняття проміжних рішень про послідовність дій, місце та час їх реалізації, необхідність / відсутність необхідності залучення інших осіб, технічних засобів тощо.

Таким чином, ухвалення тактичного рішення має складний інтелектуальний механізм, який неможливо типізувати надавши певний перелік дій. Сукупність теоретичних положень про механізм прийняття тактичних рішень при розслідуванні кримінальних правопорушень і відповідних практичних рекомендацій утворює зміст пізнавальної діяльності слідчого на досудовому розслідуванні. Інтелектуальні механізми прийняття тактичного рішення за своїм змістом наповнюються як логічними процесами мислення, характерними для будь-якого виду рішення, так і раціональними інформаційно-пошуковими операціями, які є відмінною рисою категорії

тактичного рішення. Тому прийняття зваженого тактичного рішення багато в чому залежить від рівня інтелектуальних здібностей слідчого, професійної підготовки, досвіду професійної діяльності, вміння виявляти взаємозв'язок між подіями, аналізувати слідчу ситуацію та на цій підставі обирати найбільш оптимальні засоби і методи впливу.

Отримання вихідної інформації та постановка тактичної задачі є самостійними етапами інтелектуальної діяльності слідчого в процесі ухвалення тактичного рішення. Спираючись на зарубіжні дослідження [16; 33], на нашу думку, під час вибору тактичного завдання слідчий повинен визначити: особливості слідчої ситуації, пріоритет розв'язання задачі (першочерговий або наступний); рівень завдання (основний чи проміжний) та його функціональну спрямованість (розшукове, дослідницьке, організаційно-управлінське); характер завдання (типове чи специфічне, просте чи складне). Ця пріоритетність набуває особливого значення в процесі пізнавальної діяльності та свідчить, що прийняття оптимального тактичного рішення слідчим є його вольовою діяльністю (заснованою на аналізі обстановки, що склалася, обізнаність у різних галузях наук, особистому досвіді тощо), за підсумками якої здійснюється вибір найбільш вдалого варіанту поведінки для успішного вирішення тактичних завдань.

Отже, змістовний аналіз слідчої ситуації та виважене прийняття тактичного рішення потребує від слідчого значних інтелектуальних зусиль з метою виявлення неочевидних взаємозв'язків фактів, процесів, явищ, встановлених на конкретному етапі досудового розслідування. Ця діяльність може бути оптимізована за рахунок розробки криміналістикою відповідних методичних або змістовних схем. Існуючі на сьогоднішній час підходи у цьому напрямі є вельми корисними та здатні підвищити ефективність їх застосування. Одним з перспективних напрямків розвитку криміналістичної рекомендації з аналізу слідчої ситуації уявляється пристосування для цього положень теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРІЗ). За допомогою розподілу задач на частини за методикою ТРІЗ слідчий спроможний

розірвати існуючий взаємозв'язок між протиріччями, які є перепонами для розвитку слідчої ситуації та стримують прийняття тактичного рішення, і проблемою в цілому, зосередивши увагу не лише на розв'язанні задач в загальному вигляді, а й на вирішенні тих факторів, що негативно впливають на планування і перебіг досудового розслідування.

2.2. Моделювання криміналістичних версій

Розглянувши у попередньому підрозділі концепції аналізу слідчої ситуації, зауважимо, що в силу значного обмеження або повної відсутності вихідних даних про обставини вчиненого кримінального правопорушення слідчий не в змозі одразу дійти до однозначного висновку щодо взаємозв'язку між причиною і наслідком. У зв'язку з цим, в межах цієї частини дисертаційної роботи необхідно розглянути наукові підходи до побудови криміналістичних версій, які є ймовірним поясненням фактів та подій минулого, визначивши інтелектуальні механізми їх алгоритмізації.

Пошуково-пізнавальна діяльність слідчого в процесі досудового розслідування покликана вирішувати складні гносеологічні та методичні проблеми, пов'язані з реконструкцією невідомих обставин вчиненого кримінального правопорушення шляхом використання евристичної моделі переходу від імовірного знання до аподиктичного, внаслідок чого з'ясовуються причинно-наслідкові зв'язки між подіями минулого та механізмом їх відображення в об'єктивній дійсності. Оскільки в ретроспективі безпосередньо сприймати подію кримінального правопорушення неможливо, виникає обґрунтована необхідність звернутися до концепції криміналістичної версії, яка пояснює виникнення тих чи інших доказів і визначає нові завдання для досягнення конкретної мети в умовах браку відомостей про окремі епізоди суспільно небезпечного діяння. Виникнення зазначеної концепції в пострадянській криміналістиці викликає жваву дискусію як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних правників, що

призводить до активізації подальших наукових розробок, спрямованих на визначення правильного розуміння логічної природи криміналістичної версії. Тому теоретичний та практичний інтерес становить питання особливостей побудови версій при розслідуванні кримінальних правопорушень у зарубіжних країнах, а також можливості та доцільності взаємного запозичення напрацьованого досвіду для оптимізації кримінального судочинства.

Розглядаючи досудове розслідування як процес пізнання, слушною вбачається думка, що ефективність збирання, дослідження і оцінки доказів у кримінальному провадженні головним чином залежить від уміння правильно поєднувати логічні методи аналізу слідчої ситуації й евристичні моделі пізнання [251, с. 113]. При цьому останні знаходять свій прояв у вигляді узагальнення й формування криміналістичних версій, забезпечуючи пізнання обставин кримінального правопорушення навіть в умовах невизначеності орієнтирів пошуку.

В межах пострадянської криміналістики під криміналістичною версією прийнято розуміти інтелектуальну діяльність суб'єктів пізнання, спрямовану на реконструкцію події кримінального правопорушення чи його окремих обставин з метою оптимізації процесу розслідування кримінальних правопорушень [234, с. 540]. Проте пізнавальна природа криміналістичної версії детермінувала виникнення подвійного розуміння цієї категорії: як ретроспективної моделі розслідуваного кримінального правопорушення, що слугує підґрунтям організації і планування розслідування, та як способу виокремлення обставин, що підлягають встановленню. Ретроспективну спрямованість криміналістичної версії обґрунтовує О. В. Синчук, оскільки у формі припущень припускається наявність або відсутність причинно-наслідкових зв'язків між фактами, подіями та явищами і відповідними наслідками, що виникли та спостерігаються у теперішньому часі [223, с. 9]. Схожих поглядів дотримується П. М. Маланчук, зауваживши, що криміналістична версія, попри зверненість в минуле, не є його достовірним

віддзеркаленням, маючи ймовірнісний і пошуковий характер, зумовлений особливостями евристичного виведення висновків не від причин до наслідків (як того вимагає силогізм), а, навпаки, від відомих наслідків до невідомих подій, які спричинили їх настання [180, с. 85]. На противагу зазначеному, інші науковці наділяють криміналістичну версію тільки функцією визначення обставин, що підлягають встановленню шляхом формування припущень про існування нових фактів, необхідних і достатніх для з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Для цього побудова версій відбувається на підставі домінування логічних, а не евристичних методів [238, с. 279]. За такого підходу криміналістична версія відповідає критерію розумної достатності (отримання прийняттого, але не обов'язково найкращого результату), що на наш погляд, значно обмежує процес пізнання минулого, адже за недостатнього обсягу вихідних даних неможливо чітко визначити ні перелік обставин, що потребують встановленню, ні належність певних фактів (як відомих, так і невідомих) до події кримінального правопорушення. Однак різні погляди на сутність криміналістичної версії підтверджують її багатоаспектність, тому що формування нових припущень неможливе без постійної активізації мозкових центрів для проведення аналізу й узагальнення вихідної інформації, яка важко піддається алгоритмізації.

На противагу пострадянській концепції криміналістичної версії, зарубіжні фахівці підтримують тезу про пізнання події кримінального правопорушення за допомогою гіпотез. Наприклад, слідчий норвезької поліції S. Andersen визнає важливість побудови та перевірки припущень в процесі досудового розслідування, проте він оперує поняттям гіпотеза, а не версія [5, с. 8]. Попри відсутність визначення в закордонних дослідженнях сутнісних ознак гіпотези в кримінальному провадженні, її прийнято розглядати як імовірнісне судження, засноване на комплексі логічних і наукових методів з огляду на умови ситуативної невизначеності розслідування [7, с. 14]. Передбачається, що гіпотеза потенційно пояснює

істину як в науці, проте на початку кримінального провадження жодна гіпотеза не претендує на першість чи на повну відсутність суперечностей. Окрім того, підтверджена гіпотеза в науці набуває статус теорії, коли на досудовому розслідуванні підтвердження гіпотеза перетворюється у достовірний факт, пов'язаний з подією конкретного кримінального правопорушення, внаслідок чого стає можливим реконструювати події минулого [6, с. 3].

Етимологічно поняття версія (від лат. *versio* – «зміна, тлумачення») є різновидом гіпотези, тобто ймовірним поясненням фактів, подій чи явищ. Водночас гіпотеза, відповідно до визначення П. В. Копніна, є судженням, достовірність якого ще не підтверджено, але для його існування наявність доказів є суттєвою необхідністю (на відміну аксіом чи постулатів). Тож судження може вважатися гіпотезою у випадку, якщо воно потенційно може бути перевірено відповідним експериментом, задовольняючи наукові критерії дослідження [138, с. 14]. Вбачається, що зміст гіпотези впливає з наукових концепцій, а криміналістичної версії – з інформаційно-аналітичної діяльності суб'єкта криміналістичного пізнання. Відмежовувати версію від гіпотези також пропонує А. Ф. Волобуєв надаючи змістовний перелік основних відмінностей зокрема: криміналістичні версії, на відміну від гіпотез, не створюють єдину наукову теорію, підкріплену практичними експериментами; достовірність гіпотези встановлюється експериментально, коли версія потребує перевірки у спосіб, встановлений кримінальним процесуальним законом; криміналістична версія будується суб'єктами, уповноваженими здійснювати досудове розслідування; неможливість чуттєвого (емпіричного) сприйняття обставин події кримінального правопорушення, окрім спостереження за її наслідки (слідами); криміналістичні версії обмежуються вирішенням питань, пов'язаних з подією конкретного кримінального правопорушення, а не науки в цілому; допустимість побудови версій на підставі ймовірної чи суперечливої інформації; потенційні пояснення обставин кримінального правопорушення

мають практичне значення для розслідування кримінальних правопорушень, а гіпотеза має методологічне значення для розвитку та вдосконалення наукової думки [93, с. 31]. Вважаємо, що наведені відмінності влучно вказують на особливу роль і призначення криміналістичних версій, що дозволяє визначити сукупність їх сутнісних ознак, які полягають у тому, що вони: виникають у сфері практичної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень; переслідують мету встановити обставини вчиненого кримінального правопорушення; ґрунтуються на вихідній інформації про подію кримінального правопорушення, характеризуючи ситуаційну невизначеність припущень; використовують як встановлені факти про подію кримінального правопорушення, так і джерела ймовірної, ще не перевіреної інформації; не обмежуються у кількості формування суджень імовірного змісту; допускають можливість побудови нових версій з урахуванням встановлення додаткової криміналістично-значущої інформації.

Узагальнюючи сутнісні ознаки та відмінності між науковою гіпотезою і криміналістичною версією, не можна залишити без належної уваги деталізацію її функцій, обумовлених особливостями здійснення досудового розслідування. При побудові версій пріоритетною визнається систематизуюча функція, яка сприяє логічній обробці даних, сформованих в межах відповідної слідчої ситуації. З упорядкуванням інформації тісно пов'язана аналітична та описова функції. Перша покликана забезпечити подальшу організацію і планування розслідування в результаті оцінки систематизованих відомостей. Аналітична діяльність активізує розумові процеси об'єднання розрізнених даних та з'ясовує перелік обставин, що потребують встановлення і пояснення. В свою чергу описова функція вказує на можливу приналежність відповідних фактичних даних до окремих обставин кримінального правопорушення, описуючи можливі, явні та неявні причинно-наслідкові зв'язки між припущеннями та причинами виникнення й існування певних подій і явищ. У разі поєднання цих функцій стає можливою реалізація функції планування. Шляхом визначення змісту і

спрямованості конкретних завдань досудового розслідування формується послідовний план проведення окремих слідчих (розшукових) дій, за результатами яких підтверджуються або спростовуються зроблені припущення.

Враховуючи, що криміналістична версія є інтелектуальною діяльністю з всебічного осмислення відповідної інформації про подію кримінального правопорушення та встановлення причинних зв'язків між окремими його епізодами, варто зазначити, що формування припущень має безпосередній вплив на визначення напрямів досудового розслідування. Така особливість криміналістичної версії вказує на важливість виокремлення загальних засад, при дотриманні яких можна стверджувати про доцільність зробленого припущення в межах конкретного кримінального провадження, не допускаючи в перспективі зайвої витрати сил та засобів розслідування. На думку О-АС. Трофименко, криміналістична версія будується з урахуванням принципів інформативності, логічної відповідності, всебічності [239, с. 523]. Відповідно до принципу інформативності версія має будуватися з урахуванням тих фактичних даних, що виникають на певному етапі розслідування, формуючи інформаційну базу для виявлення кола питань, які необхідно з'ясувати та обставин, що потребують встановлення. В цьому аспекті справедливо зауважити, що за відсутності змістовного аналізу вихідної інформації процес планування розслідування має ризик залишитися абстрактним і безпредметним. До джерел інформації, які використовують для формування криміналістичної версії на початковому етапі розслідування переважно відносять: повідомлення громадян; матеріали ЗМІ; відомості, отримані в результаті проведення оперативно-розшукової діяльності; вилучені речові докази (знаряддя вчинення злочину, залишені речі, документи); результати проведення експертиз; данні криміналістичних обліків тощо [75, с. 285]. Наступний принцип логічної відповідності вказує на тісний взаємозв'язок між змістом припущення та його приналежністю до конкретного кримінального провадження. Його реалізація можлива за

допомогою використання прийомів формальної логіки (аналізу, синтезу тощо), виокремлюючи суттєві фактичні дані, необхідні для створення логічно виваженого фундаменту при побудові версій. Окрім того, отримані логічні висновки повинні містити загальний логічний сегмент, коли декілька засновків вказують на можливе встановлення однієї з обставин кримінального правопорушення. Останній принцип всебічності спрямований на забезпечення повноти аналізу наявної інформації з метою побудови найбільшої кількості версій, здатних пояснити факт настання тих чи інших наслідків. Однак з практичних міркувань варто будувати не будь-які теоретично можливі криміналістичні версії, а реально можливі версії, які відповідатимуть змісту зібраних фактичних даних.

У розширеному переліку вказується на практичній значущості таких засад як: безперервність (побудова версій не повинна затягувати строки кримінального провадження); результативність (версія переслідує мету забезпечити належне виконання завдань кримінального провадження); гнучкість (варіювання версій з врахуванням мінливості слідчої ситуації, коли певна інформація втрачає свою актуальність, або навпаки, з'являються уточнюючі, додаткові відомості); науковість (побудова версій на підставі науково розроблених практичних рекомендацій та загальних закономірностей вчинення окремих видів кримінальних правопорушень); відповідність (регламентація припущень відомими фактами про подію кримінального правопорушення) [240, с. 104]. На особливу увагу заслуговує думка норвезького дослідника E. Kolflaath, який диференціював принципи побудови гіпотез на принципи змісту, формулювання та інтерпретації [34]. Принципи змісту є сукупністю вимог до змістовного наповнення гіпотези, незалежно від того, на підставі яких методів її створено, а саме: гіпотеза повинна фактично пояснювати зібрану інформацію; змістовне наповнення гіпотези має бути правдоподібним; необхідно, щоб кожна наступна гіпотеза за своїм складом чи сукупністю пояснюваних фактів відрізнялася від попередніх. До принципів формулювання належать: повнота (гіпотеза

враховує усі пояснення, навіть найменш вірогідні, які також потребують перевірки); однозначність вираження (гіпотеза не повинна виступати в ролі субституції закону). Принципи інтерпретації забезпечують краще розуміння гіпотези шляхом вилучення з неї логічних висновків, які мають виникнути в разі її підтвердження чи спростування, тому кожен гіпотезу варто сприймати у буквальному значенні, що унеможливило б навмисне пристосування отриманої інформації під бажане пояснення. На наше переконання, вітчизняні й зарубіжні підходи щодо визначення принципів криміналістичної версії є взаємодоповнюючими та у своєму поєднанні демонструють неможливість переходу знання від вірогідного до достовірного у разі нехтування фундаментальними положеннями формування припущень.

Разом з тим, неможливо розглядати принципи побудови криміналістичних версій без розуміння вимог щодо їх допустимості, до яких належать: відповідність встановленим даним і реальна придатність до перевірки (версія має бути обґрунтована справжніми фактами, якими володіє слідчий, а не його інтуїтивними здогадками, які чинять деструктивний і дезорієнтуючий вплив на організацію і планування розслідування); врахування неперевіреної інформації (побудова версій, використовуючи відомості з непроцесуальних джерел: результати пошукових заходів, анонімні листи, телефонні дзвінки, чутки та ін.); спрямованість на визначення суперечливих обставин розслідуваного кримінального правопорушення (факти об'єктивної дійсності, що не погоджуються між собою теж повинні бути об'єктами перевірки, а тому побудова версій щодо них є бажаною, оскільки факти, які спростовують версію можуть мати інше значення, ніж передбачалося до перевірки); пояснення якомога ширшого кола наявних відомостей, що підлягають з'ясуванню, а у випадку їх несуперечливого характеру – їх сукупність (для визначення достовірності суперечливих фактів формуються версії, що завідомо не пояснюють певну частину відомостей про подію кримінального правопорушення, зміст яких вбачається взаємовиключним, проте у разі пояснення сукупності несуперечливих між

собою фактичних даних нерідко будується декілька варіантів версій, які вміщують весь комплекс відомої інформації). Серед зарубіжних практиків поширеною є думка про необхідність дотримуватися вимог щодо неупередженості при побудові гіпотез. Так, проведені американськими соціологами дослідження демонструють, що під час досудового розслідування слідчі, маючи декілька альтернативних гіпотез, нерідко дотримуються лише однієї, прагнучи її підтвердити за будь-яку ціну. Тунельне бачення потенційного вирішення поставлених завдань призводить до негативних наслідків, таких як: неможливість отримати додаткові відомості; зайва витрата сил та засобів розслідування; затягування часу; нехтування фактами, що вказують на невинуватість особи або відсутність події кримінального правопорушення та ін. [35, с. 212]. Окреслені положення, включно із зауваженнями зарубіжних фахівців, на наш погляд, є невід'ємними елементами криміналістичної версії, оскільки вони вказують на обґрунтованість та можливість використання тієї чи іншої версії в конкретному кримінальному провадженні, що задає напрям розслідуванню.

Наявність принципів та критеріїв допустимості криміналістичної версії сприяють алгоритмізації механізмів їх побудови. Так, задля оптимізації досудового розслідування норвезький суперінтендант поліції N. Sunde запропонувала використовувати метод структурованої розробки гіпотез у кримінальному провадженні (The Structured Hypothesis Development in Criminal Investigation – «SHDCI»), який спирається на здобутки когнітивної психології, наукової методології, логічного мислення і юриспруденції [43, с. 2]. Метод SHDCI створює підґрунтя для здійснення ефективного пошуку доказів і достовірного обґрунтування вже відомих фактів, пов'язаних з подією кримінального правопорушення. Відповідно до цього методу, процес формування гіпотетичних суджень поділяється на дві фази: мозковий штурм і артикуляція. Перша фаза вирішує питання про структурування інформації, якою володіє слідчий. На другій фазі оформленні візуалізації усіх учасників

мозкового штурму порівнюються між собою, на підставі чого вирішуються питання про засоби та способи перевірки зроблених припущень.

Фаза мозкового штурму за методикою SHDCI, на відміну від мозкового штурму в психології, відрізняється абдуктивністю суджень (гіпотези мають бути найкращим поясненням найбільшої кількості наявних індикаторів із початковим поясненням). Знання у галузі кримінології, такі як характеристика кримінальних правопорушень, способи вчинення кримінального правопорушення, знання психологічних особливостей типових злочинців і жертв, допоможуть ефективніше встановлювати закономірності, необхідні для подальшого складання гіпотез. Якщо мозковий штурм використовується командно, важливо запобігти індивідуальним когнітивним упередженням, а також груповому мисленню. Учасникам варто самостійно провести візуалізацію вчиненого кримінального правопорушення та записати всі можливі гіпотези. За результатами систематизації постає завдання згенерувати найбільшу кількість гіпотез щодо виникнення тих чи інших фактичних даних, а також тих припущень, які дозволять отримати додаткові відомості про механізм вчинення кримінального правопорушення чи його інші обставини.

Візуалізація мозкового штурму відображається на осі координат, на якій по горизонталі описуються припущення щодо пояснення вихідної інформації, а по вертикалі – пояснення, що не вписуються у типове уявлення про вчинене кримінальне правопорушення у зв'язку з ситуативною невизначеністю і браком фактичних даних, однак їх перевірка сприятиме реалізації принципу всебічності розслідування. Наприклад, маючи звернення громадянки А. щодо нанесення їй тяжких тілесних ушкоджень її співмешканцем Б., по горизонталі будуються гіпотези про: 1) домашнє насильство, в ході якого громадянка не отримала тяжких тілесних ушкоджень (у заяві було перебільшено серйозність кримінального правопорушення); 2) громадянин Б. є злочинцем, який справді заподіяв тяжкі тілесні ушкодження; 3) мав місце незакінчений замах на вбивство

громадянки А.. По вертикалі будуються гіпотези про: 1) має місце перевищення меж необхідної оборони зі сторони Б.; 2) відбулася бійка між особами; 3) мало місце катування тощо. Варто зазначити, що праворуч і зверху записуються гіпотези, що потенційно пояснюють найбільш негативні наслідки, а ліворуч – гіпотези, зміст яких є менш серйозним за наслідками. Зрештою, мозковий штурм дозволяє виявити ознаки кримінального правопорушення, які не охоплено поточною інформацією, а також ознаки того, що вчинене кримінальне правопорушення є більш або менш тяжким, ніж зазначено у вихідних даних. Схожу модель ранжування описує André Roy Flø Røsberg, акцентуючи увагу на розмежуванні припущень за предметом потенційних пояснень [42, с. 36]. Таким чином, розподіл припущень за категоріями та рівнем ймовірності дозволяє виокремлювати з гіпотез відповідні наслідки, порівнювати їх між собою та пояснювати якомога ширше коло обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Дещо інший алгоритм розробки гіпотез, відомий під назвою «Аналіз конкуруючих гіпотез» (Analysis of Competing Hypotheses – АСН), запропонували європейські науковці. Для виведення гіпотез з відомих фактів про вчинене кримінальне правопорушення використовується кроковий аналіз інформації за такою схемою: 1) визначення потенційних гіпотез, які підлягають аналізу; 2) визначення і класифікація наявних доказів, що вказують як на підтвердження кожного припущення, так і на їх спростування; 3) складання таблиці з гіпотезами у верхній частині з прив'язкою до відповідних доказів у нижній частині; 4) встановлення діагностичних аргументів; 5) елімінація (виключення) неінформативних елементів; 6) розташування гіпотез за рівнем ймовірності; 7) виявлення сумнівів щодо правдивості кожної гіпотези, допустивши існування фактів, що спростовують її; 8) визначити орієнтири пошуку, коли встановлення хоча б одного з них свідчатиме про негайне спростування припущення [3, с. 248].

На нашу думку, пропоновану алгоритмізацію формування гіпотетичних суджень, здатних розкрити ретроспективний характер вчиненого

кримінального правопорушення для кращого розуміння можна розділити на з три взаємопов'язані стадії, а саме підготовчої, основної та заключної. На етапі підготовки за допомогою акумулювання відомої інформації, якою володіє слідчий в межах відповідної слідчої ситуації, створюється підґрунтя для її змістовного аналізу та встановлення логічних наслідків з кожного припущення. На основному етапі відбувається виокремлення суперечливих і несуперечливих фактів, що потенційно пояснюють настання тих чи інших наслідків, а також визначаються завдання пошуку додаткових відомостей з метою з'ясування причинних зв'язків між кримінальним правопорушенням і механізмом їх виникнення. Заключний етап спрямований на підсумковий синтез отриманих в ході попереднього аналізу висновків. Внаслідок поєднання виведених причинних зв'язків виникають версії, які потребують подальшої перевірки. Таким чином, перехід від імовірних знань до достовірних при побудові криміналістичної версії здійснюється почергово – від систематизації наявних відомостей до виведення припущення про їх причетність до окремих обставин кримінального правопорушення.

Концепція криміналістичної версії, що склалася у сучасному розумінні, відіграє важливу роль для забезпечення ефективності реконструкції події кримінального правопорушення і пізнання його окремих обставин. Проте існуючі на сьогоднішній час підходи до побудови криміналістичних версій потребують більшої варіативності, адже процес пізнання причинно-наслідкових зв'язків вчиненого кримінального правопорушення важко піддається алгоритмізації, обумовлюючи необхідність використовувати нові моделі побудови припущень, заснованих на симбіозі евристичного, логічного та критичного мислення. Ця діяльність може бути оптимізована шляхом використання побудови гіпотез методом АСН або SHDCI, розроблених зарубіжними дослідниками та практиками.

2.3. Розв'язання інтелектуальних завдань під час планування досудового розслідування

З'ясувавши особливості побудови криміналістичних версій шляхом визначення інтелектуальних механізмів їх алгоритмізації, наступним важливим завданням є встановлення особливостей розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні досудового розслідування. Це пов'язано з тим, що завдяки якісному плануванню досудове розслідування набуває цілеспрямованості, наступальності та ефективності, створюються умови для всебічного, повного й об'єктивного пізнання слідчим обставин вчиненого кримінального правопорушення при раціональному використанні ресурсів.

Окреме вчення про планування розслідування пройшло насичений шлях розвитку і на теперішній час представлено доволі широким колом наукових та навчально-методичних джерел. В них запропоновані різні визначення планування досудового розслідування, одним з найбільш вдалих з яких, на наш погляд, є наступне: планування полягає у визначенні шляхів і способів розслідування, обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі, визначенні системи слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, їх змісту, послідовності проведення, термінів виконання [266, с. 148]. Водночас при вирішенні інтелектуальних завдань під час планування розслідування не завжди існує можливість висувати слідчі версії, що обумовлено відсутністю або мінімальною наявністю, нерідко суперечливих, вихідних даних. Тому поряд із версійним, для розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні досудового розслідування, можуть бути використані й інші підходи. Попри сталість поглядів на існування та зміст принципів планування, його умов, етапів (елементів), форм, на наш погляд, подальшого дослідження потребує визначення додаткових шляхів розв'язання інтелектуальних задач.

В сучасній криміналістичній теорії підґрунтям для розв'язання

інтелектуальних завдань при планування розслідування майже одностайно розглядається криміналістична версія. Цій категорії запропоновано різні визначення, найбільш прийнятним з яких вбачається розуміння версії як обґрунтованого припущення щодо окремого факту чи групи фактів, що мають чи можуть мати значення для справи, вказує на наявність і пояснює походження цих фактів, їх зв'язок між собою і зміст, та служить цілям встановлення об'єктивної істини [263, с. 277-278]. У судочинстві версії, як наголошує В. О. Коновалова, виконують кілька функцій: аналітичну, пізнавальну, прогностичну, організаційну [146, с. 146-175]. Остання функція вказує, що правильне висунування версій забезпечує цілеспрямованість і об'єктивність дій слідчого, які проводяться не хаотично і стихійно, а плануються в руслі кожної з версій, тобто у межах єдиної системи [146, с. 6]. Схожа позиція висловлена й іншими науковцями, зокрема В. Л. Синчуком, який вважає, що організуюча функція типових версій забезпечує цілеспрямованість, точність і повноту заходів, що проводяться [222, с. 201]. З іншого боку реалізація цієї функції сприяє об'єктивності і всебічності під час відбору та оцінки фактів, їх накопиченню у систематизованому вигляді.

З урахуванням семантики термінів [79, с. 625; 123, с. 305] можна констатувати, що основою планування версія виступає тому, що є його джерелом, базою виникнення та розвитку. А характеристика логічності цієї основи проявляється у тому, що таке виникнення та розвиток є внутрішньо закономірним та послідовним. При цьому версія при вирішенні інтелектуальних завдань під час планування досудового розслідування дозволяє побудувати логічні (закономірні) зв'язки між:

- відомими та невідомими елементами механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення (на рівні припущення)³;
- між цими невідомими елементами та конкретними діями,

³ В сучасній криміналістиці механізм кримінального правопорушення аналізується з функціонального погляду як процес взаємозв'язку та взаємодії суб'єкта злочинної діяльності з предметом посягання, жертвою (потерпілим), використовуваними знаряддями та засобами вчинення кримінального правопорушення (спосіб дії), часу, місця та обстановки його вчинення, а також наслідків (зокрема, різноманітних слідів кримінального правопорушення) [91, с. 19].

спрямованими на їх з'ясування;

– між самими діями, об'єднуючи їх в цілісну систему, яка і є планом розслідування.

Водночас розгляд версії як єдино можливої логічної основи вирішення завдань досудового розслідування, що не піддаються алгоритмізації, вважаємо, не повною мірою відповідає сучасним досягненням криміналістики та запитам правоохоронної практики. На наш погляд, додатково до версії як логічної основи вирішення проблемних, нетипових, ускладнених питань розслідування при його плануванні можуть використовуватися тактичні (синоніми – локальні, проміжні) завдання розслідування та пошукові криміналістичні моделі. Спробуємо обґрунтувати наведену тезу.

В криміналістиці тактичне завдання розслідування визначається як проблема, що потребує свого вирішення в процесі розслідування, має відокремлений характер різного ступеня, передбачає використання різноманітних тактичних засобів (тактичних операцій, слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів) [122, с. 14]. Можливість використання їх як логічної основи вирішення нетипових завдань у разі планування досудового розслідування обумовлено такими міркуваннями:

1. Традиційне планування розслідування неочевидних кримінальних правопорушень (на основі слідчих версій) не завжди можливе, особливо на початковому етапі, з причин недостатності та суперечливості наявної інформації. Така умова є визначальною у розрізі виникнення перед слідчим інтелектуальних завдань, що потребують негайного вирішення, але досягти цієї мети шляхом традиційного версійного аналізу вбачається неможливим. На цій обставині зосереджено увагу в криміналістичній літературі. Так, В. О. Коновалова, розглядаючи аналіз вихідної інформації як передумову висунування версій, відзначає, що в практиці розслідування непоодинокі випадки, коли вихідної інформації або немає, або вона настільки мізерна, що

предмет аналізу відсутній [146, с. 126]. Також констатується, що в окремих провадженнях на початку дослідження слідчий може зовсім не мати інформацію як про злочинця, так і про сліди, залишені ним на місці події. Про неможливість використання версій при вирішенні неалгоритмізованих завдань початкового етапу розслідування певною мірою свідчить структура дисертаційних досліджень, присвячених методикам розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, у яких питання планування і висунення версій викладаються після опису початкових слідчих дій [261; 259]. В цьому контексті зміст ніби вказує на необхідність отримання або розширення вихідних даних, перш ніж перейти до висунення версій, що сприятимуть розв'язанню інтелектуальних завдань та прийняття оптимального тактичного рішення. При цьому не завжди можливо використовувати як основу для вирішення нетипових проблем типові версії. По-перше, ці версії хоча і можуть застосовуватися при мінімальних даних, однак для одержання навіть таких даних необхідно проводити слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи, які мають все одно плануватися. Так, наприклад, у випадках виявлення частин трупа типовою версією буде припущення про те, що вбивство вчинене родичем або знайомим загиблого в приміщенні. Проте звертатися до даної версії, допоки не встановлена особа вбитого, немає сенсу, оскільки відсутні реальні передумови для її конкретизації і перевірки. Більш раціональним у даному випадку буде розглядати встановлення особи загиблого як тактичне завдання і планувати подальшу діяльність на основі типової тактичної операції «Атрибуція трупа», адаптуючи її до конкретних обставин розслідування. По-друге, у низці випадків типові версії не можуть бути використані для вирішення інтелектуальних завдань, і, відповідно, для прийняття тактичних рішень через їх недостатню розробленість.

2. Весь процес розслідування можна уявити як необхідність послідовного чи паралельного вирішення його суб'єктом окремих локальних інтелектуальних (творчих) завдань, найбільш загальні з яких визначаються предметом доказування. Причому розслідування певного виду кримінальних

правопорушень передбачає з'ясування однотипних обставин, що зумовлює можливість і доцільність виявлення типової структури уявної моделі кримінального правопорушення, та типізації відповідно до цієї моделі тактичних завдань. Зіставлення наявної інформації з типовою моделлю дозволить швидко визначити відсутні елементи і зорієнтуватися щодо «точок» прикладання зусиль розслідування, тобто тактичних завдань.

3. У свою чергу типізація інтелектуальних, нерідко складних, безпрецедентних завдань створює передумови для розробки типових програм їх вирішення [121, с. 118], що дозволяє оптимізувати розумову діяльність слідчого під час вибору засобів і методів їх розв'язання. Такі програми можуть як адаптуватися до конкретних обставин розслідування, так і використовуватися в «чистому вигляді» за недостатності вихідної інформації. «Набір типових тактичних операцій, – справедливо зазначає В. М. Шевчук – є типовою програмою розслідування певного виду злочинів, тому при їх створенні доцільно врахувати рекомендації з планування розслідування злочинів у цілому, в тому числі й з організації взаємодії слідчих із працівниками оперативних служб органів внутрішніх справ» [262, с. 138]. При цьому оптимізація процесу вирішення завдань при плануванні розслідування відбувається не тільки завдяки використанню типових рішень (переліку дій) при формуванні плану, а й за рахунок типових схем аналізу наявної інформації, використання яких сприяє більш повному та всебічному осмисленню механізму вчинення кримінального правопорушення, а, отже, і ефективному плануванню необхідних заходів.

Наведені вище тези стали підґрунтям для розробки концепції програмно-цільового методу організації розслідування, і далі – концепції алгоритмізації розслідування. Їх сутність полягає у тому, що наявна у слідства інформація зіставляється зі заздалегідь розробленими криміналістичними моделями, в результаті чого визначаються невідомі та (або) недостатньо достовірно доведені елементи предмету доказування, та пропонується для усунення цих прогалин вирішити типові завдання,

використовуючи (приспосовуючи до конкретних обставин провадження) типові програми дій.

Зазначені концепції мали позитивний ефект та сприяли підвищенню ефективності досудового розслідування. Разом з тим, у спеціальній літературі обґрунтовано зазначається, що такі алгоритми є ефективними в простих слідчих ситуаціях, в яких вихідні данні достатньо достовірні, а їх обсягу вистачає для послідовного логічного переходу до шуканої обставини, а логіко-інформаційний ланцюг доказування складається із послідовних, логічно пов'язаних між собою інформаційних ланок [161, с. 156]. При цьому, у випадку наявності прогалин у цих ланках вони встановлюються нескладним інформаційним пошуком.

Отже, типові тактичні завдання розслідування можуть слугувати логічним підґрунтям вирішення проблемних питань при проведенні слідчих (розшукових) дій та інших заходів, необхідних для вирішення першочергових завдань у початому кримінальному провадженні. Але пізнавальна діяльність слідчого проявляється у вирішенні системи не тільки простих, але і складних розумових завдань, у стратегіях вирішення проблем, у творчому підході до ситуацій, що потребують пізнавальної активності. В нескладних слідчих ситуаціях таким шляхом може бути сплановано все розслідування, за умови, що в його процесі не виникнуть ситуації складні. Прості завдання вирішуються алгоритмічно шляхом виконання певного кола відомих слідчому правил. Якщо ж розслідування проходить у складних ситуаціях, то тактичні завдання розслідування та типові засоби їх вирішення будуть корисні при формуванні окремих частин плану. Щодо останніх випадків, то як зазначалось, тактичні завдання мають визначатися шляхом порівняння наявної інформації з типовою моделлю кримінального правопорушення, і полягають в необхідності встановлення невідомих на даний момент елементів цієї моделі. Наприклад, виявлення, вилучення і фіксація слідів є простим алгоритмічним завданням. Складні завдання завжди пов'язані з евристичним пошуком відповіді, тому що розгортаються у

певних проблемних ситуаціях, в умовах невизначеності. Ретроспективне пізнання завжди ґрунтується на фактах, що мають місце у теперішньому часі. У зв'язку з цим виникає необхідність побудови уявних моделей, які б враховували взаємозв'язок фактів, явищ, виявлених у теперішньому часі з подією вчиненого кримінального правопорушення. Для планування початкового етапу важливо, щоб модель містила в собі та дозволяла виділити при розслідуванні конкретного кримінального правопорушення ті обставини, першочергове встановлення яких істотно розширює інформаційну базу. У цьому відношенні тактичне завдання відповідає головному напрямку розслідування. Реалізація головного напрямку розслідування, зосередженого на першочерговому встановленні певних обставин, як справедливо зазначають деякі автори, дозволяє з'ясувати загальний характер і значну частину змісту кримінального правопорушення, що відкриває шлях до його розкриття, а потім і до вичерпного пізнання. За такого підходу створюються передумови для збирання в найкоротший термін даних, достатніх для вирішення інтелектуальних завдань, пов'язаних з розробкою конкретних версій або конкретизації типових і здійснення вже на їх основі розгорнутого планування.

Питання використання у плануванні розслідування криміналістичних пошукових моделей розпочнемо з відомого прикладу зі слідчо-оперативної практики про виявлення у річці Дніпро та на прилеглій території частин розчленованих трупів подружжя Климових. Результати проведених на початковому етапі розслідування заходів дозволили слідчому дійти низки припущень, які стали підставами для визначення шляхів розслідування: а) злочинець високий, немолодий, фізично сильний чоловік; б) ймовірно, його робота пов'язана або була раніше пов'язана з річкою або морем; в) у злочинця є собака, судячи з висновку експерта, вівчарка; г) злочинець проживає один, без сім'ї, в однокімнатній або, ймовірніше, двокімнатній квартирі; г) місце проживання злочинця розташовано неподалік від місця проживання сестри загиблої. Оскільки в районі виявлення трупів було понад

сімнадцять тисяч квартир, виявлення місця вчинення кримінального правопорушення становило тупікову ситуацію. Слідчий обрав інший шлях: від встановлення числа зареєстрованих собак, до встановлення їх власників, а серед них – встановлення самотніх чоловіків, які проживають в ізольованих квартирах. Застосований спосіб встановлення особи злочинця виявився перспективним. Так, із двохсот тридцяти власників собак, які проживають в цьому районі, тринадцять чоловіків були самотніми. Вивчення працівниками карного розшуку кожного з них, дозволило виявити одну особу, відомості про яку співпадали зі складеним портретом. Він був викритий у вчиненні цього кримінального правопорушення [144, с. 142].

Сукупність суджень про особу злочинця, використана в наведеному прикладі, отримала в науці назву криміналістичного пошукового портрета. Його визначають як систему відомостей про соціальні, фізико-біологічні та психологічні властивості, які індивідуалізують особу і є результатом комплексного аналізу інформації, зафіксованої на тих чи інших носіях інформації [124, с. 161]. Також висловлена думка, що криміналістичний пошуковий портрет невстановленого злочинця – це уявна модель особи, змістом якої є інтегративна криміналістична інформація про його властивості, виражена в певних характеристиках, використовуваних як пошукові ознаки невідомого злочинця. При цьому сама криміналістична інформація про шуканого злочинця становить відомості про його соціально-демографічні, морально-психологічні, функціонально-динамічні, анатомо-морфологічні, біологічні (субстратні) властивості, отримані з матеріальних та ідеальних слідів за допомогою криміналістичних засобів, прийомів та методів. [181, с. 15]. В процитованих та інших працях розкривається зміст відомостей, що можуть бути включені до пошукового портрета, а також запропоновано методики його складання.

Специфіка пошуку відповіді на розумові завдання при плануванні розслідування з використанням пошукового портрета полягає в тому, що воно передбачає обмеження за певною ознакою (або ознаками) кола осіб, до

якого належить імовірний злочинець, і перевірку на причетність до кримінального правопорушення всіх людей, які до цього кола входять. Такий спосіб встановлення злочинця отримав назву «метод просіювання» або «метод виключення». «Просіювання» здійснюється спочатку оперативними заходами, а після отримання позитивних результатів проводяться слідчі (розшукові) дії, спрямованні на отримання доказів. Його реалізація передбачає, як зазначалося, моделювання особи злочинця, причому важливо, щоб модель містила ознаку, яка дозволяє значно звужити коло осіб, що перевіряються (у наведеному прикладі такою ознакою була належність злочинця до власників собак). Доцільно зауважити, що методом просіювання можуть вирішуватися завдання не тільки для встановлення людей, а й інших об'єктів, наприклад, автомобілі при розслідуванні ДТП, а тому в цілому точніше говорити про пошукові криміналістичні моделі, а не портрети.

Наведені пропозиції щодо розгляду типових тактичних завдань та криміналістичних пошукових моделей як додаткових основ вирішення нетипових інтелектуальних завдань під час планування досудового розслідування потребують оцінки з позиції «бритви Оккама», тобто чи не створюють вони зайві сутності? Вирішуючи це питання, варто відзначити, що версія є універсальним засобом пізнання і, так чи інакше, присутня при плануванні розслідування як з використанням тактичних завдань, так і пошукових моделей, необхідних для прийняття відповідних рішень. Зокрема, при використанні для розв'язання інтелектуальних завдань планування типових тактичних завдань розслідування, саме існування цих завдань та відповідних програм (тактичних операцій) ґрунтується на типових припущеннях. Так, типове тактичне завдання «Збір відомостей на місці виявлення трупу» [159, с. 161] в своїй основі має гіпотезу, що певні сліди механізму кримінального правопорушення мали виникнути в певних джерелах. Типове тактичне завдання «Затримання хабарника на гарячому» та відповідна тактична операція засновані на прогностичному припущенні, що зустріч хабарника та хабародавця відбудеться в умовах, передбачених або

створених слідчим, під час цієї зустрічі буде передано предмет хабара, внаслідок чого, ймовірно, виникнуть конкретні сліди у відповідних джерелах. Навіть, у нескладних слідчих ситуаціях, коли очевидні обставини вчинення кримінального правопорушення та джерела, в яких містяться майбутні докази на підтвердження цих обставин, слідчий зобов'язаний висувати припущення щодо достовірності такої інформації та в подальшому – щодо належності відповідного їх джерела. Аналогічним чином криміналістичні пошукові моделі є поєднанням більш-менш достовірно встановлених характеристик шуканого об'єкта та обґрунтованих припущень (тобто версій) щодо таких характеристик.

Таким чином, оскільки версії присутні при формуванні тактичних завдань розслідування та криміналістичних пошукових моделей, з практичного боку останні доцільно розглядати як додаткові логічні основи вирішення розумових завдань, що виникають перед слідчим в процесі планування. В багатьох випадках, в тому числі наведених вище, розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні досудового розслідування може ґрунтуватися не тільки на основі застосування окремих версій, а й додатково з урахуванням типових тактичних завдань і криміналістичних пошукових моделей, залежно від проблемності слідчої ситуації що склалася на початковому етапі розслідування.

Планування розслідування має бути ефективним. Нам не вдалося знайти в криміналістичній літературі критеріїв ефективності планування розслідування. Разом з тим, як такі критерії, на наш погляд, може бути використано перелік функцій планування, запропонований В. О. Коноваловою. До них науковець віднесла:

- 1) визначення правильних шляхів розкриття кримінального правопорушення на основі кримінально-правової кваліфікації;
- 2) забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності розслідування;
- 3) своєчасне застосування науково-технічних та тактичних прийомів криміналістики з урахуванням особливостей кожної справи;

4) забезпечення найбільш ефективного поєднання оперативно-розшукових заходів та слідчих дій під час розслідування;

5) сприяння економії сил та засобів слідчого апарату та швидкість розслідування [146, с. 120].

Уявляється, що тактичні завдання розслідування та криміналістичні пошукові моделі, як і версії, виступаючи логічними засадами, здатні забезпечити планування, що відповідає наведеним критеріям навіть в умовах браку чи повної відсутності вихідної інформації, необхідної для планування та прийняття тактичного рішення.

Враховуючи зазначене, іншим питанням, що забезпечить ефективне розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні розслідування є питання щодо вдосконалення існуючих і розробки нових методик планування розслідування кримінальних правопорушень, що слугує міцним підґрунтям для належного виконання завдань кримінального провадження. Так, розглядаючи досудове розслідування як процес пізнання, варто виходити з того, що ефективність збирання, дослідження і оцінки доказів у кримінальному провадженні суттєво залежить від вдалого використання слідчим наявних сил і засобів забезпечення його дієвої організації, в тому числі планування.

В сучасних криміналістичних дослідженнях наголошено, що планування розслідування передбачає визначення основних напрямків розкриття кримінальних правопорушень, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, а також встановлення строків проведення відповідних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. При цьому деякі науковці вважають, що стан розробки методів планування розслідування знаходиться на належному рівні, незважаючи на продовження наукових дискусій щодо загальноприйнятого тлумачення планування розслідування [152, с. 174]. Зі свого боку серед зарубіжних фахівців поширеною є думка, що сутність планування розслідування полягає в осмисленні цілей розслідування, обмірковуванні та виборі засобів і методів

вирішення поставлених завдань кримінального провадження [3, с. 804]. Схожу думку підтримує американський професор Деніел А. Рейлі, розуміючи під плануванням розслідування засновану на законах логіки покрокову діяльність слідчого щодо визначення найкращих способів вирішення завдань кримінального провадження [15, с. 186].

Разом з тим, закордонні практики обґрунтовують ідею щодо необхідності алгоритмізації процесу планування розслідування кримінальних правопорушень з метою досягнення цілеспрямованості, повноти, об'єктивності та всебічності кримінального провадження [38]. У зв'язку з цим, теоретичний і практичний інтерес становить розроблена канадськими криміналістами структурована модель планування розслідування STAIR [25, с. 61]. Сутність STAIR полягає у забезпеченні оптимального переходу від інтуїтивного розуміння події кримінального правопорушення до логічного відокремлення і змістовного дослідження його проблемних складових, використовуючи покроковий аналіз слідчої ситуації. Канадська модель складається з декількох стадій, зокрема:

1. Situation (Ситуаційна) – висвітлення фактів, що стали відомими у зв'язку з надходженням повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. При цьому виникає низка перепон при встановленні обставин кримінального правопорушення внаслідок браку вихідних даних, неможливості ідентифікувати підозрюваного, отримати змістовні показання, зібрати речові докази, а в деяких випадках на заваді стає формування у слідчого заздалегідь визначених упереджень. На наступних стадіях особливості побудови плану розслідування обумовлюються кваліфікацією кримінального правопорушення і встановленням його учасників (потерпілих, свідків, підозрюваних).

2. Tasks (Завдання) – визначення завдань конкретного етапу розслідування, вирішення яких мають значення для кримінального провадження. Постановка завдань дозволяє збільшити кількість фактичних даних вже на початковому етапі розслідування за допомогою виокремлення

протирич між відомими обставинами вчиненого кримінального правопорушення. У підсумку створюються умови для побудови криміналістичних версій (припущень), які підлягають перевірці.

3. Analysis (Аналіз) – автентифікація й осмислення причинно-наслідкових зв'язків між окремими обставинами вчиненого кримінального правопорушення, результати чого використовуються при побудові криміналістичних версій. У міру практичного застосування STAIR стадія аналізу розслідування може набувати циклічного характеру, оскільки в процесі проведення першочергових слідчих (розшукових) дій обсяг інформації значно розширюється, тому її знову необхідно проаналізувати. Стадію аналізу можна уявити у вигляді інформаційної воронки, в якій змішуються відомості, отримані з різних джерел (як процесуальних, так і непроцесуальних). При їх порівнянні відбувається фільтрування та відмежування підтвердженої інформації від суперечливих даних, які потребують додаткового дослідження у перебігу розслідування.

4. Investigation (Розслідування) – стадія вибору і визначення переліку оптимальних слідчих (розшукових) дій, тактичних комбінацій, тактичних операцій і черговості їх проведення, спрямованих на перевірку тих чи інших слідчих версій. Сукупність доказів, що планується отримати під час провадження окремих слідчих (розшукових) дій, рекомендується заздалегідь поділити на виправдувальні (вказують на невинуватість особи), та обвинувальні (підтверджують причетність особи до вчинення кримінального правопорушення), що полегшує редагування плану розслідування у разі зміни слідчої ситуації. В окремих випадках пропонується проводити відповідні криміналістичні експертизи, щоб оперувати більшим обсягом даних на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення.

5. Results (Підсумки) – визначення пріоритетів розслідування, усвідомлення наявних прогалин у вихідній інформації, виокремлення існуючих суперечностей, підготовка технічних засобів та здійснення інших організаційних заходів, що сприятимуть ефективному втіленню плану.

Відповідно до розглянутих складових планування розслідування канадська методика STAIR спирається на послідовне виконання завдань, сформованих на попередніх стадіях. В загальному вигляді слідчий аналізує наявну слідчу ситуацію, будує слідчі версії, визначає коло обставин, що потребують встановлення, а на цій підставі планує проведення окремих слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування [60, с. 97]. У разі неможливості виконання завдання наступного рівня слідчий повертається на попередню стадію, забезпечуючи реалізацію принципу динамізму, тобто відповідного реагування на зміну слідчої ситуації шляхом внесення доповнень і коригувань до початкового плану. Пропуск будь-якого з описаних кроків призводитиме до низки негативних наслідків, зокрема, затягування строків кримінального провадження, втрати частини фактичних даних.

Особливістю наведеної методики планування є те, що на відміну від вітчизняної доктрини етап визначення завдання (Task) передуює побудові версій (Analysis). З цього приводу в літературі справедливо відзначалося, що попри можливість застосовувати слідчі версії при мінімальних даних (типові версії), для одержання навіть незначного обсягу відомостей необхідно проводити слідчі (розшукові) дії й оперативно-розшукові заходи, які теж потребують планування, логічною основою чого виступають тактичні завдання розслідування [160, с. 368]. Порівняно з усталеним підходом планування розслідування канадська модель оминає питання визначення взаємозв'язку з процесом побудови криміналістичних версій. Категорія криміналістичної версії, хоч і розглядається як частина планування, але в межах STAIR не простежується чіткого переходу від побудованої версії до виведення наслідків з неї, які підлягають наступній перевірці шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Окрім того, розкрити зміст планування не дозволяє відсутність відокремленої категорії його принципів, до яких у

вітчизняній доктрині відносять: обґрунтованість, індивідуальність, динамічність (хоча в окреслених рекомендаціях останній все ж таки знаходить своє відображення на стадії Investigation (Розслідування)). В той же час на позитивну оцінку заслуговує рекомендація вирішення окремих завдань, які передують процесу побудови криміналістичних версій, оскільки використання останніх на початковому етапі не завжди можливе.

Враховуючи вищевикладене, необхідно зробити висновок, що підґрунтям розв'язання інтелектуальних завдань під час планування досудового розслідування кримінальних правопорушень поряд із традиційними версіями можуть виступати типові тактичні завдання та криміналістичні пошукові моделі. Зазначене вбачається й у розглянутій канадській моделі планування розслідування. Використання тієї чи іншої логічної основи має обиратися залежно від обсягу та структури наявної у слідчого інформації, а також тих завдань, які у зв'язку з цим виникають (тобто змістом слідчої ситуації у вузькому сенсі). Такий підхід надає слідчому розширені можливості й додаткові механізми для формування системи заходів у конкретному кримінальному провадженні, а, отже, буде сприяти ефективності планування досудового розслідування за рахунок швидкого вирішення розумових задач.

Висновки до Розділу 2

1. Криміналістичний аспект пізнавальної діяльності слідчого має найбільший прояв під час здійснення аналізу слідчої ситуації, моделювання криміналістичних версій та розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні досудового розслідування. Їх реалізація впливає на ефективність збирання, перевірки й оцінки доказів на досудовому розслідуванні та залежить від аналітичних здібностей слідчого, його майстерності приймати виважені тактичні рішення.

2. Змістовний аналіз слідчої ситуації та виважене прийняття тактичного рішення потребує від слідчого значних інтелектуальних зусиль з метою виявлення неочевидних взаємозв'язків фактів, процесів, явищ, встановлених на конкретному етапі досудового розслідування. Ця діяльність може бути удосконалена шляхом розробки криміналістикою методичних або змістовних схем.

Одним з перспективних напрямків розвитку криміналістичної рекомендації з аналізу слідчої ситуації уявляється пристосування для цього положень теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРІЗ). За допомогою розподілу задач на частини за методикою ТРІЗ слідчий спроможний розірвати існуючий взаємозв'язок між протиріччями, які є перепонами для розвитку слідчої ситуації та стримують прийняття тактичного рішення під час досудового розслідування.

3. Концепція криміналістичної версії у сучасному розумінні відіграє важливу роль для забезпечення ефективності реконструкції події кримінального правопорушення і пізнання слідчим його окремих обставин. Проте існуючі наразі підходи до побудови криміналістичних версій потребують більшої варіативності, адже процес пізнання слідчим причинно-наслідкових зв'язків вчиненого кримінального правопорушення важко піддається алгоритмізації, обумовлюючи необхідність використовувати нові моделі побудови припущень, заснованих на симбіозі евристичного, логічного та критичного мислення. Ця діяльність може бути оптимізована шляхом використання побудови версій методом АСН або SHDCI, розроблених зарубіжними дослідниками та практиками.

4. Підґрунтям розв'язання інтелектуальних завдань під час планування досудового розслідування кримінальних правопорушень поряд із традиційними версіями можуть виступати типові тактичні завдання та криміналістичні пошукові моделі. Використання тієї чи іншої основи має обиратися залежно від обсягу та структури наявної у слідчого інформації, а також тих завдань, які у зв'язку з цим виникають (тобто змістом слідчої

ситуації у вузькому сенсі). Такий підхід надає слідчому розширені можливості й додаткові механізми для формування системи заходів у конкретному кримінальному провадженні, а, отже, сприяє ефективності планування досудового розслідування за рахунок швидкого вирішення інтелектуальних задач.

Теоретичний і практичний інтерес становить розроблена канадськими криміналістами структурована модель планування розслідування STAIR, зміст якої полягає у забезпеченні оптимального переходу від інтуїтивного, хаотичного розуміння події вчиненого кримінального правопорушення до логічного відокремлення і змістовного дослідження окремих проблемних складових шляхом поетапного аналізу слідчої ситуації.

Основні результати розділу опубліковані у працях [60; 62; 161; 163].

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

3.1. Загальна характеристика процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого

З урахуванням висновків, зроблених у першому розділі дисертаційного дослідження, варто зазначити, що діяльність слідчого на стадії досудового розслідування головним чином є пізнавальною, оскільки передбачає отримання достовірних знань про фактичні обставини вчиненого кримінального правопорушення. Водночас ретроспективний характер пізнання обставин, що підлягають доказуванню, регламентованих ст. 91 КПК України, не може відбуватися без використання засобів виявлення, фіксування та перевірки доказової інформації, що унормовані положеннями кримінального процесуального закону (ст. 93 КПК України). Тому в межах цього підрозділу необхідно дослідити загальну характеристику процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого

Безумовно, в межах досудового розслідування до основних процесуальних засобів збирання доказів або перевірки вже отриманих доказів належать слідчі (розшукові) дії, пізнавальна природа яких сприяє синтезуванню нових знань, що мають значення для кримінального провадження. Однак поняття процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого не знайшло свого відображення в межах положень кримінального процесуального закону. Зазначена ст. 93 КПК України лише передбачає порядок збирання доказів і визначає перелік засобів, за допомогою яких слідчий пізнає обставини вчинення кримінального правопорушення. Разом з тим, більшість науковців, говорячи про процесуальний засіб пізнання, зазвичай звертають увагу на отримання відомостей шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Так, в гносеологічному сенсі останні виступають

важливим засобом пізнання події кримінального правопорушення, осіб, які його вчинили, а також інших обставин кримінального провадження, що розкриває внутрішній зміст вчиненого кримінального правопорушення [84, с. 48]. На наше переконання, зазначені міркування цілком виправдані. Якщо взяти до уваги, що процес пізнання під час досудового розслідування здійснюється у вигляді встановлення інформації, то слідчі (розшукові) дії слугуватимуть інструментами (засобами) її отримання. Втім, не можна залишати поза увагою низку інших засобів, що сприяють пізнанню відомостей, що підлягають доказуванню, але які мають різноманітну процесуальну форму.

В пізнавальній діяльності слідчого процесуальна форма виступає як передбачений кримінальним процесуальним законом порядок діяльності, покликаний забезпечити виконання завдань кримінального провадження, і є важливим критерієм визнання доказів допустимими [196, с. 153]. З урахуванням ст. 86 КПК України для визначення критерію допустимості необхідною вимогою є суворе дотримання процесуальної форми, а саме передбачених кримінальним процесуальним законом засобів і умов отримання доказів у кримінальному провадженні. За такого підходу фактичні дані не можуть мати статус доказів доки їх не буде отримано з визначених процесуальним законом джерел. Однак допустимість доказів визначається не лише законністю джерел, що відображають відомості про обставини, що мають значення для кримінального провадження, але й способів отримання інформації, що містяться у таких джерелах [56, с. 145]. Вбачається, що відомості про обставини вчиненого кримінального правопорушення встановлюються тими засобами, які визначаються кримінальним процесуальним законом. Існування саме цієї ознаки узгоджується з процесуальною формою доказів, що обумовлює їх допустимість в процесі доказування.

Так як пізнавальна діяльність слідчого полягає у одержанні, накопичуванні, аналізі й використанні певної інформації, що може набувати

статус доказів у кримінальному провадженні, пізнання обставин, пов'язаних із вчиненим кримінальним правопорушенням, не може відбуватись поза процесуальною формою. Так, слушною є думка В. Г. Лукашевича, що під час вчинення будь-якого кримінального правопорушення одразу докази не виникають. Натомість на місці події формується сукупність інформації, що відображає характер і спрямованість протиправних дій. При цьому інформація за певних причин може і не отримати значення доказів. Це стосується й процесу збирання доказів шляхом використання різних процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, коли фактично йдеться лише про одержання інформації, яка за умови подальшого дослідження має можливість трансформуватися й набути статус доказів. [176, с. 190]. Тільки процесуальний порядок пізнання відомостей, що становлять предмет доказування, шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого перетворює фактичні дані у допустимі докази.

Проте слідчі (розшукові) дії, які виступають головними засобами отримання фактичних даних, не єдині здатні пізнавати змістовний бік фактичних даних. Така позиція зумовлена гносеологічною природою інформації, яка є внутрішнім змістом доказів. Будь-яка інформація вміщується всередині кожного доказу як у своєрідному інформаційному сигналі, що вказує на те, які саме обставини вчиненого кримінального правопорушення встановлюється тим чи іншим доказом. При цьому в лінгвістичній площині структура інформації має вираз у вигляді єдності фізичного носія (сигналу) і значення (семантики). У зв'язку з цим кожен матеріальний об'єкт, отриманий слідчим, наділений певним повідомленням про нього. Ці повідомлення придатні для подальшого аналізу та порівняння зі змістом інших повідомлень, здобутих з інших носіїв інформації. Пізнання змісту інформації, розміщеної в сигналах, відбувається до того часу, поки його зміст стане інтерпретованим й доступним за своїм змістовним наповненням. Це свідчить, що процесу отримання доказів притаманні всі

загальні риси пізнання, незалежно від різновидів доказів і процесуальної форми засобів їх отримання.

Наявність пізнавального аспекту в діяльності слідчого демонструє, що всі засоби, за допомогою яких відбувається пізнання інформації щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення варто розглядати як пізнавальні. Так, В. Ю. Шепітько стверджує, що пізнавальна діяльність слідчого розкривається саме під час застосування пізнавальних засобів з метою отримання певної інформації [265, с. 25]. Якщо брати загальне розуміння, то термін засіб визначається як спеціальна дія, яка надає можливість здійснити що-небудь або досягти певного результату, та слугує знаряддям у якій-небудь дії (справі) [84, с. 50]. Подібне тлумачення зустрічається й у кримінальному процесуальному законодавстві деяких зарубіжних країн. Наприклад, у § 119 КПК Словацької Республіки закріплено основні процесуальні засоби збирання доказів (*dôkazny prostriedok*), які словацькі фахівці тлумачать у доволі широкому розумінні. Це пов'язано з тим, що крім типового переліку слідчих (розшукових) дій (допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент тощо), КПК Словацької Республіки містить вказівку, що процесуальні засоби пізнання можуть визначатися не лише в межах норм кримінального процесуального закону, але й будь-яким іншим нормативно-правовим актом, оскільки доказами визнаються всі фактичні дані, що містять інформацію про обставини кримінального правопорушення [10, с. 404]. На думку словацьких правників, розмаїття процесуальних засобів збирання доказів обумовлене гносеологічною природою доказування, відповідно до якої докази виступають власне результатом вчинення дій, що мають пізнавальний характер [73, с. 310].

Іншим прикладом може слугувати art. 189 КПК Італійської Республіки, положення якої дозволяє судді прийняти докази, отримані за допомогою інших, аніж передбачених процесуальним законом засобів, за умови, якщо вони придатні для «встановлення фактів і не завдають шкоди моральній

свободі особи» [13]. Докази, здобуті шляхом інших процесуальних засобів пізнання італійські фахівці називають нетиповими. Категорія нетиповості ґрунтується на тому, що докази повинні відображати не законодавчо визначений спосіб його отримання, а власне результат, який збігається з результатом типового (звичного) засобу доказування [44, с. 273-274]. Зазначені приклади свідчать, що процесуальний засіб збирання доказів є інструментом пізнання, врегульований процесуальним законодавством, оскільки під час досудового розслідування важливою є не тільки джерельна основа, а й те, які саме висновки дозволяють зробити встановлені під час досудового розслідування відомості [268, с. 86; 269, с. 48]. Це дозволяє визнавати засобами пізнавальної діяльності слідчого всі процесуальні дії, призначені для отримання фактичних даних (нової інформації) про вчинене кримінальне правопорушення та зумовлені особливостями пізнання при доказуванні. Тому вважаємо, розглянута зарубіжна практика пояснює необхідність застосування широкого підходу до визначення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, які слугують інструментами для забезпечення потреб кримінального процесуального доказування.

У зв'язку з цим, процесуальний засіб збирання доказів не можна обмежувати проведенням слідчих (розшукових) дій, оскільки не лише ці процесуально-пізнавальні дії здатні привести до отримання інформації про розслідуване кримінальне правопорушення. Схожі висновки робить С. О. Ковальчук при розгляді питань щодо визначення засобів перевірки речових доказів у кримінальному провадженні. Слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії є самостійними способами пізнання обставин щодо вчиненого кримінального правопорушення, адже завдяки ним відбувається процес збирання нових доказів [133, с. 165]. Зі свого боку І. М. Чемерис вказує, що засоби пізнання обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні можуть втілюватися у різних формах, визначених КПК України: 1) проведення слідчих (розшукових) дій; 2) проведення негласних слідчих

(розшукових) дій; 3) проведення процесуальних дій, призначення яких полягає в отриманні від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, а також проведення інших процесуальних дій [255, с. 341]. На наш погляд, результат у вигляді пізнання інформації є тією сутнісною ознакою, яка наділяє процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого змістом і гносеологічною цінністю. Завдяки цьому процесуальні засоби пізнання впливають на ефективність вирішення завдань, пов'язаних з виявленням та закріпленням фактичних даних для подальшого їх використання в процесі розслідування кримінальних правопорушень. Таким чином, пізнавальні засоби, покликані забезпечити пізнання інформації з передбачених кримінальним процесуальним законом джерел, можуть мати різноманітну процесуальну форму, яка визначає умови, порядок, послідовність і строки проведення не лише слідчих (розшукових) дій, а й усіх інших процесуальних дій, що мають пізнавальну спрямованість [185, с. 6-7]. Будь-який процесуальний засіб одержання доказів повинен вирізнитися насамперед своїм пізнавальним змістом, а не своєю назвою. Тобто процесуальним засобом пізнання має слугувати та процесуальна дія, яка пізнає змістовний бік фактичних даних і розкриває гносеологічну значущість інформації, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні.

У ході опитування практичних працівників 55,8% слідчих, 64,2% прокурорів і 74% суддів висловилися, що до процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого можна віднести всі засоби, що врегульовані нормами кримінального процесуального законодавства та мають пізнавальну спрямованість (Додаток А, Б).

Визначивши пізнавальну сутність передбачених КПК України засобів одержання доказів, слід зауважити, що не всі вони використовуються виключно у межах досудового розслідування. Зокрема часові межі використання процесуальних засобів пізнання (а не лише слідчих

(розшукових) дій) є значно ширшими, що виходять за встановлені законом строки досудового розслідування. На відміну від проведення слідчих (розшукових) дій, проведення яких поза досудовим розслідуванням не допускається, такі процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого як «вitreбування», заходи забезпечення кримінального провадження дозволено використовувати не лише в межах досудового розслідування. В цьому контексті для розуміння термінів пізнавальної діяльності слідчого також варто застосовувати широкий підхід, який чинить безпосередній вплив на підвищення ефективності доказування, а також на забезпечення прав і свобод людини від порушень та зловживань. Зокрема у випадку завершення досудового розслідування, закінчення строків або внаслідок його зупинення, діяльність слідчого, пов'язана з пізнанням фактів, що існували в минулому, припиняється через заборону проведення слідчих (розшукових) дій (ч. 8 ст. 223, ч. 5 ст. 280 КПК України). Зазначені положення покликані унеможливити подальше пізнання обставин кримінального правопорушення поза межами строків досудового розслідування та не допустити порушення загальних засад кримінального провадження, насамперед, в частині дотримання принципів верховенство права, законності та розумності строків. На стадії досудового розслідування слідчий за допомогою визначених кримінальним процесуальним законом засобів здійснює пізнавальну діяльність, спрямовану на отримання достовірних знань щодо фактичних даних, які використовуються у процесі доказування. Серед основних засобів збирання та перевірки доказів найбільш важливими, як вже було зазначено, є слідчі (розшукові) дії, які за своїм гносеологічним змістом покликані сприяти синтезу нових знань, необхідних для ефективного виконання завдань кримінального судочинства. Проте на практиці виникають непоодинокі випадки, коли фактичне пізнання слідчим обставин вчиненого кримінального правопорушення відбувається ще до початку кримінального провадження, тобто в умовах, коли відповідні дані не внесено до ЄРДР (ст. 214 КПК України). Разом з тим, процесуальні норми не містять заборони щодо

використання поза межами строків розслідування інших процесуальних засобів (крім слідчих (розшукових) дій) для пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення. Беручи до уваги, що процесуальні норми дозволяють проводити слідчі (розшукові) дії лише після початку досудового розслідування [193, с. 260], постає питання щодо можливості використання інших процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, реалізація яких до моменту внесення відомостей до ЄРДР не заборонена. Такі процесуальні засоби можуть включати окремі заходи забезпечення кримінального провадження, правова природа яких не виключає наявності пізнавального аспекту, зокрема, затримання, тимчасове вилучення майна, тимчасове вилучення документів, що посвідчують користування спеціальним правом тощо.

Необхідно зазначити, що в теорії та практиці кримінального процесуального доказування, винятковою пізнавальною сутністю наділяються лише слідчі (розшукові) дії, які слугують засобом отримання достовірних знань (доказів), необхідних для належного виконання завдань кримінального провадження. Водночас, попри наявність змістовних напрацювань з гносеологічної природи слідчих (розшукових) дій як засобів пізнавальної діяльності слідчого в кримінальному провадженні в цілому, та під час досудового розслідування зокрема, питання щодо можливості застосування деяких видів заходів забезпечення кримінального провадження поза межами строків досудового розслідування задля отримання інформації про вчинене кримінальне правопорушення залишаються дискусійними, а, отже, потребують подальшого обґрунтування.

Зважаючи на визначення гносеологічної природи пізнавальної діяльності слідчого в першому розділі, варто зазначити, що специфіка процесу розслідування кримінальних правопорушень полягає у чіткому нормативному регулюванні. Маючи встановлену кримінальну процесуальну форму, відповідно, слідчий обмежується у засобах процесуального пізнання, що не тільки забезпечує допустимість, достовірність та достатність

одержуваних доказів, але і сприяє недопущенню порушень прав та свобод учасників кримінального провадження. Кримінальний процесуальний закон для забезпечення достовірності фактичних даних визнає їх доказами у тому випадку, якщо вони отримані з джерел, передбачених законодавчо (ст. 84 КПК України), і не будь-якими, а лише визначеними засобами (ст. 93 КПК України) [170, с. 50]. Так, під час досудового розслідування пізнання обставин кримінального правопорушення відбувається з урахуванням ч. 2 ст. 93 КПК України, яка містить положення про процесуальні засоби збирання доказів, серед яких виокремлюють: «витребування», слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, передбачені кримінальним процесуальним законом. Попри різноманітність форм збирання доказів, серед основних процесуальних засобів пізнання зазвичай виокремлюють слідчі (розшукові) дії, пізнавальна природа яких сприяє формуванню нових знань про предмет доказування. Разом з тим, у розрізі гносеологічної спрямованості пізнавальний характер властивий не тільки слідчим (розшуковим) діям, але й іншим процесуальним засобам збирання доказів таким як витребування речей і документів, а також проведення інших процесуальних дій, в тому числі й деяких видів заходів забезпечення кримінального провадження.

В пізнавальній площині слідчі (розшукові) дії за своєю конструкцією найбільш пристосовані для пошуку та фіксації фактичних даних, що використовуються у процесі доказування. Оскільки, як справедливо зазначає С. Л. Лисаченко, якщо розглянути пізнання події кримінального правопорушення у вигляді процесу отримання сукупності певної інформації, то й про слідчі (розшукові) дії доречно говорити як про засоби отримання такої інформації [166, с. 9]. Саме тому на думку багатьох науковців вони небезпідставно вважаються основними засобами отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження [233, с. 15; 120, с. 22]. З іншого боку, в нормативній площині правила та умови проведення слідчих (розшукових) дій детально регламентовані, в тому числі й у частині прямої

заборони їх проводити, якщо строки досудового розслідування закінчилися, або виникли підстави для його зупинення (ч. 8 ст. 223 та ч. 5 ст. 280 КПК України). У разі порушення встановленого правила, отримані докази визнаються недопустимими. Проте для опосередкованого (раціонального) пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення залишаються інші засоби збирання доказів, використання яких не обмежується стадією досудового розслідування. До них належать витребування та отримання речей і документів, а також деякі види заходів забезпечення кримінального провадження, такі як затримання, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна тощо. Застосування останніх хоча і передбачає досягнення дієвості кримінального провадження, але фактично вони мають пізнавальну сутність і полягають в отриманні нових знань шляхом реалізації слідчим раціональних методів пізнання (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, абстрагування), на підставі яких слідчий формує нові знання про обставини вчиненого кримінального правопорушення..

Сутність «витребування» полягає у вимозі одержати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок [157, с. 47]. Водночас «витребування» необхідно відмежовувати від іншого, дещо спорідненого, способу збирання доказів – «отримання». На відміну від «отримання», «витребування» хоча і здійснюється ініціативно (як стороною обвинувачення, так і захисту), але виключає добровільне волевиявлення учасників кримінально-процесуальних правовідносин при передачі предметів і документів для їх залучення до кримінального провадження. Така риса вказує на простоту застосування «витребування», коли відсутня необхідність подолання протидії осіб шляхом проведення слідчих (розшукових) дій [134, с. 7]. Разом з тим, отримання стороною обвинувачення речей і документів, навпаки, залежить від цілеспрямованої діяльності інших учасників кримінального провадження. Але це не скасовує пізнавальну значущість

одержаних в такий спосіб доказів, необхідних слідчому для пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Коли особа передає в ході «отримання» стороні кримінального провадження речі та документи, вони підлягають оглядові, фотографуванню та здійсненню докладного опису в протоколі.

Надані речі та документи створюють сприятливі умови для продовження активного цілеспрямованого пізнавального процесу шляхом реалізації слідчим методів аналізу, синтезу, індукції, дедукції тощо, на підставі яких відбувається виникнення нової сукупності знань. Окрім того відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК України отримані або вилучені слідчим речі чи документи підлягають огляду та опису в протоколі. Отримана слідчим у порядку витребування річ описується за правилами, визначеними ст. 104 КПК України. Зміст описової частини протоколу має містити вказівку про найменування речей чи документів, наданих слідчому за його вимогою (ч. 3 ст. 104 КПК України), а заключна частина – відображати відомості про цю річ і спосіб її ідентифікації [55, с. 100]. Варто зауважити, що опис є одним із методів, що застосовується в межах емпіричного пізнання, та слугує для фіксації суттєвих ознак того чи іншого об'єкта дослідження, що сприяє систематизації нових знань.

За результатами застосування «витребування» чи «отримання» від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб слідчий пізнає відомості, що розкривають зміст отриманих речей, предметів, документів, які мають значення для кримінального провадження. Зазначене виразно демонструє пізнавальну спрямованість «витребування», оскільки надані речі та документи відповідно до законів діалектики містять в собі різноманітні інформаційні повідомлення, пізнання яких необхідне для належного виконання завдань кримінального провадження.

Враховуючи, що порядок та підстави використання слідчих (розшукових) дій змістовно регламентовані кримінальним процесуальним

законом, то щодо «витребування» як одного зі засобів пізнання обставин про вчинене кримінальне правопорушення єдиного підходу не вироблено. Деякі науковці, досліджуючи окремі питання збирання доказів, справедливою зазначають, що витребування речей і документів виступає як самостійний інститут, призначений для формування інформаційно-доказової бази в кримінальному провадженні [107, с. 252; 256, с. 95]. При цьому його зміст доволі схожий за пізнавальною сутністю з тимчасовим доступом до речей і документів. Останній процесуальних засіб пізнавальної діяльності слідчого є заходом забезпечення кримінального провадження, але у співвідношенні з «витребуванням», має більш складний процесуальний порядок виконання, через що вбачається менш мобільним засобом збирання доказів.

При виконанні ухвали про застосування тимчасового доступу до речей і документів володілець зобов'язаний надати доступ до зазначених в ухвалі речей і документів. Така вимога пояснюється примусовим характером тимчасового доступу, що слугує для забезпечення дієвості кримінального провадження. Примус передбачає застосування впливу (фізичного, матеріального, психологічного) на конкретного учасника кримінального провадження шляхом часткового обмеження прав і свобод, оскільки доступ до речей і документів отримується всупереч їхньому бажанню щоб запобігти обставинам, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження [200, с. 163]. Однак пізнання фактичних обставин про вчинене кримінальне правопорушення шляхом застосування інституту тимчасового доступу лише формально забезпечується відповідним процесуальним примусом, оскільки негативних наслідків у разі відмови володільця речей чи документів виконувати ухвалу, майже не передбачено. В такому випадку можливим негативним наслідком є звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку.

В свою чергу «витребування» реалізується не за примусовим принципом, а за наявності добровільної згоди володільця надати речі, документи чи інформацію на запит слідчого [52, с. 136; 156, с. 154].

Відсутність імперативного примусу створює значні переваги у швидкості пізнання необхідних відомостей, що мають значення для кримінального провадження, при використанні «витребування». Саме добровільний аспект надання інформації відрізняє «витребування» від тимчасового доступу до речей і документів.

Попри наявні переваги, «витребування» не має подібного до тимчасового доступу правового регулювання процедури, за допомогою якої слідчий може правомірно виконувати повноваження на витребування речей і документів. На відміну від проведення слідчих (розшукових) дій чи застосування заходів забезпечення кримінального провадження, кримінальний процесуальний закон не визначив процедуру з реалізації повноважень слідчого на застосування «витребування». Зокрема в межах ч. 2 ст. 93 КПК України залишається невизначеним питання щодо того, яким чином слідчому скеровувати вимоги до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, надсилати до них запити чи в інший спосіб зобов'язувати надавати речі, документи, відомості. В. В. Рогальська зазначає, що витребування речей та документів найчастіше здійснюється шляхом надсилання слідчим письмового запиту щодо видачі конкретних речей чи документів [216, с. 129]. Хоча на практиці «витребування» здійснюється за допомогою запиту, але фактично будь-які засоби звернення з «витребуванням» перебувають поза кримінальним процесом, оскільки порядок звернення не унормовано [255, с. 341]. Невизначеність щодо застосування «витребування» як засобу пізнання з огляду на ст. 19 Конституції України, яка передбачає, що посадові особи зобов'язані діяти тільки на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначених Конституцією і законами України, демонструє декларативність ч. 2 ст. 93 КПК України в частині можливості збирати докази шляхом «витребування».

Наступним процесуальним засобом пізнання є заходи забезпечення кримінального провадження. Проте в теорії кримінального процесу мету

заходів забезпечення зазвичай прийнято розглядати у розрізі здійснення кримінального процесуального примусу, що зазвичай обмежує права і свободи учасників кримінального провадження. Зі свого боку С. М. Стахівський зауважує, що для заходів забезпечення кримінального провадження властива організаційно-розпорядча сутність, а не пізнавальна. Наприклад, опис тимчасово вилученого майна здійснюється в межах подальшого накладення арешту на таке майно, щоб забезпечити відшкодування завданих кримінальним правопорушенням матеріальних збитків, а також для організації забезпечення можливості конфіскувати арештоване майно [228, с. 24]. За такого підходу заходи забезпечення кримінального провадження є інструментом створення сприятливих умов для належного виконання завдань кримінального провадження, забезпечуючи його дієвість. Але, на наш погляд, останнє викликає неоднозначну оцінку, тому що декларована дієвість у ст. 131 КПК України не містить відповідних критеріїв, за якими її можна встановити. В науковій літературі зазначається, що критерій дієвості досягається у разі забезпечення ефективної реалізації завдань кримінального провадження в цілому, та завдань окремих стадій кримінального провадження зокрема, залишаючи осторонь чималий вплив заходів забезпечення й на процес доказування [192, с. 53-54]. Так, схилення суб'єктів кримінального провадження до належної поведінки при обранні заходів забезпечення є основною, але не єдиною кримінальною процесуальною функцією, яка призводить до досягнення дієвості кримінального провадження [63, с. 82]. Вважаємо, що змістовне наповнення заходів забезпечення не може ігнорувати факт отримання відповідної інформації при їх застосуванні, вказуючи на наявність пізнавального аспекту, що в процесі доказування слугує гарантіями його здійснення. Здебільшого пізнавальний аспект заходів забезпечення впливає на дієвість кримінального провадження через встановлення причетності (приналежності) отриманих відомостей до конкретного кримінального провадження, а також визначення достовірності вже зібраних доказів. Зазначене зумовлене тим, що внаслідок

накопичення доказів, зібраних за результатами проведення слідчих (розшукових) дій, нерідко виникає потреба у використанні інших процесуальних засобів, покликаних перевірити достовірність отриманої інформації [65, с. 562]. Причому з огляду на зміст норм КПК України заходи забезпечення кримінального провадження в якості пізнавальних засобів слідчий може застосовувати поза межами строків досудового розслідування.

За результатами проведеного опитування 89,2% слідчих, 78,6% прокурорів відповіли, що для отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення можуть застосовуватися окремі заходи забезпечення кримінального провадження (наприклад, тимчасовий доступ до речей і документів). Окрім того 80% суддів не залишилися осторонь цієї думки, надавши позитивну відповідь щодо можливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження для отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження (Додаток А, Б).

Серед заходів забезпечення кримінального провадження як інших процесуальних засобів збирання доказів найбільш виразну пізнавальну спрямованість мають: тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, а також затримання особи.

Тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК України) реалізується шляхом надання дозволу стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться відповідні речі та документи, ознайомитися з ними, зробити копії і, за умови прийняття відповідного рішення, вилучити їх (здійснити їх виїмку). Таке положення не обмежується примусом з метою примусу, тому що під час отримання тимчасового доступу до речей і документів створюються умови для здійснення пізнавальної діяльності (збирання доказів), здобуваючи нові знання щодо обставин, які підлягають встановленню. Вилученні внаслідок реалізації ухвали тимчасового доступу речі та документи підлягають опису під час фіксації процесуальної дії, зазначивши перелік таких речей. При цьому зміст

аналізованої процесуальної норми не передбачає, що отримані при тимчасовому доступі речі та документи у підсумку можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні, незважаючи на логічну обґрунтованість таких дій. Хоча як зауважує М. А. Погорецький, речовим доказом треба визначати не скільки сам об'єкт речового походження, скільки його стан, властивості, виражені у відповідній формі, а також які мають причинно-наслідковий зв'язок з обставинами вчиненого кримінального правопорушення. Ці особливості виявляються процесуальними засобами й відображаються у протоколі огляду [204, с. 24]. Однак в судовій практиці Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ зазначений підхід не знайшов свого відображення. Навпаки, в Узагальненні судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження висловлено позицію, що цей захід, головним чином, не може бути використаний для збору доказів, а слідчі нерідко зловживають ними, прирівнюючи кінцеву мету тимчасового вилучення до слідчих (розшукових) дій [243]. На наше переконання, такий висновок лише констатує заборону пізнання отриманих відомостей внаслідок тимчасового доступу до речей і документів. Натомість, кінцева мета заходу забезпечення залишається невизначеною. Тобто, оминаючи пізнавальний аспект цього заходу забезпечення, втрачається будь-яка необхідність його реалізації. Важливо зауважити, що право клопотати про надання тимчасового доступу до речей і документів має не тільки сторона обвинувачення, а й сторона захисту. Але якщо розглядати тимчасовий доступ до речей і документів відокремлено від його початкової мети, сторона захисту позбувається можливості процесуального механізму збирання доказів, коли сторона обвинувачення матиме монопольне положення щодо цього. Позбавивши сторону захисту перспективи збирати докази через тимчасовий доступ до речей і документів, практично відбувається порушення засад верховенства права, законності та змагальності сторін.

Схоже положення має нормативне регулювання заходу забезпечення у вигляді тимчасового вилучення майна (ст. 167 КПК України), який може здійснюватися під час проведення обшуку або огляду (ч. 2 ст. 168 КПК України). Останні є слідчими (розшуковими) діями, які за правовою природою мають пізнавально-пошуковий характер. Враховуючи зазначене, доречно стверджувати про існування відповідного зв'язку між тимчасовим вилученням майна зі слідчими (розшуковими) діями, зокрема у їх спільній меті – сприяти збиранню і збереженню доказів. Тому недоцільно вилучати майно без реалізації пізнавального аспекту вчинення такої дії, коли власне обшук та огляд, під час яких здійснюється вилучення майна, прямо передбачають збирання доказів. Відповідно застосування тимчасового вилучення майна поза строками досудового розслідування має незмінну мету – слугувати процесуальним засобом отримання нових доказів та перевірки наявних [70, с. 154]. Крім того інститут тимчасового вилучення майна є невід'ємним елементом діяльності з доказування в кримінальному провадженні. Тобто вказаний інститут доцільно розглядати як невід'ємний елемент діяльності з доказування у кримінальному провадженні [97, с. 7]. У підсумку, тимчасове вилучення майна, разом з іншими розглянутими заходами забезпечення кримінального провадження, відіграє важливу роль у системі процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

До того ж в науковій літературі наголошується, що приписи КПК України не регламентують жодного заходу забезпечення кримінального провадження, у результаті застосування якого під час досудового кримінального провадження можна було б зафіксувати подання доказів слідчому, прокурору та забезпечити права людини на власність [57, с. 9]. В ролі такого заходу забезпечення кримінального провадження як раз може бути тимчасове вилучення майна.

Тимчасове вилучення майна є супутнім процесуальним засобом пізнавальної діяльності слідчого, заборон щодо використання якого до початку кримінального провадження не визначено. Деякі науковці

припускають, що інститут тимчасового вилучення майна спеціально запроваджений законодавцем для вилучення майна, але без відповідного рішення суду, коли ще не розпочато кримінального провадження (не внесено відомості до ЄРДР) і щодо відповідного майна є достатні підстави [109, с. 72]. Такий захід забезпечення кримінального провадження зазвичай слугує допоміжним процесуальним засобом пізнання при проведенні обшуку чи огляду (ч. 2 ст. 168 КПК України). Хоча останні віднесено до слідчих (розшукових) дій, але вони тісно пов'язані з тимчасовим вилученням майна спільною метою застосування, яка сприяє процесу доказування шляхом здійснення збирання, дослідження та збереження доказової інформації. Наявний взаємозв'язок цих процесуальних засобів формування інформаційно-доказової бази обумовлює виражену пізнавальну спрямованість тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження, оскільки вилучати майно без реалізації пізнавального аспекту вчинення такої процесуальної дії суперечить законам формальної логіки, коли власне обшук та огляд, під час яких це майно вилучається, прямо передбачають виявлення та фіксацію відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 234, ч. 1 ст. 237 КПК України).

При цьому нормативне регулювання проведення обшуку чи огляду до моменту внесення відомостей до ЄРДР у разі затримання підозрюваного створює достатні умови для правомірного вилучення майна (ст. 168 КПК України). Водночас тимчасовість вилучення пояснюється тим, що затримана особа фактично обмежується у праві володіння, користування та розпоряджання певним майном ще до початку досудового розслідування, а, отже, за відсутності дозволу слідчого судді на застосування таких дій. Тому для забезпечення допустимості отриманих відомостей про обставини, що підлягають доказуванню, необхідно перевірити законність такого вилучення. Якщо в подальшому слідчий суддя надасть дозвіл на арешт майна, то це легітимізує його попереднє вилучення, чим забезпечується правомірність

отримання доказів [190, с. 54]. Разом з тим, якщо кримінальний процесуальний закон прямо передбачає можливість проведення затримання уповноваженою службовою особою, а також пов'язані з ним обшук та огляд, до внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР, тоді аналогічні вимоги необхідно застосовувати й у разі тимчасового вилучення майна, як невід'ємного елемента затримання.

Враховуючи зазначене, шляхом застосування тимчасового вилучення майна відбувається процес пізнання слідчим обставин вчинення кримінального правопорушення, що розкриває пізнавальний зміст цього заходу забезпечення кримінального провадження. Тому тимчасове вилучення майна, разом з іншими розглянутими заходами забезпечення кримінального провадження, відіграє важливу роль у системі процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, що можуть проводитись до моменту внесення відомостей до ЄРДР.

Таким чином, після закінчення (зупинення) строків досудового розслідування може виникнути необхідність в застосуванні тимчасового вилучення майна для формування та перевірки інформаційно-доказової бази.

Іншим заходом забезпечення, який може використовуватися до початку кримінального провадження є тимчасове вилучення документів щодо спеціального права. За наявності підстав, визначених ч. 1 ст. 148 КПК України слідчий вповноважений тимчасово вилучити документи, що посвідчують користування спеціальним правом у затриманій особи в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України [201, с. 184]. Зазначене також впливає із судової практики, зокрема Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ наголошує, що подання клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом може передувати тимчасове вилучення слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою особою у законно затриманій особи документів, що посвідчують таке право [213]. Тимчасово вилученими й дослідженими можуть бути документи, які посвідчують користування особою спеціальним

правом: право керування транспортним засобом або судном; право полювання; право на здійснення підприємницької діяльності; право на володіння та носіння зброї (ч. 1 ст. 148 КПК України) [155]. Відповідно, вилучення документів у підозрюваного призводить до запровадження обмежень тимчасового характеру в користуванні наданим йому спеціальним правом. Слід зазначити, що тимчасово вилучити документи щодо спеціального права допускається у тільки випадках, якщо кримінальне правопорушення вчинено з допомогою використання цього спеціального права, а також у разі наявності ризиків, що спеціальне право особи в подальшому може сприяти вчиненню нею інших кримінальних правопорушень.

Водночас розуміння тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом лише з позиції заходу забезпечення кримінального провадження, який передбачає тимчасове вилучення слідчим, прокурором, іншою уповноваженою службовою особою у затриманій ними особи документів, які посвідчують користування спеціальним правом, та у тимчасовому обмеженні підозрюваного у користуванні цим правом [130, с. 199], значно звужує пізнавальну сторону цього заходу. Безумовно, обмеження користування спеціальним правом має примусовий і тимчасовий характер, але за змістом ця процесуальна дія не обмежується метою, визначеною ч. 1 ст. 148 КПК України, тому що крім припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого та припинення чи запобігання протиправній поведінці підозрюваного, доцільно зважати на можливість отримання певних відомостей про обставини, що мають доказове значення.

Пізнавальну сторону цієї процесуальної дії як будь-якого процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого становлять ті методи пізнання, що зазвичай використовуються в процесі розслідування кримінальних правопорушень: спостереження, порівняння, моделювання тощо. По-перше, вилучені документи щодо спеціального права (наприклад,

дозволи, ліцензії, декларації відповідності та інші документи, за безпосереднього використання яких особа має право виконувати ті чи інші господарські операції [113, с. 273]) є об'єктом спостереження, тобто свідомого їх сприйняття з метою подальшого вивчення й опису. По-друге, вилучені документи передбачають їх порівняння (зіставлення) зі способом вчинення кримінального правопорушення для виявлення причинно-наслідкового зв'язку між ними. По-третє, пізнавальна діяльність потребує подальшого моделювання поведінки підозрюваного, який може продовжити вчиняти протиправні дії, використовуючи спеціальне право. Тобто в структурі цієї процесуальної дії окремі методи пізнання можуть виступати одночасно і як запобіжні, і як пізнавальні операції. В цьому контексті тимчасове вилучення документів, що посвідчують користування спеціальним правом, є пізнавальною дією, під час застосування якої не тільки накладається відповідне обмеження, але й забезпечується сприйняття та відображення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Для дієвого запобігання можливості приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна законодавець передбачив можливість застосовувати щодо нього арешт (ст. 170 КПК України). В розрізі нашого дослідження принциповою є вказівка, що накладення арешту на майно допускається за наявності розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення. Пізнавальна сторона арешту майна знаходить своє втілення у змісті ч. 3 ст. 170 КПК України, яка визначає накладення арешту на майно фізичної чи юридичної особи за наявності підстав вважати, що воно відповідає критеріям, притаманним речовим доказам (ст. 98 КПК України). Тобто арешт майна також виступає як один із процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, так як полягає у отриманні нових знань щодо об'єктів, які мають процесуальний статус речового доказу.

Останній захід забезпечення, який, з нашого погляду, покликаний сприяти встановленню обставин, що становлять предмет доказування, є

затримання особи, попри його законодавче віднесення до категорії тимчасових запобіжних заходів для вчинення процесуального примусу (ч. 2 ст. 176 КПК України). Станом на сьогодні розуміння його правової природи залишається дискусійним питанням, адже здійснення затримання нерідко супроводжується проведенням слідчих (розшукових) дій. Хоча В. В. Вапнярчук наголошує, що затриманню не властиві пізнавальні риси [83, с. 223], на нашу думку, здійснення затримання завжди передбачає пошук та огляд особи на предмет наявності слідів вчинення кримінального правопорушення.

В межах гносеології пошук є різновидом пізнання та характеризується вчиненням активних дій при здійсненні пошукової діяльності. Зокрема у тлумачному словнику зазначено, що пошук полягає у розшукуванні когонебудь, чого-небудь [79, с. 1099]. З урахуванням цього, можна зазначити, що пізнавальний характер тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання особи передбачає відповідну послідовність дій, першими з яких виступають пошук та огляд особи, з подальшим фактичним та юридичним затриманням особи та обранням запобіжного заходу, що трансформується в процесуальний засіб пізнавальної діяльності слідчого.

Відповідно до судової практики затримання особи в порядку ст. 207 або 208 КПК України за визначенням є раптовою і несподіваною для його учасників подією. Оскільки закон надає органам правопорядку повноваження за певних умов проводити затримання без попереднього судового дозволу, це означає, що законодавець визнає непередбачуваність обставин, які зумовлюють таке затримання, чим обумовлюється неможливість одночасного внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР [208]. Тобто виникає ситуація, коли затримана особа внаслідок несподіваного і непередбачуваного характеру тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення підлягає проведенню комплексу процесуальних дій, але фактично у незареєстрованому кримінальному провадженні [94, с. 599]. Зі свого боку

В. В. Рогальська пропонує законодавчо передбачити можливість проводити до внесення відомостей до ЄРДР затримання особи, на рівні з оглядом місця події [217, с. 201].

Затримання особи має вагоме значення у процесі доказової діяльності, незважаючи на його законодавчого віднесення до категорії тимчасового запобіжного заходу, призначеного для реалізації процесуального примусу (ч. 2 ст. 176 КПК України). Водночас розуміння правової природи затримання як запобіжного заходу залишається дискусійним питанням, адже здійснення затримання особи нерідко супроводжується проведенням слідчих (розшукових) дій. В теорії кримінального процесу затримання зазвичай розглядають з позиції обмеження прав людини на свободу та особисту недоторканність через примушування особи залишатися протягом певного часу поряд з уповноваженою службовою особою або у приміщенні, визначеному такою особою [183, с. 64; 169, с. 136]. Зазначене впливає зі змісту та призначення запобіжних заходів. Однак сутність затримання у пізнавальній площині, тобто з огляду на можливість сприймати та отримувати фактичні дані, що становить предмет доказування, нерідко залишається поза увагою науковців. Хоча процес затримання, що супроводжується захопленням підозрюваної особи під час або відразу ж після вчинення кримінального правопорушення, відіграє важливу роль у доказуванні, яку важко переоцінити, так як затримання є тим запобіжним заходом, який відіграє роль дієвого засобу викриття злочинця й одержання доказової інформації про його причетність до вчиненого кримінального правопорушення [182, с. 116].

Доказове, а відповідно й пізнавальне значення затримання особи як запобіжного заходу пояснюється тим, що в межах гносеології пошук є різновидом пізнання та характеризується вчиненням активних дій при здійсненні пошукової діяльності. Разом з тим, положення кримінального процесуального закону визначають, що затримання особи супроводжується застосуванням додаткових заходів примусового характеру (проведення

особистого обшуку затриманого, особистого огляду речей, вилучення майна тощо) [175, с. 88]. Хоча, як вже було зазначено, деякі науковці наголошують, що затриманню не властиві пізнавальні риси, на нашу думку, затримання не можна відділяти від подальшого проведення огляду особи на предмет наявності слідів вчинення кримінального правопорушення, внаслідок чого відбувається фактичне отримання певної сукупності інформації. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 168 КПК України для забезпечення власної безпеки, особа, яка здійснила затримання, має право оглянути одяг затриманого та тимчасово вилучити майно (наявні при ньому речі та предмети, зокрема знаряддя вчинення кримінального правопорушення, вогнепальну чи холодну зброю). У зв'язку з цим, пізнавальний характер затримання особи передбачає відповідну послідовність дій, першими з яких виступають пошук та огляд особи, з подальшим фактичним та юридичним затриманням, що трансформується в процесуальний засіб пізнавальної діяльності слідчого.

Якщо розглядати затримання особи не лише як захід забезпечення (запобіжний захід) кримінального провадження, а як один із видів процесуальних засобів пізнання, то в широкому значенні затримання не може бути позбавлене пізнавального змісту, тому що під час його проведення слідчий встановлює та фіксує низку фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження. На цьому також наголошує Є. І. Макаренко, що при затриманні підозрюваного органи досудового розслідування мають реальну можливість безпосередньо пізнати різні обставини вчинення та приховування кримінального правопорушення, які в подальшому будуть використані під час кримінального процесуального доказування всіх фактичних даних, що мають доказову перспективу [178, с. 181]. Безумовно, такі сліди підлягають обов'язковій фіксації в протоколі затримання як запобіжного заходу, а їх виявлення, вивчення та закріплення є невід'ємним елементом, що вказує на пізнавальний аспект цієї процесуальної дії.

Найперше, слідчий пізнає сукупність очевидних ознак на тілі, одязі особи чи місці події, що вказують на те, що саме вона вчинила кримінальне

правопорушення, що віднесено до підстав затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду (п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України). Водночас встановлюються загальні відомості про особу підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові й інші анкетні дані, необхідні для ідентифікації правопорушника). Крім того, завдяки супутнім слідчим (розшуковим) діям при проведенні запобіжного заходу у вигляді затримання створюються сприятливі умови для отримання (пізнання) інформації про:

- факт вчинення кримінального правопорушення;
- стадію вчинення кримінального правопорушення (підготовка, замах, закінчений злочин);
- спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- засоби та методи вчинення кримінального правопорушення (фізична сила, обман, шантаж тощо);
- груповий характер вчиненого кримінального правопорушення (самотійно, за попередньою змовою, організованою групою тощо);
- місце (адреса, будинок, квартира, транспортний засіб, громадське місце тощо) та час (проміжок часу, час доби) вчинення кримінального правопорушення;
- мотив і мету вчинення кримінального правопорушення (корисливий, хуліганський, політичний, релігійний тощо);
- визначити ступінь суспільної небезпеки та наслідки вчиненого кримінального правопорушення (визначення виду і розміру шкоди, заподіяної здоров'ю, життю, майну, честі, гідності людини, суспільству, державі).

Загалом, внаслідок такого запобіжного заходу як затримання слідчий пізнає широке коло відомостей, необхідних для належного виконання завдань кримінального судочинства, включаючи дані про особу підозрюваного, обставини вчинення кримінального правопорушення, місце його вчинення, знаряддя кримінального правопорушення, вилучене майно, речі та документи, що мають значення для кримінального провадження.

Зазначені відомості пізнаються шляхом спостереження, вивчення, аналізу й опису, що дозволяє за результатами пізнання зафіксувати всі отримані відомості про обставини вчиненого кримінального правопорушення. Таким чином, затримання як процесуальний засіб пізнання сприяє пізнавальній діяльності слідчого та має ширший зміст, аніж тимчасове обмеження прав людини на свободу та особисту недоторканність.

Розглянуті процесуальні дії («витребування», заходи забезпечення) у розрізі визначення поняття процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого свідчать про своє пізнавальне та інструментальне значення в процесі доказування. Схожу думку висловлюють Ю. М. Грошевий і В. Я. Тацій що засобами отримання доказів можуть бути будь-які процесуальні дії, передбачені кримінальним процесуальним законом, які проводяться з метою отримання доказів, що сприятиме повноті, всебічності та неупередженості встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [111, с. 200]. Отже, «витребування» й окремі заходи забезпечення кримінального провадження охоплюють пізнавальний аспект, та можуть «кваліфікуватися» як процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого.

Разом з тим, на вказані засоби пізнання слідчого мають розповсюджуватися правила отримання законних та правомірних доказів у кримінальному провадженні. Це означає, що під час використання «витребування» та розглянутих вище заходів забезпечення кримінального провадження необхідно керуватися не лише процедурними нормами кримінального процесуального законодавства, а й вимогами щодо «правомірності» одержання доказів щодо істотного порушення / не порушення прав і свобод людини.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, можна підсумувати, що процесуальний засіб пізнавальної діяльності слідчого – це засіб, що врегульований нормами кримінального процесуального законодавства, який

може правомірно використовуватися слідчим для пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення.

Таке деформалізоване визначення процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого може охоплювати законодавчий зміст різних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження та інших процесуальних дій. Оскільки основним критерієм віднесення процесуальної дії (заходу забезпечення) до процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого є гносеологічна спрямованість (спрямованість на отримання та перевірку доказової інформації) відповідного засобу, а не його назва, законодавча класифікація або нормативне визначення у КПК України.

З урахуванням визначення процесуального засобу пізнавальної діяльності та розглянутого впливу окремих заходів забезпечення на здійснення доказування у кримінальному провадженні, існує страх того, що після завершення (зупинення) досудового розслідування, фактично відбудуватиметься продовження строку пізнання причинних зв'язків між вчиненим кримінальним правопорушенням і особою, яка викривається, не дивлячись на те, що законодавець прагнув обмежити фактичний строк збирання та перевірки доказів, щоб попередити безперервність та невизначеність процесу доведення винуватості особи шляхом пошуку обвинувальних доказів на наступних стадіях кримінального провадження.

Отже, відсутність комплексного нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого призводить до того, що заходи забезпечення кримінального провадження можуть бути використані для забезпечення доведеності винуватості особи у вчиненому кримінальному правопорушенні поза межами строків досудового розслідування.

З метою системного вирішення розглянутих проблем нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого в частині можливості / неможливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження поза межами строків досудового розслідування

(закінчення, зупинення строків) необхідно у кримінальному процесуальному законі більш широко врегулювати засоби пізнавальної діяльності слідчого. До останніх мають бути включені не лише слідчі (розшукові) дії, а й окремі заходи забезпечення кримінального провадження, що мають пізнавальний характер.

Процесуальний аспект пізнавальної діяльності слідчого виявляється у використанні слідчим засобів виявлення, фіксування та перевірки доказової інформації, що регулюються нормами кримінального процесуального закону. До процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого належать не лише слідчі (розшукові) дії, а й окремі заходи забезпечення кримінального провадження. Зокрема процесуальними засобами пізнання слідчого є такі заходи забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання. Шляхом реалізації останніх слідчий здійснює пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Однак пізнавальна природа деяких заходів забезпечення кримінального провадження обумовлює недосконалість нормативного розмежування слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження, враховуючи їхнє загальне визначення у нормах кримінального процесуального закону (ст.ст. 131, 223 КПК України).

З огляду на зміст ч. 8 ст. 223 КПК України та враховуючи пізнавальну сутність окремих заходів забезпечення кримінального провадження виникає питання щодо можливості чи неможливості застосування останніх поза межами строків досудового розслідування для з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Оскільки вказана норма КПК України не містить заборони щодо пізнавальної діяльності слідчого саме шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження після закінчення строків розслідування. Аналогічне спірне питання виникає в контексті змісту норми ч. 5 ст. 280 КПК України, тому що положення останньої не обмежують слідчого щодо здійснення пізнання обставин

вчинення кримінального правопорушення через реалізацію заходів забезпечення у зупиненому кримінальному провадженні. Окрім того, розглянуті проблеми нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого не сприяють забезпеченню таких загальних засад кримінального провадження як верховенство права, законність та розумність строків.

Вирішення вказаних проблем нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого має відбуватися шляхом нормативного розширення таких засобів. До системи пізнавальних засобів слідчого, крім слідчих (розшукових) дій мають бути включені окремі заходи забезпечення кримінального провадження, що характеризуються пізнавальною спрямованістю.

3.2. Вимоги до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого

З огляду на визначену загальну характеристику процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, а також не заперечуючи проти першості гносеології у розрізі поступового збільшення інформаційної ємності процесу розслідування кримінальних правопорушень, пізнавальна діяльність слідчого залишається чітко унормованою в межах кримінального процесуального законодавства, та спирається на систему правових принципів (загальних засад) кримінального провадження. Тому наступним питанням, що потребує подальшого обґрунтування є визначення вимог до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Необхідно зазначити, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України визначає не лише кримінальну процесуальну форму діяльності, пов'язаної зі встановленням обставин, що підлягають доказуванню, а й передбачає засоби процесуального пізнання, що слугують для забезпечення допустимості, достовірності та достатності одержуваних доказів. Безумовно,

що в межах досудового розслідування провідну роль у збиранні доказів або перевірці вже отриманих доказів відведено слідчим (розшуковим) діям, до проведення яких висувається низка загальних вимог (ст. 223 КПК України) [227, с. 14-15]. Але з огляду на існування закріплених у положеннях ст. 93 КПК України інших пізнавальних засобів отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження (зокрема, витребування речей і документів, окремі заходи забезпечення кримінального провадження), вбачається відсутність нормативного регулювання загальних процедурних правил (вимог) їх застосування, пов'язаних із правомірною процедурою отримання та фіксації доказів (визначення часу (денний, нічний), забезпечення прав учасників кримінального провадження, тощо) як це врегульовано для проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій. Таким чином, інші (окрім слідчих (розшукових) дій) процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого, які мають на меті сприяти досягненню дієвості кримінального провадження, фактично не вирішують питання належного захисту прав, свобод і законних інтересів людини внаслідок відсутності регламентованих правил (вимог) їх використання.

Діяльність слідчого в процесі розслідування кримінальних правопорушень хоча і спирається на загальні засади гносеології і має виражену пізнавальну спрямованість, проте залишається унормованою положеннями чинного кримінального процесуального законодавства як щодо меж доказування, так і щодо процесуальних засобів пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Останні в теорії кримінального процесу розглядаються у розрізі проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій як основних засобів пізнання, найбільш пристосованих для пошуку та фіксації фактичних даних, що використовуються у процесі доказування [84, с. 50]. Разом з тим, у ч. 2 ст. 93 КПК України передбачено низку інших процесуальних засобів збирання доказів, не позбавлених пізнавального змісту, так як їх використання сприяє отриманню нових відомостей (інформації), що мають значення для

кримінального провадження. Але на відміну від нормативної регламентації проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України), до інших процесуальних засобів пізнання ні загальних, ні спеціальних вимог не встановлено, що породжує правову невизначеність їх використання на досудовому розслідуванні. В цьому аспекті питання щодо нормативного регулювання вимог до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого залишаються недостатньо дослідженими, а, отже, потребують подальшого висвітлення і обґрунтування.

Якщо розглянути пізнавальну діяльність слідчого з площини процесу отримання інформації про вчинене кримінальне правопорушення, то й про слідчі (розшукові) дії доречно говорити саме як про засоби отримання цієї інформації [166, с. 9]. Зазначена інтерпретація слідчих (розшукових) дій небезпідставно вказує на їх «першість» серед передбачених кримінальним процесуальним законом пізнавальних засобів, за допомогою яких слідчий одержує фактичні дані про обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, та, відповідно, здійснює пізнання фактів вчиненого кримінального правопорушення. При цьому загальні правила та умови проведення слідчих (розшукових) дій доволі детально визначено у ст. 223 КПК України. Зокрема, у змісті останньої до слідчих (розшукових) дій як засобів пізнавальної діяльності слідчого висуваються вимоги щодо:

1) вжиття належних заходів для забезпечення присутності під час проведення певної слідчої (розшукової) дії тих осіб, чії права та законні інтереси можуть зазнати обмежень чи бути порушені;

2) роз'яснення прав і обов'язків всім учасникам відповідної слідчої (розшукової) дії;

3) визначення часу (денного, нічного), коли проведення слідчої (розшукової) дії не допускається (крім винятків, зазначених у ч. 4 ст. 223 КПК України);

4) необхідності при проведенні слідчої (розшукової) дії фіксувати докази, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні нею

кримінального правопорушення, долучити їх до матеріалів досудового та надавати їх суду;

5) можливості ставити питання, висловлювати власні пропозиції, в тому числі й зауваження і заперечення про порядок проведення слідчої (розшукової) дії;

6) залучення понятих (незаінтересованих осіб) під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії;

7) визначення часових меж проведення слідчих (розшукових) дій, в частині встановлення заборони на їх використання у разі завершення досудового розслідування, закінчення строків або внаслідок його зупинення [155].

Разом з тим, у розрізі гносеологічної спрямованості пізнавальний аспект містять не тільки слідчі (розшукові) дії, але й інші процесуальні засоби збирання доказів, передбачені у ч. 2 ст. 93 КПК України, такі як витребування речей і документів, а також використання окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення майна, арешту майна) [73, с. 311]. Однак у межах загальних положень процесуального закону до заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 132 КПК України) процедурних вимог щодо їх реалізації (подібних до слідчих (розшукових) дій) не передбачено. Керуючись ч. 1 ст. 131 КПК України, заходи забезпечення кримінального провадження, що призначені для досягнення дієвості цього провадження, повинні мати відповідну процедуру їх застосування. Як слушно зауважує І. В. Гловюк, це є необхідною умовою для практичної реалізації заходів забезпечення. Крім того використаний термін «застосування» щодо заходів забезпечення кримінального провадження вказує на їх практичну спрямованість, яка знаходить своє втілення в обранні, зміні чи скасуванні окремих видів заходів забезпечення [99, с. 88]. Передбачені ст. 132 КПК України загальні правила застосування заходів забезпечення, у першу чергу, встановлюють вимоги не щодо їх практичної

реалізації, а щодо обрання тих чи інших видів заходів забезпечення кримінального провадження та продовження їх строків. Серед системи загальних вимог законодавець виокремлює такі положення, як: мета, підстава застосування окремих видів заходів забезпечення, судова процедура та територіальна юрисдикція розгляду клопотання слідчого, прокурора, предмет і обов'язок доказування обставин, передбачених ч. 3 ст. 132 КПК, визначення рівня необхідності застосування відповідних заходів, залежно від потреб досудового розслідування тощо. Якщо ж звернути увагу на зміст ч. 6 ст. 132 КПК, яка вимагає подавати слідчому судді або суду докази про обставини, на які посилається слідчий при розгляді клопотання на застосування конкретного заходу забезпечення, то вбачається, що законодавець ототожнює термін «обрання» із терміном «застосування». Тобто обрати захід забезпечення означає його застосувати, що пояснює відсутність власне процедури їхнього втілення на практиці [100, с. 179]. Таким чином, положення ст. 131 та ст. 132 КПК України щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження фактично унормовують правила їх обрання з поміж різних видів цих заходів, а у контексті загальних вимог не жодні вказівки на процедурні правила їх застосування, за аналогією зі слідчими (розшуковими) діями не містяться (наприклад, вирішення питання щодо участі учасників кримінального провадження у доказуванні обставин, якими обґрунтовується необхідність застосування заходів забезпечення). На наш погляд, це викликає неоднозначну оцінку, оскільки застосування заходів забезпечення кримінального провадження вимагає дотримання прав і свобод людини на тому ж рівні, як і у випадку проведення слідчих (розшукових) дій. Окрім того, вимоги до проведення останніх як основних засобів пізнавальної діяльності слідчого можуть слугувати основою для вироблення аналогічних правил і для інших засобів процесуального пізнання слідчим відомостей про вчинене кримінальне правопорушення.

Слід відмітити, що серед опитаних практичних працівників 69,2% слідчих, 64,3% прокурорів та 74% суддів підтримали необхідність

закріплення у чинному КПК України повного переліку процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого (Додаток А, Б). Високий рівень підтримки законодавчої фіксації переліку процесуальних засобів пізнання є закономірним з огляду на те, що вони, маючи пізнавальну спрямованість, повинні мати належне нормативне регулювання вимог до їх реалізації.

Наприклад, беручи до уваги такий захід забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 159, 165 КПК України), варто зазначити, що його реалізація відбувається шляхом надання дозволу стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться відповідні речі та документи, ознайомитися з ними, зробити копії і, за умови прийняття відповідного рішення, вилучити їх (здійснити їх виїмку) [155]. Фактично, як справедливо зазначає В. І. Фаринник, тимчасовий доступ до речей і документів є важливим засобом збирання доказово-інформаційної бази, оскільки цей захід забезпечення слугує тим інструментом, який сприяє формуванню і закріпленню доказової інформації, яка в подальшому при проведенні всебічного, повного і неупередженого досудового розслідування може відігравати ключову роль у створенні юридичного підґрунтя для винесення слідчим обґрунтованого процесуального рішення [244, с. 198]. Сутність і спрямованість тимчасового доступу до речей і документів схожа до змісту виїмки як слідчої дії за КПК України 1960 р. [68, с. 164]. При цьому трансформація виїмки у захід забезпечення кримінального провадження не вплинула на розроблення нормативної регламентації вимог до її проведення. Тому при виконанні ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів КПК України не передбачає необхідності участі осіб, чиї права буде обмежено при вилученні у неї відповідних речей. Зазначене унеможливорює винесення зауважень або постановки питань особою щодо ходу проведення виїмки речей і документів. Найбільш вагомим нормативним недоліком щодо процедурних вимог здійснення тимчасового доступу до речей і документів є необізнаність особи, у якої вилучається річ, щодо власних прав і обов'язків, оскільки вимоги

роз'яснювати особам права, обов'язки та відповідальність під час застосування вказаного заходу забезпечення теж не передбачено.

На особливу увагу заслуговує відсутність законодавчого обов'язку для суб'єктів сторони обвинувачення фіксувати та долучати до матеріалів кримінального провадження відомості «виправдувального» характеру, що отримані за підсумками реалізації тимчасового доступу до речей і документів [58, с. 210]. Практично, слідчий може виявити, але не фіксувати такі відомості та не надавати їх суду (як це передбачено у випадку проведення слідчих (розшукових) дій), щоб продовжити кримінальне переслідування конкретної особи, яка при застосуванні до неї цього заходу забезпечення обмежена у користуванні своїми правами та свободами. Також наявна нормативна прогалина щодо часу здійснення правомірного вилучення речей і документів, що вказує на можливість отримувати до них доступ навіть у нічний час.

Окрім того, зміст нормативних положень ст. 165 КПК України не містять спеціальних процедурних вимог стосовно забезпечення правомірності реалізації тимчасового доступу до речей і документів, тобто, вказана стаття кримінального процесуального закону не включає спеціальних правил забезпечення прав і свобод власників (володільців) майна, інших учасників реалізації заходу забезпечення кримінального провадження. Хоча, особа, щодо якої вчиняють певні процесуальні дії має право на інформування в кримінальному процесі, зокрема бути повідомленою про свої права, а також про докази, які стали підставами для провадження процесуальних дій [218, 267]. Приписи ст. 165 КПК України не включають вимог щодо участі осіб, чії права і свободи можуть обмежуватися чи порушуватися в результаті реалізації заходу забезпечення; роз'яснення прав, обов'язків та відповідальності під час застосування заходу забезпечення тощо.

Іншим прикладом може слугувати нормативне регулювання арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження, застосування якого призводить до обмеження окремих майнових прав людини, який слідує

за тимчасовим вилученням майна (ст. 170 КПК України). На відміну від тимчасового доступу до речей і документів, арешт полягає у накладенні заборони на право відчуження, розпорядження та/або користування особою майном для визначення подальшої долі такого майна. Розглядаючи накладення арешту в площині одного з процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, варто зазначити, що його реалізація не оминає вплив на гарантовані державою конституційні права і свободи людини, зокрема права на власність. Проте відсутність процедурних вимог до реалізації заходів забезпечення призводить до порушення принципу, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права приватної власності (ст. 41 Конституції України). Як слушно зазначає Д. О. Пилипенко, хоча принцип непорушності права власності й означає абсолютний обов'язок кожного, держави зокрема, не порушувати право власності інших осіб, але воно не є безмежним, так як може піддаватися обтяженням на виконання вимог закону. Водночас застосування будь-яких обмежень є недопустимим внаслідок свавільного впливу на недоторканність прав власника майна [203, с. 228].

Конкретизуючи загальну мету арешту майна, його реалізація передбачає, з одного боку, забезпечення виконання вироку в частині цивільного позову для відшкодування заподіяної шкоди, інших майнових стягнень чи конфіскації майна, а з іншого – пошук та виявлення майна (інформації про майно), отриманого злочинним шляхом. Накласти арешт на майно неможливо без попереднього виявлення, пізнання сутності та встановлення значення такого майна для кримінального провадження. Зазначені дії становлять зовнішню сторону пізнавальної діяльності слідчого, які слугують для отримання нових знань про обставини, що підлягають доказуванню. Наприклад, арешт на майно може накладатися з метою збереження речових доказів (п. 1 ч. 2 ст. 132 КПК України), якщо виявлені предмети відповідають ч. 1 ст. 98 КПК України та, зокрема, є знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди, можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються

під час кримінального провадження, слугувати засобами виявлення інших обставин, що підлягають доказуванню, а також є предметами, що були об'єктом кримінально протиправних дій [101, с. 280-281]. Цілком обґрунтовано, що під час накладення арешту на майно, яке відповідає речовим доказам, слідчий здійснює пізнавальну діяльність (розшукує майно, визначає походження майна, встановлює його місцезнаходження, визначає приналежність до підозрюваного тощо), шляхом використання одного з процесуальних засобів збирання доказів, передбачених ч. 2 ст. 93 КПК України. Доказового значення майно, на яке накладається арешт, набуває в силу свого зв'язку з об'єктивною стороною злочину, або за інших умов, які в загальному вигляді відображено в переліку обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). Навіть у випадку накладення арешту на майно за підсумками проведення інших слідчих (розшукових) дій відбувається фактичне вивчення такого майна, яке може набувати ознак речових доказів. В цьому контексті накладення арешту має багатоцільове призначення, яке поєднує примусовий організаційно-розпорядчий (забезпечення дієвості кримінального провадження) і пошуково-пізнавальний (здійснення збирання, перевірки та дослідження доказів) характер.

Оскільки спрямованість накладення арешту на майно має певну схожість із провадженням деяких слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з обмеженням тих чи інших конституційних прав людини, наприклад, із проведенням обшуку, то відсутність подібного нормативного регулювання процедурних вимог до застосування заходів забезпечення кримінального провадження призводить до значного правообмеження одного з найважливіших конституційних прав – права приватної власності. Яскравий приклад прояву обмеження цього права вбачається у відсутності обов'язкової участі власника та його захисника при розгляді клопотання про накладення арешту на майно [119, с. 218]. Навіть за умови повідомлення власника про вирішення питання щодо накладення арешту на майно, його неприбуття у

судове засідання не перешкоджає подальшому розгляду клопотання (ч. 1 ст. 172 КПК України). Таке правило обмежує слідчого суддю в отриманні протилежних доводів щодо процесуальної позиції іншої сторони кримінального провадження, що, безумовно, не сприяє всебічності розгляду клопотання про накладення арешту. При цьому, при проведенні обшуку, участь власника житла чи іншого володіння за загальним правилом є обов'язковою (ст. 236 КПК України).

Враховуючи зазначене, процедура реалізації тимчасового доступу до речей і документів та накладення арешту на майно не сприяє захисту прав і законних інтересів людини, так як не містить ні загальних, ні спеціальних вимог щодо правомірного пізнання слідчим обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Таким чином, до процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого належать не лише слідчі (розшукові) дії, а й окремі заходи забезпечення кримінального провадження та інші процесуальні дії. Разом з тим, законодавець не відносить до загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження таких загальних вимог, що пов'язані із законною (правомірною) процедурою отримання та фіксації доказів, визначенням часу (денний, нічний час) застосування заходів забезпечення кримінального провадження, забезпеченням прав учасників кримінального провадження під час одержання доказової інформації, як це передбачено для слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України).

До того ж процесуальний порядок реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, тимчасовий доступ до речей і документів, ст. 165 КПК України) не включає спеціальних процедурних вимог щодо забезпечення участі осіб, чії права і свободи можуть обмежуватися чи порушуватися в результаті реалізації заходу забезпечення; роз'яснення прав, обов'язків та відповідальності під час застосування заходу забезпечення; часу (денного та нічного) виконання

заходу забезпечення; документування стороною обвинувачення доказів, які можуть підтверджувати невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення; використання особою, яка присутня під час реалізації заходу забезпечення, права ставити запитання, оголошувати зауваження або заперечення для фіксації у протоколі; забезпечення участі понятих тощо.

Відсутність у змісті КПК України загальних та спеціальних вимог щодо реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, тимчасового доступу до речей і документів) обумовлює правову невизначеність, що не сприяє законності та правомірності пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення.

3.3. Негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого

Як було зазначено при розгляді вимог до реалізації окремих процесуальних засобів пізнання, діяльність слідчого на досудовому розслідуванні унормована положеннями чинного кримінального процесуального закону, що виражається не лише у специфічній меті (предметі доказування), але й у наявності чітко визначених процесуальних засобів збирання та перевірки вже отриманих доказів, які слідчий може правомірно використовувати для пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Проте, крім проведення слідчих (розшукових) дій, гносеологічна сутність яких полягає в отриманні нових знань, що становлять предмет доказування, в процесі пізнавальної діяльності слідчий уповноважений застосовувати й негласні засоби одержання інформації, зокрема, за допомогою оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій. Останні мають більш змістовну правову регламентацію: як на рівні кримінального процесуального закону, так і на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Водночас нормативне регулювання оперативно-розшукових заходів, навпаки, вбачається менш

деталізованим, оскільки вони, по-перше, однойменні негласним слідчим (розшуковим) діям, по-друге, ґрунтуються на вимогах, передбачених КПК України (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Щодо положень кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства, негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи мають тотожні атрибути як за найменуваннями, так і за способом їх здійснення. Визначаючи особливі риси негласних слідчих (розшукових) дій, варто зазначити, що вони майже не відрізняються від сутнісних ознак оперативно розшукових заходів. Серед них виокремлюють: спрямованість на отримання, перевірку й оцінку доказів, наявність специфічного суб'єкту проведення, таємний характер застосування, нерозголошення відомостей про факт і методи проведення, спеціальна процедура прийняття рішення про проведення [257 с. 86]. На цій підставі деякі науковці пропонують виокремлювати категорію оперативно-розшукового переслідування як підготовчого етапу до досудового розслідування та кримінального переслідування [250, с. 343]. Але, на нашу думку, стислий перелік ознак, який наводиться у процесуальній літературі, вказує на ідентичність негласних засобів пізнавальної діяльності слідчого. Майже єдиною відмінністю може слугувати, як зазначає С. С. Кирпа, суб'єкт проведення (слідчий або оперативний підрозділ), а в іншому – складається ситуація, коли однакові процесуальні дії регулюються різними нормативно-правовими актами й мають різне правове значення для процесу доказування [127, с. 218].

В низці наукових публікацій, вирішуючи питання про змішання різних видів пізнавальної діяльності (негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів), зазначається, що слідчий має здійснювати доказування виключно процесуальними засобами, а не виконувати функції суб'єкта оперативно-розшукової діяльності. Поєднання цих видів діяльності може призвести до нівелювання гарантій прав людини в процесі доказування, а також нерівності сторін у збиранні доказів як основній засаді побудови

змагального типу кримінального процесу. Але ж обидва види діяльності здійснюються негласно, без будь-якого повідомлення особи, яка є об'єктом розслідування. Зокрема за мету проведення як негласних слідчих (розшукових) дій, так і оперативно-розшукових заходів є пошук і фіксація фактичних даних. Ці засоби однаково спрямовані на отримання певної інформації, що становить предмет доказування. Тобто їх тотожність полягає в ідентичному пізнавальному потенціалі та схожому функціональному здійсненні. Таким чином, негласні засоби пізнавальної діяльності слідчого подібні за низкою родових ознак, які мали б відрізнятися між собою. Нарешті, вони аналогічні у назвах та однаковою мірою зачіпають конституційні права і свободи людини.

Попри тотожність негласних засобів пізнання в діяльності слідчого, законодавець встановив різні часові межі їх проведення – до внесення відомостей у ЄРДР та в межах розпочатого досудового розслідування. Однак фактичні дані, отримані за результатами оперативно-розшукових заходів, хоч і поза межами досудового розслідування, але фактично аналогів негласних слідчих (розшукових) дій, не вважатимуться допустимими доказами, якщо оминати їх процесуальну верифікацію (ст.ст. 84, 86 КПК України), що створює ризик неналежного виконання завдань кримінального провадження [170, с. 49]. У зв'язку з цим, виникає обґрунтоване питання щодо можливості використання слідчим негласних слідчих (розшукових) дій як таких, що мають більш досконале правове регулювання, до початку досудового розслідування. Таким чином, недосконалість правової регламентації негласних засобів пізнавальної діяльності слідчого в кримінальному провадженні свідчить про актуальність розроблюваної проблематики.

Варто зазначити, що в загальному розумінні інституту негласних слідчих (розшукових) дій властиві риси й завдання, характерні, головним чином, для оперативно-розшукових заходів, обумовлюючи виникнення низки проблем при їх співвідношенні через фактичну тотожність. Разом з тим питання, пов'язані з можливістю використання негласних процесуальних

засобів пізнавальної діяльності слідчого до моменту внесення відомостей до ЄРДР, внаслідок недосконалості норм оперативно-розшукового законодавства, порівняно з нормами кримінального процесуального закону в цілому, та аналогічності їх пізнавальної спрямованості (спрямованості на отримання та перевірку доказової інформації) зокрема, залишаються дослідженими недостатньо та потребують подальшого змістовного вивчення.

З урахуванням зазначеного, на нашу думку, важливо звернути увагу на визначення обґрунтованості розширення часових меж пізнавальної діяльності слідчого шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій до внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Досягнення вказаної мети потребує розгляду нормативного регулювання пізнавального змісту негласних слідчих (розшукових) дій, закріплених у Главі 21 КПК України, та оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Пізнавальна сутність негласних слідчих (розшукових) дій відображається у тому, що вони є одним з головних засобів збирання доказів, значення яких для кримінального провадження важно переоцінити у зв'язку з їх конспіративним, таємним характером використання [260, с. 115]. Зі свого боку, оперативно-розшукові заходи також не позбавлені пізнавального змісту, тому що вони спрямовані на отримання інформації як в інтересах кримінального судочинства, так і безпеки громадян, суспільства та держави. Але нормативна регламентація негласних слідчих (розшукових) дій, на відміну від оперативно-розшукових заходів, є більш досконалою. Негласні слідчі (розшукові) дії є процесуальними діями, які здійснюються слідчим у рамках досудового розслідування з метою встановлення обставин кримінального правопорушення та викриття винних осіб. Вони регламентуються нормами КПК України та здійснюються з дотриманням прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Так, положення щодо тих чи інших негласних слідчих (розшукових) дій змістовно викладені в межах Глави 21 КПК України, та на рівні підзаконного

законодавства – деталізовані в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. В свою чергу оперативно-розшукові заходи є діяльністю оперативних підрозділів спрямованою на виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, а також запобігання їх вчиненню. Разом з тим, як зазначає Д. М. Цехан, вони використовуються і з метою проведення прихованого розслідування для одержання доказів злочинної діяльності, пошуку свідків, розшуку майна, одержаного злочинним шляхом тощо. Оперативно-розшукова діяльність регламентується окремим законодавчим нормативним актом [249, с. 626]. Однак у порівнянні з негласними слідчими (розшуковими) діями, оперативно-розшукові заходи так широко не унормовані, а тому їх здійснення відбувається у порядку, передбаченому КПК України, а не профільним Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Правом на проведення оперативно-розшукових заходів наділено оперативні підрозділи (ст. 5 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»), коли негласні слідчі (розшукові) дії здійснюють і слідчий, і за його дорученням оперативні підрозділи (ч. 6 ст. 246 КПК України). Кримінальне провадження як процес пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення будується не лише на безпосередньому використанні слідчим процесуальних засобів отримання доказової інформації, а й на ефективній взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження. Потреба в такій взаємодії викликана різноманітністю як пізнавальних засобів, так і суб'єктів, які їх реалізують за різними формами пізнання. Разом з тим, не кожен вид взаємодії слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження під час пізнавальної діяльності є ефективним. Зокрема, з приводу ефективності викликає питання взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні.

Враховуючи, що в чинному КПК України відбулося значне розширення повноважень слідчого, та, заразом, фактичне перейняття повноважень оперативних підрозділів, виникає питання щодо доцільності унормування їх співпраці між собою. Вважаємо, що взаємодія має виникати шляхом об'єднання зусиль різних виконавців, кожен з яких у розрізі наділення різними функціями, й, відповідно різним обсягом повноважень, використовує притаманні сили, засоби та методи, спрямовані на вирішення поставлених завдань. В протилежному випадку, а саме за наявності однакової правової компетентності у використанні процесуальних засобів пізнання обставин, що підлягають доказуванню, втрачається сутність співпраці, тому що пізнавальна діяльність слідчого в кримінальному провадженні вбачається самодостатньою [66, с. 452]. У зв'язку з цим, нам уявляється, що взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні може бути неефективною.

Окрім того, на думку Л. М. Лобойко, взаємодія значно ускладнюється існуванням формалізованої процедури, яка через свою паперову, забюрократизовану форму здебільшого затягує кримінальне провадження, аніж сприяє швидкості й ефективності виконання завдань кримінального провадження [168, с. 41]. Наявна недосконалість правової регламентації призводить до відсутності особистої зацікавленості з обох сторін взаємодіяти між собою, оскільки співробітник оперативного підрозділу ще повинен дочекатися від слідчого доручення, а потім – слідчий має чекати на його виконання [128, с. 297].

З урахуванням зазначеного вбачається, що за умови кримінального процесуального нормування оперативно-розшукової діяльності перестане функціонувати формалізована процедура «взаємодії» слідчих з оперативно-розшуковими підрозділами [136, с. 309]. В цьому контексті варто погодитися з позицією Т.О. Лоскутова, що взаємодія суб'єктів кримінального провадження не повинна охоплюватися спеціальнодозвільним типом правового регулювання, так як співпраця сторони обвинувачення має

внутрішній характер, який жодним чином не порушує питання про будь-яке обмеження прав, свобод і законних інтересів людини [172, с. 46].

Отже, причинами неефективності взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні є:

1) недоцільність взаємодії між суб'єктами, які мають однакову правову компетентність (фаховість) щодо використання процесуальних засобів для пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення, але неоднакову обізнаність у матеріалах кримінального провадження та різні процесуальні повноваження;

2) недосконалість правової регламентації взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів через встановлення складних, формальних (паперових), бюрократичних форм такої взаємодії (наприклад, надання та виконання письмових доручень);

3) незацікавленість співробітників оперативних підрозділів у взаємодії зі слідчим під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні.

Зі змісту кримінального процесуального законодавства (КПК України, підзаконні нормативно-правові акти) мають бути виключені нормативні положення щодо правового регулювання взаємодії між слідчим та співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні.

З урахуванням того, що взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів є суто «внутрішньою справою» сторони обвинувачення, регулювання такої взаємодії, як виняток, може здійснюватися на рівні внутрішньої службової документації.

Здається, що при тотожності негласних засобів пізнавальної діяльності слідчий повинен мати можливість проводити оперативно-розшукові заходи самостійно або мати схожий механізм надання оперативним підрозділам вказівок на проведення оперативно-розшукових заходів в інтересах розслідування, але чинний КПК України не передбачає такої можливості.

Тому слідчий, здійснюючи досудове розслідування кримінального правопорушення, обмежений у використанні негласних засобів пізнавальної діяльності, в той час як пізнання оперативних підрозділів відбувається як до початку кримінального провадження, так і в межах розпочатого досудового розслідування. Також незважаючи на передбачене право слідчого здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії, на практиці їх зазвичай проводять працівники оперативних підрозділів на підставі отриманого доручення. Як зазначає С.Є. Абламський, на сьогодні у практичній діяльності висуваються певні нарікання працівників оперативних підрозділів, що слідчі в окремих випадках зловживають своїми повноваженнями і доручають виконання процесуальних дій, які б могли виконати самостійно [51, с. 80]. Серед типових причин, чому слідчий самостійно не проводить негласні слідчі (розшукові) дії, виокремлюють або наявність значного навантаження у вигляді великої кількості кримінальних проваджень, або відсутність достатнього досвіду організації та проведення негласних слідчих (розшукових) дій [106, с. 292]. Результати анкетування також свідчать, що великою проблемою, яка не дозволяє слідчому проводити негласні слідчі (розшукові) дії самостійно, є його велика завантаженість, на що вказують 90,8% опитаних слідчих та 81,4% опитаних прокурорів (Додаток А). На нашу думку, якщо велика завантаженість слідчого цілком зрозуміла у реаліях сьогодення, то причина, пов'язана з відсутністю досвіду (непрофесіоналізмом) проведення негласних слідчих (розшукових) дій полягає у тому, що слідчий є процесуалістом, який не володіє практичними навичками негласного отримання інформації, оскільки на досудовому розслідуванні з метою збирання доказів частіше використовує гласні засоби отримання відомостей про обставини кримінального правопорушення, а негласні слідчі (розшукові) дії становлять лише певну частину всієї сукупності передбачених у КПК України процесуальних дій. Такі умови не дозволяють слідчому ефективно проводити негласні слідчі (розшукові) дії самостійно. Відсутність спеціальних знань та навичок у цій галузі, а також

через брак фахівців, які володіють загальними засадами проведення оперативно-розшукової діяльності виникає ситуація, коли питання про самостійне здійснення негласних слідчих (розшукових) дій взагалі не розглядається, а заздалегідь планується їх передоручення оперативному підрозділу. Негласна робота вимагає вироблених специфічних вмінь та навичок, значних обсягів часу та цілеспрямованих зусиль, дотримання вимог конспірації та забезпечення безпеки осіб, які їх реалізують. Водночас працівники оперативних підрозділів вже мають достатню кількість знань і необхідні навички для проведення будь-яких таємних дій. Внаслідок цього діяльність слідчого обмежується лише формальним призначенням проведення негласних слідчих (розшукових) дій, але їх подальше здійснення, включаючи застосовані методи, засоби, тактичні прийоми та технічні засоби, повністю залежать від діяльності оперативних підрозділів. До того ж на практиці виникають ситуації, які вказують на відсутність бажання слідчих проводити негласні слідчі (розшукові) дії самостійно. Дійсно, брак спеціальних знань і навичок, необхідних для проведення таких дій є важливими, але не єдиними причинами, чому слідчі не проводять негласні слідчі (розшукові) дії самостійно. Також це відбувається внаслідок неналежної комунікації з оперативними підрозділами та небажанням оперативних працівників співпрацювати зі слідчим, який хоча і має керувати перебігом процесуальної дії, але фактично не є компетентним у їх проведенні, тому що негласне отримання відомостей передбачає наявність специфічних вмінь, досвіду, витрати значного обсягу часу, дотримання вимог конспірації, забезпечення безпеки зазначених осіб тощо [162, с. 60]. Пояснення низької вмотивованості у самостійному проведенні негласних заходів полягає у складності технічної реалізації певних негласних слідчих (розшукових) дій, а також у відсутності належної взаємодії з оперативними працівниками в межах реалізації оперативно-розшукової справи, а також у прихованій протидії оперативних працівників, які не мають змоги розкривати методи, якими користуються при проведенні оперативно-розшукових заходів

і не хочуть ділитися спеціальною технікою через її високу вартість [88, с. 100]. Тому слідчі без вагань передоручають проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам, але брак комунікації та небажання оперативних працівників співпрацювати зі слідчим може призвести до виникнення негативних наслідків під час досудового розслідування. Зазначене, на нашу думку, не сприяє ефективності пізнавальної діяльності слідчого, який не сприймає інформацію безпосередньо, а лише опосередковано аналізує надані оперативними підрозділами відомості. У зв'язку з цим, проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій не повинно ускладнювати пізнавальну діяльність слідчого у кримінальному провадженні.

До того ж в межах положень чинного оперативно-розшукового законодавства існують й інші проблемні аспекти, зокрема, відсутність обмежень кола осіб, щодо яких можливе застосування оперативно-розшукових заходів; відсутність встановлених граничних строків проведення цих заходів; відсутність періодичного контролю з боку суду; відсутність обов'язкового повідомлення особі про обмеження її прав і законних інтересів при проведенні щодо неї оперативно-розшукових заходів [172, с. 130]. Зі свого боку негласні слідчі (розшукові) дії виступають як форма слідчих (розшукових) дій, які мають подібні риси, а саме: 1) вони є процесуальними діями, які мають пошуковий і пізнавальний характер, регульований нормами КПК України; 2) процес проведення негласних слідчих (розшукових) дій та їх результати фіксуються у відповідних процесуальних документах; 3) мета негласних слідчих (розшукових) дій полягає у виявленні та фіксації фактичних даних та відомостей про їх джерела для збирання доказів у кримінальному провадженні або перевірки вже наявних доказів. Таким чином, регламентація оперативно-розшукової діяльності у наявному стані може призвести до свавілля з боку правоохоронних органів, неправомірного обмеження прав, свобод і законних інтересів людини під час оперативно-розшукової діяльності [174, с. 125]. Особливо варто звернути увагу на

ситуацію, коли негласні засоби можуть повторно використовуватися як при перевірці кримінальних правопорушень, що готуються (у формі оперативно-розшукової діяльності), так і після внесення відомостей до ЄРДР (у формі негласних слідчих (розшукових) дій) [67, с. 17]. На жаль, існуюча незбалансованість змісту оперативно-розшукового законодавства створює ряд ризиків й ускладнює використання результатів оперативно-розшукової діяльності в процесі доказування, а провести негласні слідчі (розшукові) дії, які б дозволили вирішити зазначену проблему, до початку досудового розслідування неможливо.

Зауважимо, що пізнавальна складова оперативно-розшукових заходів знаходить свій прояв в оперативно-розшуковому документуванні фактів, що становлять оперативний інтерес (ст. 10 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»), які можуть бути доказами у кримінальному провадженні. З огляду на положення теорії кримінального процесу, документування є результатом пізнавальних дій з виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, вказуючи на пізнавальну тотожність негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. В цьому аспекті справедливою є думка М. С. Цуцкїрїдзе, що матеріали оперативно-розшукової діяльності відображаються у матеріалах кримінального провадження, а, отже, переходять у стадію досудового розслідування [254, с. 140]. Проте розбіжності в процесуальному і доказовому аспектах, при однойменності негласних засобів, суперечать гносеологічній природі пізнавальної діяльності слідчого. В юридичній площині вони однаково обмежують конституційні права і свободи людини, так як призначені для пізнання відомостей, що становлять один із видів охоронюваної законом таємниці, що пояснює наявність суворої регламентації підстав, порядку і контролю за їх проведенням. З тактичного боку, для негласних засобів отримання інформації необхідно задіяти однакові технічні можливості, хоча отриманий результат (інформація) буде ідентичним, за винятком його доказового значення. Така вимога передбачена у ст. 86 КПК України, яка

визначає доказ допустимим, коли він отриманий у порядку встановленому Кодексом. Але оскільки оперативно-розшукові заходи проводяться до початку досудового розслідування, подальше використання їх результатів в процесі доказування потребує процесуальної верифікації. У разі ж проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України є одним із процесуальних засобів збирання доказів (через що не потребують процесуальної верифікації), до початку досудового розслідування виникає питання допустимості здобутих даних як доказів [252, с. 281]. Схожі погляди висловлюють й інші науковці, які досліджували співвідношення оперативно-розшукових і кримінально-процесуальних відносин, зазначаючи що на порівняній складності належного документування результатів оперативно-розшукової діяльності та їх використання як доказів у кримінальних провадженнях [248, с. 73]. Наприклад, у Постанові Верховного Суду від 03.12.2019 року наголошено на недопустимості доказів, отриманих внаслідок проведення оперативно-розшукової діяльності, низки слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки в матеріалах кримінального провадження були відсутні постанови апеляційного суду про проведення оперативно-розшукової діяльності, а стороною обвинувачення не надано до суду їх копії, так як не вирішувалося питання щодо скасування грифу секретності цих постанов [209]. В такому випадку суд позбавлений можливості перевірити та встановити, які оперативно-розшукові заходи санкціоновані судом, а які ні. Відповідно, суд ставить під сумнів щодо яких осіб конкретно та протягом якого строку проводилися оперативно-розшукові заходи, і, найголовніше, чи діяли правоохоронні органи у межах та у спосіб, передбаченими цими судовими рішеннями.

Окрім того у Вироку Печерського районного суду міста Києва від 06.04.2021 року зроблено наголос на необхідності встановлення судом підстав проведення оперативно-розшукових заходів та надання доступу стороні захисту до матеріалів, які стосуються негласних слідчих

(розшукових) дій, як гарантії справедливого судового розгляду. Водночас схожі висновки містять рішення ЄСПЛ («Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства», «Джасперс проти Сполученого Королівства», «Раманаускас проти Литви», «Банніков проти Росії», «Мирилашвілі проти Росії» та ін.). Зокрема у рішенні ЄСПЛ «Мирилашвілі проти Росії» суд вказує, що у змагальному процесі повинні розглядатися не лише докази, які безпосередньо стосуються фактів провадження, але й інші докази щодо визначення допустимості, достовірності та повноти останніх. Суд констатував, що рішення про відмову розкрити матеріали, пов'язані з операцією щодо прослуховування телефонних розмов, результатами якого було обґрунтовано обвинувальний вирок національного суду, не супроводжувалося адекватними процесуальними гарантіями, і крім цього не було достатньо обґрунтованим. Разом з тим, ненадання стороною обвинувачення документів, які слугували правовою підставою для проведення оперативно-розшукових заходів, фактично позбавило суд можливості здійснити належну перевірку законності джерел отримання доказів, якими обґрунтовано обвинувачення та визнати результати оперативно-розшукових заходів як допустимі джерела доказів. Аналогічного порядку застосування імперативних приписів відкриття матеріалів іншій стороні щодо підстав проведення оперативно-розшукових заходів дотримується Верховний Суд у постановках: від 16.01.2019 у справі №751/7557/15-к; від 16.10.2019 у справі №640/6847/15-кта; від 24.03.2021 у справі №310/10466/14; від 16.02.2021 у справі №645/6303/14-к; від 30.01.2020 у справі №688/2647/16-к; від 24.05.2018 у справі №208/8526/15-к; від 17.05.2018 у справі №544/673/13-к; від 24.04.2018 у справі №462/5338/14-к; від 20.03.2018 у справі №753/11828/13-к; від 24.05.2018 у справі №208/8526/15-к; від 12.10.2017 у справі №5-237к(15)17 [87].

На наш погляд, враховуючи аналогічність пізнавального потенціалу, однаковість трудомісткості підготовчих заходів і технічних можливостей, але за наявності ускладненої процедури надання доказового значення

результатам оперативно-розшукових заходів, у порівнянні з негласними слідчими (розшуковими) діями, відсутня необхідність їх розмежування. Рациональніше дозволити слідчому проводити пізнавальну діяльність, використовуючи негласні слідчі (розшукові) дії, як такі, що мають більш змістовне та досконале нормативне висвітлення у процесуальному законі, але за умови охоплення часу їх проведення до моменту внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Разом з тим, за результатами проведеного анкетування 81,7% слідчих і 88,6% прокурорів висловилися, що негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності до початку досудового розслідування необхідно проводити саме у формі негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки вони мають більш змістовну правову регламентацію, ніж оперативно-розшукові заходи (Додаток А).

Незважаючи на правове регулювання у КПК України системи негласних процесуальних засобів пізнання (негласні слідчі (розшукові) дії), слідчий самостійно майже не використовує такі засоби, доручаючи реалізацію останніх оперативним підрозділам. Таке доручення негласних процесуальних засобів пізнання має недолік у вигляді зниження ефективності негласної пізнавальної діяльності.

Причинами доручення реалізації негласних процесуальних засобів пізнання оперативним підрозділам є наступні: некомпетентність слідчого щодо здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, перевантаженість слідчого матеріалами кримінальних проваджень, небажання слідчого проводити негласні слідчі (розшукові) дії.

Проблемою правової регламентації негласних процесуальних засобів пізнання на початковому етапі досудового розслідування є нормативна прогалина щодо не врегулювання можливості здійснення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій до внесення необхідної інформації до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України). Це негативно впливає на результативність пізнавальної діяльності слідчого щодо отримання доказової інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Попри більшу недосконалість норм оперативно-розшукового законодавства порівняно з нормами кримінального процесуального законодавства, негласні засоби пізнання (оперативно-розшукові заходи, які є аналогами негласних слідчих (розшукових) дій), що регулюються Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» можуть використовуватися оперативними підрозділами до внесення відповідних відомостей в ЄРДР.

3.4. Правомірність отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого

Виходячи із визначення процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого, розглянутого в межах цього розділу дисертаційного дослідження, постає питання щодо обґрунтування критерію «правомірності» отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

З одного боку, дотримання вимог кримінального процесуального законодавства щодо допустимості доказів, отриманих в процесі використання слідчим процесуальних засобів пізнання обставин, що мають значення для кримінального провадження, постає як одна із процесуальних гарантій основоположних прав і свобод людини, а з іншого – є гарантією прийняття законного і обґрунтованого судового рішення. Водночас положення, викладені у ст. 86 КПК України вбачаються надто категоричними та безальтернативними, що унеможлиблює здійснення державою своїх функцій щодо захисту суспільства від кримінальних правопорушень, оскільки будь-які процесуальні порушення призводять до визнання доказів недопустимими, що не сприяє належному виконанню завдань кримінального провадження. Проте не кожне порушення процесуальних приписів щодо збирання доказів призводить чи може призвести до порушення прав і свобод людини. В цьому зв'язку необхідно розглянути критерій «правомірності» одержання доказів,

зміст якого є значно ширшим за критерій «законності», що й обумовлює актуальність дослідження зазначеного питання.

З огляду на гносеологічну сутність досудового розслідування, пізнавальна діяльність слідчого головним чином спрямована на отримання достовірного знання про обставини вчиненого кримінального правопорушення. Однак кримінальне процесуальне законодавство з метою забезпечення допустимості, достовірності та достатності одержуваних доказів передбачає, що не будь-які фактичні дані можуть визнаватися доказами у кримінальному провадженні, а лише отримані з передбачених законом джерел (ст. 84 КПК України), та за допомогою визначених процесуальних засобів (ч. 2 ст. 93 КПК України) [170, с. 50]. При цьому якщо вичерпний перелік процесуальних джерел доказів передбачено ч. 2 ст. 84 КПК України, то серед процесуальних засобів збирання доказів зазвичай виокремлюють слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, оскільки під час їх проведення знаходять практичну реалізацію всі пізнавальні прийоми, за допомогою яких відбувається пізнання необхідної інформації [120, с. 40]. Але, виходячи з пізнавальної природи деяких інших процесуальних дій, зокрема окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, затримання тощо), не можна заперечувати факт отримання внаслідок їхнього застосування певних фактичних даних про обставини, що становлять предмет доказування.

Не вдаючись до ґрунтовного розгляду пізнавального аспекту інших (окрім слідчих (розшукових) дій) процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, варто зазначити, що при їх реалізації всі зібрані докази мають відповідати вимозі допустимості, тобто бути отриманими у передбаченому законом порядку (ст. 86 КПК України). Відповідно доказ визнаний недопустимим не може в подальшому використовуватися у прийнятті процесуальних рішень, а також на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення [195, с. 31]. Тому допустимість, як

справедливо зазначає А. Павлишин, слугує гарантією повноти і достовірності доказів у кримінальному провадженні, в тому числі й законності прийнятих на їхній основі процесуальних рішень [197, с. 356].

Зазначений критерій в межах теорії кримінального процесу в питаннях забезпечення законності шляхом дотримання відповідної процедури насамперед характеризується надмірним формалізмом, так як у зв'язку з допущенням, навіть незначних, процесуальних порушень, змінюється вектор усього кримінального провадження, незважаючи на формальне доведення винуватості особи [229, с. 125]. Зокрема С. Є. Абламський наводить низку прикладів судових рішень, у яких докази визнано недопустимими через суто процедурні порушення вимог КПК України (відсутність даних у протоколі про особу, яка проводить слідчу (розшукову) дію, відсутність у протоколі причини виклику свідка тощо) [18, с. 160-162]. Це пов'язано не лише з безумовним застосуванням слідчим положень кримінального процесуального законодавства в процесі пізнавальної діяльності, а й, більшою мірою, з абсолютністю змісту ст. 86 КПК України, яка не зважає на вагомість того чи іншого доказу та його значення для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, не містить винятків щодо визначення ступеня порушення процесуальної процедури (істотного / неістотного). Така категоричність правової регламентації допустимості доказів свідчить, що факт наявності найдрібнішого процесуального порушення безальтернативно призводить до їх недопустимості.

Водночас сучасні погляди на критерій «законності» отриманих доказів вказують на наявність не виправданих формальних перешкод, що не сприяє захисту суспільства і держави від кримінальних правопорушень [173, с. 107]. Натомість з огляду на зміну підходу до визначення змісту предмету правового регулювання у кримінальному процесі основним критерієм допустимості доказів має стати «правомірність», коли законність процесуального порядку отримання доказів залишиться таким, що доповнює його та має другорядне значення [172, с. 180]. Як зазначає Н. В. Глинська,

правомірний характер забезпечується у разі дотримання певної сукупності правових стандартів, і не лише законності, а й обґрунтованості, справедливості, розумності та своєчасності [98, с. 9]. Дійсно критерій «правомірності» в частині дотримання прав і свобод людини вбачається більш досконалим. Це пояснюється тим, що процес збирання доказів за характером є пізнавальною діяльністю у широкому розумінні, але яка має процесуальну форму та чітко визначені межі, хоча стандартизувати творчу (пізнавальну) діяльність слідчого практично неможливо [112, с. 430]. В цьому аспекті для визначення доказів допустимими доречно виходити не з безумовного дотримання встановленого порядку збирання доказів, а з визначення ступеня порушення кримінального процесуального закону, що стосується саме прав і свобод людини.

В ході анкетування за результатами наукового дослідження серед опитаних суддів 54% вважають, що основним недоліком регламентації критерію «законності» отримання доказів (ст. 86 КПК України) є неврахування важливості (цінності) доказів для кримінального провадження, 38% вказують на надмірну категоричність та безумовність дотримання встановленого порядку збирання доказів, а 8% зазначають, що зміст критерію «законності» не містить винятків щодо порушення порядку (процедури) отримання доказу (Додаток Б).

Процесуальний закон передбачає положення щодо визнання доказів недопустимими у разі істотного порушення прав, свобод і законних інтересів людини та визначає перелік безумовних випадків істотних порушень (ст. 87 КПК України) [1, с. 50]. Слід зазначити, що передбачені в переліку випадки не є вичерпними, а використане поняття «істотного» порушення прав і свобод людини є оціночним, змістовне визначення якого залишається не унормованим. Тому положення цієї статті слугують орієнтиром для визначення змісту інших істотних порушень, які хоча і не підпадають під цей перелік, але гарантуються Конституцією та законами України, міжнародними

договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (зокрема Європейською Конвенцією з прав людини).

Судова практика також засвідчує, що допустимість одержаних доказів має визначатися істотністю / неістотністю допущених порушень прав і свободи людини в кримінальному провадженні. Наприклад, у Постанові від 08.10.2019 року Верховний Суд зазначає, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини [207]. Зазначене твердження знайшло своє застосування й у Постанові Верховного Суду від 28.01.2020 року, в межах якої суд дійшов висновку, що правила ст. 87 КПК України щодо зібраних доказів можуть бути підставами для визнання їх недопустимими не за будь-якого порушення процесуального закону, а лише якщо вони призвели до порушення фундаментальних прав і свобод особи, гарантованих у згаданих документах [210]. У Вироку Першотравневого районного суду м. Чернівців від 05.02.2021 р. Суд наголошує, що при вирішенні питання щодо допустимості доказів у кримінальному провадженні необхідно обґрунтовувати не лише сам факт наявності певного порушення законного порядку отримання доказів, але й довести, що це сприяло порушенню фундаментального права або свободи особи та «є настільки істотним, щоб обумовити недопустимість доказу» [86]. Також у Постанові Верховного Суду від 31.08.2022 року міститься вказівка, що суд, вирішуючи питання про допустимість доказів, повинен у межах доводів сторін перевірити, чи міг спосіб їх отримання призвести до істотного порушення прав і свобод людини, передбачених Конвенцією та/або Конституцією України. Якщо суд у підсумку прийняв рішення про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону в частині прав і свобод людини, то суд має зазначити які саме та чії права і свободи було порушено, а також

у чому це виражалось [211]. Враховуючи наведену судову практику, визнаючи доказ недопустимим відповідно до ч. 2 або ч. 3 ст. 87 КПК України, суд повинен зазначити, який саме пункт цих положень став підставою для такого рішення. Якщо суд визнає доказ недопустимим з посиланням на ч. 1 ст. 87 КПК України, суд обов'язково зазначає, наслідком порушення якого саме фундаментального права або свободи стало отримання цього доказу та хто саме зазнав такого порушення. Обґрунтовуючи наявність такого порушення, суд повинен посилатися на конкретні норми Конституції України та/або міжнародних договорів, якими гарантуються ці права та свободи, й, за потреби, на практику відповідних органів, уповноважених тлумачити ці норми. Крім того, суд, вирішуючи питання щодо допустимості доказу з точки зору частини 1 статті 87 КПК, має обґрунтувати, чому він вважає порушення фундаментального права або свободи настільки істотним, щоб зумовити визнання доказу недопустимим [207].

Беручи до уваги судову практику щодо застосування критеріїв до визначення доказів недопустимими, можемо констатувати, що позиція щодо «законності» як головного критерію допустимості доказів є застарілою, оскільки не всі процесуальні порушення можуть спричиняти або мати вплив на порушення прав і свобод людини. З іншого боку в межах чинного кримінального процесуального законодавства жодних критеріїв до істотності / неістотності порушень прав і свобод людини не вироблено, а лише зазначено перелік їх безумовного порушення без уточнення самих критеріїв. Цей підхід законодавця є досить широким з огляду на положення міжнародних нормативно-правових актів, що закріплюють гарантії реалізації фундаментальних прав людини.

Разом з тим, у теорії кримінального процесу вченими звертається увага на визначення істотності / неістотності порушень прав і свобод людини. Так, В. В. Вапнярчук зазначає, що підходячи до питання істотності процесуальних порушень треба зважати на можливість їх усунення, що нейтралізує перешкоди у правовій оцінці реалізованих процесуальних засобів пізнання

(процесуальних дій). Якщо розглядати критерій неістотного порушення, то варто розуміти, що застосовані слідчим процесуальні засоби пізнання не вплинули та не могли вплинути на достовірність отриманого результату, що не перешкоджає прийняттю обґрунтованого рішення, а, отже, не впливає на визнання доказів недопустимими [82, с. 12]. Зі свого боку, істотні порушення завжди ставлять під сумнів достовірність отримання фактичних даних шляхом здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Крім того, при визнанні доказів недопустимими за критерієм «законності» не враховується ступінь важливості здобутих фактичних даних для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення і, як наслідок, притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Тобто цінність доказової інформації для кримінального провадження відповідно до ст.ст. 86, 87 КПК України не впливає на визначення допустимості / недопустимості доказів, що суперечить практиці ЄСПЛ щодо ст. 6 КПЛ [173, с. 109; 270, с. 13].

Отримані результати анкетування суддів також свідчать, що 94% опитаних підтримують позицію, що цінність та вагомість доказів для кримінального провадження є необхідним і важливим критерієм, який обов'язково враховується під час розгляду питання про визнання / невизнання доказів допустимими (Додаток Б).

На наш погляд, лише за критерієм «правомірності» отримання доказів в результаті пізнавальної діяльності слідчого можуть враховуватися вимоги щодо цінності та вагомості відповідних доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим при реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого вбачається необхідним унормувати питання про допустимість доказів лише на підставі критерію «правомірності» та пов'язаної з ним вимоги істотності / неістотності порушень прав і свобод людини.

Зауважимо, що в межах судової практики про істотність тих чи інших порушень прав людини йдеться переважно у розрізі проведення слідчих

(розшукових) дій. Така позиція зумовлена тактичними можливостями останніх справляти визначальний вплив на пізнавальні процеси слідчого, спрямовуючи його діяльність на отримання фактичних даних залежно від встановленого джерела доказів та різновиду відображення слідів [245, с. 4]. Варто погодитись, що в пізнавальній площині зміст, структура та правова природа слідчих (розшукових) дій найбільше прилаштовані для одержання нових знань (доказів), необхідних для належного виконання завдань кримінального провадження. Водночас правила їх проведення детально унормовані кримінальним процесуальним законодавством, у тому числі й вимоги щодо встановлення допустимості отриманих доказів. Тому критерій «правомірності» зазвичай відносять до доказів, зібраних внаслідок реалізації слідчих (розшукових) дій як основних засобів формування інформаційно-доказової бази про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Разом з тим, зміст пізнавальної діяльності слідчого в цілому, й процесуальних засобів пізнання зокрема, не обмежується проведенням слідчих (розшукових) дій, оскільки, як справедливо зазначає В. Ю. Шепітько, пізнавальна діяльність у кримінальному провадженні розглядається в процесі взаємодії між такими особами й об'єктами як: 1) слідчим і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення (чи іншою особою); 2) слідчим і речами (носіями матеріальних відображень про злочин і його учасників) [265, с. 25]. Тобто до засобів пізнавальної діяльності слідчого варто відносити й інші процесуальні дії, передбачені ч. 2 ст. 93 КПК України, які використовуються для дослідження певних матеріальних відображень і опосередкованого (раціонального) пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. До них належать витребування речей і документів, використання окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, накладення арешту на майно, затримання тощо).

Однак загальні положення чинного КПК України не містять у своєму змісті подібних до слідчих (розшукових) дій вимог щодо застосування інших

процесуальних засобів пізнання, незважаючи на те, що при реалізації останніх права і свободи людини мають дотримуватись на тому ж рівні [64, с. 52]. Наприклад, при застосуванні тимчасового доступу до речей і документів (ст. ст. 159, 165 КПК України) не передбачено обов'язкової участі осіб, чії права буде обмежено при проведенні вилучення певних речей, а також не встановлено обов'язок роз'яснювати права, обов'язки та відповідальність особі під час застосування такого заходу забезпечення, що не сприяє забезпеченню права людини на власність, яке є непорушним (ст. 41 Конституції України). Тому істотні порушення прав і свобод людини можуть виникати також у процесі збирання доказів шляхом інших (окрім слідчих (розшукових) дій) процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

В розрізі забезпечення прав і свобод людини під час практичної реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, вочевидь необхідно звернути увагу й на складність процедури їх проведення, зокрема слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з обмеженням конституційних прав. Нормативні положення кримінального процесуального законодавства встановлюють доволі громіздкий, подекуди формалізований механізм провадження тих чи інших слідчих (розшукових) дій, який полягає в обов'язковому складанні та/або погодженні клопотання про проведення слідчої (розшукової) дії чи іншого процесуального засобу збирання доказів. Кропітке дотримання всіх передбачених формальних процесуальних вимог є досить довгим за часом процесом, оскільки потребує складання клопотання у чіткій відповідності до КПК України. Крім того процедура призначення (розшукової) дії гальмується тим, що далі складене клопотання має подаватись до слідчого судді на розгляд, що відбувається виключно у паперовій формі. Наступний крок пов'язаний з реєстрацією клопотання у суді, організаційним розподілом на конкретного слідчого суддю та призначенням до судового розгляду. Враховуючи зазначене, важливо наголосити, що слідчі (розшукові) дії, пов'язані з обмеженням прав і свобод людини, за чинного нормативно-правового регулювання проводяться у

складний спосіб, так як треба складати і погоджувати багато доволі складних за змістом і формою паперів, а також задіяти багато суб'єктів. Крім того фіксація доказів за підсумками використання пізнавальних засобів також відбувається у паперовій формі, що сприяє накопиченню процесуальних документів, внаслідок чого кримінальні провадження можуть налічувати сотні томів.

Наявність надмірної урегульованості дій слідчого щодо використання процесуальних засобів пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення, що має прояв у складанні великої кількості паперів, ускладнює та сповільнює досудове розслідування, залишаючи відбиток на його ефективності, хоча зазначені вимоги мають здебільшого процедурний характер і не здатні вплинути на обмеження прав і свобод людини. Наприклад, паперовий документообіг призводить до того, що після накладення попереднього арешту на майно у невідкладних випадках строк щодо звернення до слідчого судді із клопотанням про арешт майна, який відповідно до ч. 9 ст. 170 КПК України має становити 24 годин, може навмисно затягуватись. Для цього необхідно зареєструвати відправлення документу через поштовий зв'язок, хоча фактично здати його до відділення значно пізніше, так як строк не вважається порушеним, якщо процесуальний документ направлено на пошту до закінчення строку (ст. 116 КПК України). В цьому аспекті Т. О. Лоскутов слушно вказує, що детальне регулювання відносин між органами кримінального судочинства є зайвим через відсутність можливості впливати на обмеження процесуальних прав людини. В іншому випадку процесуальна форма, яка є гарантією дотримання процесуальних прав, переходить у формалізм, створюючи перепони на шляху до здійснення захисту кримінальних прав [172, с. 173]. За такого підходу вимоги, що стосуються організації проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого повинні знайти спрощення у площині впровадження загальних засад діджиталізації [206, с. 431]. Зокрема паперову форму обміну процесуальними документами

(подання клопотань, їх реєстрацію тощо) доречно замінити на електронну, а формальну процедуру фіксації доказів в результаті використання пізнавальних засобів слідчого проводити за допомогою використання сучасних інформаційних технологій [135, с. 94]. На важливості тотальної електронізації документообігу наголошує О. В. Ковальова, пропонуючи створення механізму інформатизації та діджиталізації досудового розслідування [132, с. 261-262]. Інформатизація та діджиталізація покликані змінити способи взаємодії державних органів та здійснення ними своїх повноважень [48, с. 157]. Тому перехід до електронної системи обміну документами та фіксації доказів є необхідним кроком для економії сил і засобів розслідування та спрощення пізнання обставин, що підлягають доказуванню, обумовлюючи підвищення ефективності виконання завдань кримінального провадження в цілому. Разом з тим, для забезпечення критерію «правомірності» отримання доказів вбачається необхідним внесення змін і доповнень до законодавчих кримінальних процесуальних норм щодо спрощення процедурної частини використання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

В цілому на потребі спрощення процедури організації проведення та документування процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого наголошують 65,8% опитаних слідчих і 52,9% прокурорів (Додаток А). Отримані результати обґрунтовуються тим, що наявна система організації проведення та документування процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого є застарілою з огляду на сучасний стан розвитку науки і техніки.

Зважаючи на те, що системою процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого охоплюються не лише слідчі (розшукові) дії, а й інші процесуальні засоби пізнавальної спрямованості (витребування речей і документів, окремі заходи забезпечення кримінального провадження), критерій «правомірності» отримання доказів має розповсюджуватися на всі процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого.

Отже, порядок отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого (а не лише слідчих (розшукових) дій) має оцінюватися, насамперед, за критерієм «правомірності». Оскільки критерій «правомірності» одержання доказів внаслідок застосування процесуальних засобів пізнання є більш змістовним, аніж критерій «законності». Останній стосовно отримання доказів сформульований у КПК України формально та категорично, що унеможлиблює його ефективне використання щодо здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Разом з тим, нормативне регулювання критерію «правомірності» отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого потребує подальшого удосконалення в частині змістовного визначення таких оціночних понять як «істотне», «неістотне» порушення прав і свобод людини. Тому що перелік істотних порушень прав і свобод людини, що регламентований у змісті ч. 2 ст. 87 КПК України не є вичерпним. Під час здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого можуть порушуватися інші права і свободи людини, проте лише істотність / неістотність таких порушень може впливати на допустимість / недопустимість доказів.

3.5. Дефекти правової регламентації часових меж пізнавальної діяльності слідчого

Пізнавальна діяльність слідчого на досудовому розслідуванні, головним чином, спрямована на отримання достовірних знань про обставини вчинення кримінального правопорушення за допомогою визначених процесуальним законодавством засобів і в передбачених часових межах. При цьому нормативні приписи, що регламентують процесуальні строки досудового розслідування у кримінальному провадженні повинні узгоджуватися з принципом розумності строків для забезпечення права

людини на справедливий судовий розгляд. Однак чинна редакція кримінального процесуального закону в частині визначення меж пізнавальної діяльності слідчого не сприяє належному виконанню завдань кримінального провадження внаслідок низки недоліків, зокрема через існування правової регламентації зупинення досудового розслідування. В цьому контексті питання, пов'язані з визначенням часових меж діяльності слідчого на досудовому розслідуванні у розрізі внесених змін до ст. 219 КПК України, залишаються малодослідженими, а, отже, такими що потребують подальшого наукового опрацювання.

З гносеологічних міркувань діяльність слідчого у процесі розслідування кримінальних правопорушень підпорядковується загальним законам пізнання. Однак на відміну від інших видів суспільної діяльності, пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення здійснюється у передбаченій процесуальним законодавством формі. Заразом чинний КПК України не лише визначає межі доказування і сукупність процесуальних засобів пізнання, але й встановлює відповідні строки, впродовж яких слідчий може правомірно збирати, перевіряти й оцінювати докази.

За загальним правилом реалізація кримінальної процесуальної функції сторони обвинувачення відбувається саме в кримінальному провадженні [253, с. 76]. При цьому найбільша кількість пізнавальних засобів, передбачених ч. 2 ст. 93 КПК України, використовується на стадії досудового розслідування. Безумовно, часовий проміжок від внесення відомостей до ЄРДР, чим починається кримінальне провадження, до направлення обвинувального акту до суду у контексті проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій є визначальним, оскільки поза досудовим розслідуванням (у разі його закінчення або зупинення) унеможлиблюється їх використання, що обмежує пізнавальну діяльність слідчого (ч. 8 ст. 223, ч. 5 ст. 280 КПК України).

Варто зазначити, що на підставі Закону України «Про внесення змін до КПК України та інших законодавчих актів України щодо посилення

самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 3509-IX від 08 грудня 2023 року строки досудового розслідування зазнали змін і обчислюються вже не з моменту внесення відомостей до ЄРДР, а лише з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину та складають два місяці [212]. Проте у випадку зупинення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 280 КПК України, строки пізнання предмету доказування призупиняються. Відповідно, подальше встановлення відомостей про предмет доказування з порушенням часових меж пізнання призводить до визнання отриманих доказів недопустимими (ч. 8 ст. 223 КПК України). Як наслідок, слідчий втрачає можливість повною мірою реалізувати процесуальні засоби пізнавальної діяльності, хоча, з іншого боку, для опосередкованого пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення залишаються інші засоби збирання доказів, використання яких не обмежується стадією досудового розслідування. Зокрема процесуальні норми не містять заборони щодо використання поза межами строків слідства інших процесуальних засобів (крім слідчих (розшукових) дій) для формування та перевірки інформаційно-доказової бази. До таких процесуальних засобів варто віднести витребування речей і документів, проведення інших процесуальних дій, в тому числі й окремих заходів забезпечення кримінального провадження, а також для з'ясування місцезнаходження підозрюваного – використання усіх наявних пізнавальних засобів. Таким чином, коли процесуальним законодавством фактично передбачена можливість застосування інших процесуальних засобів пізнання, окрім слідчих (розшукових) дій, вбачається, що пізнавальна діяльність слідчого у разі зупинення досудового розслідування продовжиться, хоча матиме більш «усічений» вигляд.

Окрім того, в зупиненому досудовому розслідуванні строків на таке зупинення у КПК України не передбачено, відповідно пізнавальна діяльність слідчого може проводитись невстановлений проміжок часу, а рішення про зупинення досудового розслідування прийматись невизначену кількість разів

[95, с. 100]. Водночас на практиці, як слушно зазначає Т. О. Лоскутов, зупинення досудового розслідування призводить до зменшення інтенсивності розслідування, внаслідок чого значно збільшується фактичний проміжок часу від внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до розгляду обвинувачення незалежним і безстороннім судом [172, с. 102]. Також при відсутності встановлених часових меж зупинення досудового розслідування і при неможливості повною мірою користуватись процесуальними засобами пізнання, прокурор як процесуальний керівник досудового розслідування не бере до уваги критерій «спосіб здійснення слідчим своїх повноважень» (п. 3 ч. 3 ст. 28 КПК України), тому процесуальна діяльність слідчого протікає повільно та обмежено, за винятком, передбаченим ч. 5 ст. 280 КПК України щодо розшуку підозрюваного. На наш погляд, це створює обґрунтовані ризики, пов'язані з низькою ефективністю та можливим затягуванням кримінального провадження, порушуючи не лише принцип розумності строків, а й право на справедливий судовий розгляд. Тому інститут зупинення досудового розслідування не вирішує питання належного захисту прав, свобод і законних інтересів людини, а головним чином слугує для неправомірного збереження строків досудового слідства, регулюючи їх у бік збільшення.

На особливу увагу заслуговує положення ч. 5 ст. 219 КПК України, відповідно до якого строки із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування входять у загальні строки досудового розслідування [252, с. 238]. За такого підходу особа, якій повідомлено про підозру має може переховуватися від органів досудового розслідування до спливу визначених кримінальним процесуальним законом строків пізнавальної діяльності слідчого, так як час протягом якого здійснювався його розшук включається до строків, передбачених ч. 3 ст. 219 КПК України. Це необґрунтовано звужує межі пізнавальної діяльності слідчого, який у разі зупинення досудового розслідування спрямовує зусилля на розшук особи, а не на пізнання обставин вчинення кримінального

правопорушення, оскільки поведінка підозрюваного, якого оголошено у розшук, не враховується, на відміну від строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, які зупиняються, якщо особа, що вчинила злочин переховується від слідства (ч. 2 ст. 49 КК України). Тому, як стверджує М.С. Цуцкїрїдзе, підозрюваному стає вигідно переховуватися від слідства якомога довше, коли йому гарантується, що строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування включається у зазначені строки [252, с. 239]. Дійсно, якщо особа успішно переховується від органів досудового розслідування аж до спливу строків пізнавальної діяльності слідчого, у подальшому може оскаржити постанову про зупинення кримінального провадження та вимагати закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Таким чином, врегулювання у КПК України зупинення та відновлення досудового розслідування вбачається недоцільним через ризик зниження ефективності досудового розслідування в цілому, та через необхідність виконання формальної роботи щодо складання процесуальних документів зокрема [171, с. 14]. З огляду на зазначене, на нашу думку, правова регламентація зупинення досудового розслідування у чинному КПК України втрачає будь-яку пізнавальну сутність. По-перше, пізнавальна діяльність слідчого відбувається в «усіченому» вигляді внаслідок заборони проводити слідчі (розшукові) дії, що знижує ефективність розслідування (окрім винятку – ч. 5 ст. 280 КПК України), по-друге, розтягується строк кримінального провадження, що супроводжується істотним порушенням прав і свобод учасників кримінального провадження, по-третє, допускається створення сприятливих умов уникнення кримінальної відповідальності для особи, яка переховується від органів досудового розслідування та оголошена в розшук.

Аналогічне питання постає щодо регламентації строків досудового розслідування до моменту повідомлення особі про підозру. Тобто якщо в початому кримінальному провадженні особі повідомлено про підозру, тоді досудове розслідування має закінчитися протягом двох місяців (п. 4 ч. 3 ст.

219 КПК України), але якщо слідчий відтягуватиме цей процес і після внесення відомостей до ЄРДР не повідомлятиме про підозру, період слідства може тривати безстроково. Крім того, щодо такої особи цілеспрямовано не застосовується затримання, оскільки відповідно до ст.42 КПК України, вона набуває статус підозрюваного у випадку її затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення [74, с. 41; 102, с. 300]. Здається, що в подібних випадках слідчий повинен керуватись розумними строками, що є прямою вимогою ст. 6 КПЛ [142], однак протягом цього часу слідчий необмежений у використанні засобів пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення, маючи можливість продовжувати неконтрольоване кримінальне переслідування конкретної особи. Тому відсутність строків дозволяє слідчому навмисно затягувати кримінальне провадження шляхом неповідомлення особі про підозру, а відповідно, здійснювати пізнавальну діяльність свавільно, без жодних часових обмежень. Як засвідчує практика ЄСПЛ, це призводить до порушення права особи на судовий розгляд упродовж розумного строку, що є складовою права на справедливий судовий розгляд згідно ст. 6 КПЛ [167, с. 79]. Вочевидь відсутність у особи процесуального статусу підозрюваного не лише розширює часові межі досудового розслідування, а й не дозволяє належним чином реалізувати своє право на захист від кримінального переслідування. Здається, що у цьому контексті суд зобов'язаний визначити істотним порушенням прав і свобод людини у разі порушення права на захист [50, с. 133]. Однак особа наділяється правами та обов'язками сторони захисту лише після набуття такого статусу (ст. 42 КПК України), в тому числі й правом залучати захисника.

Зауважимо, що опитані практичні працівники підтримують необхідність регламентування у кримінальному процесуальному законі граничних строків реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. Серед слідчих зазначену пропозицію схвалюють 84,2% опитаних, серед прокурорів – 78,6%, серед суддів – 90% (Додаток А, Б.).

Підсумовуючи, варто зазначити, що регламентація часових меж пізнавальної діяльності слідчого має наступні нормативні недоліки. Існування правової регламентації зупинення досудового розслідування (ст. 280 КПК України) не сприяє забезпеченню розумності строків пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Зупинення досудового розслідування призупиняє строки пізнавальної діяльності слідчого, хоча остання фактично може продовжуватися шляхом реалізації інших (крім слідчих (розшукових) дій) пізнавальних засобів, а також використання всіх пізнавальних засобів для з'ясування місцезнаходження підозрюваного. Тобто, незважаючи на нормативне обмеження часових параметрів досудового розслідування, пізнання слідчим обставин кримінального провадження в «усіченому» вигляді може тривати і надалі [59, с. 390]. Це негативно впливає на ефективність пізнавальної діяльності слідчого та дотримання розумного строку такої діяльності, оскільки при фактичному розширенні часових меж пізнавальної діяльності слідчого (винятки, передбачені ч. 5 ст. 280 КПК України) не береться до уваги такий критерій як «спосіб здійснення слідчим своїх повноважень» (п. 3 ч. 3 ст. 28 КПК України), процесуальна діяльність слідчого може здійснюватися лише в обмеженому вигляді щодо використання деяких (не всіх) пізнавальних засобів.

Крім того, за діючими наразі приписами КПК України пізнавальна діяльність слідчого до моменту повідомлення особі про підозру немає чітких часових меж, крім «розумних». Враховуючи те, що критерії розумних строків не завжди беруться до уваги слідчим та прокурором під час досудового розслідування, слідчий до дня повідомлення особі про підозру може здійснювати пізнавальну діяльність свавільно, без жодних часових обмежень. Це не сприяє забезпеченню прав і свобод як потерпілого, так і підозрюваного на стадії досудового розслідування.

Наявність у змісті кримінального процесуального закону норми щодо включення строку з моменту прийняття процесуального рішення про

зупинення досудового розслідування до моменту скасування такого рішення у загальні строки досудового розслідування (ч. 5 ст. 219 КПК України) необґрунтовано звужує часові межі пізнавальної діяльності слідчого. Оскільки у змісті вказаного нормативного положення не враховуються поведінка підозрюваного, який може тривалий час переховуватися від органів досудового розслідування до спливу строків пізнавальної діяльності слідчого, а потім успішно оскаржити постанову про зупинення кримінального провадження та вимагати закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

До того ж нормативні приписи ч. 5 ст. 219 КПК України щодо неврахування поведінки підозрюваного під час розширення часових меж на час зупинення досудового розслідування в результаті оскарження відповідного процесуального рішення суперечать нормі ч. 2 ст. 49 КК України, змістом якої враховується поведінка особи під час перебігу строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Висновки до Розділу 3

1. Процесуальний аспект пізнавальної діяльності слідчого виявляється у використанні слідчим засобів виявлення, фіксування та перевірки доказової інформації, що регулюються нормами кримінального процесуального закону. До процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого належать окремі заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, затримання тощо. Шляхом реалізації останніх слідчий здійснює пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Однак пізнавальна природа деяких заходів забезпечення кримінального провадження обумовлює недосконалість нормативного розмежування слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження, враховуючи їхнє загальне

визначення у нормах кримінального процесуального закону (ст.ст. 131, 223 КПК України).

З огляду на зміст ч. 8 ст. 223 КПК України та враховуючи пізнавальну сутність окремих заходів забезпечення кримінального провадження виникає питання щодо можливості чи неможливості застосування останніх поза межами строків досудового розслідування для з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Оскільки вказана норма КПК України не містить заборони щодо пізнавальної діяльності слідчого саме шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження після закінчення строків розслідування.

2. Для опосередкованого пізнання обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні важливу роль відіграють й інші процесуальні дії, зокрема витребування та отримання речей і документів. Відповідно до законів діалектики останні завжди несуть в собі відповідні інформаційні повідомлення, пізнання яких необхідне для належного виконання завдань кримінального провадження. Витребування та отримання речей і документів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб створюють сприятливі умови для пізнавальної діяльності шляхом реалізації методів аналізу, синтезу, індукції, дедукції тощо, на підставі яких слідчий формує нові знання про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

До системи пізнавальних засобів слідчого, крім слідчих (розшукових) дій мають бути включені окремі заходи забезпечення кримінального провадження та інші процесуальні дії («витребування» та «отримання»), що характеризуються пізнавальною спрямованістю.

3. Процесуальний засіб пізнавальної діяльності слідчого – це засіб, що врегульований нормами кримінального процесуального законодавства, який може правомірно використовуватися слідчим для пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення.

Таке деформалізоване визначення процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого може охоплювати законодавчий зміст різних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження та інших процесуальних дій. Оскільки основним критерієм віднесення процесуальної дії (заходу забезпечення) до процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого є гносеологічна спрямованість (спрямованість на отримання та перевірку доказової інформації) відповідного засобу, а не його назва, законодавча класифікація або нормативне визначення у КПК України.

4. Попри те, що заходи забезпечення кримінального провадження є процесуальними засобами пізнавальної діяльності слідчого законодавець не відносить до загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження таких загальних вимог, що пов'язані із законною (правомірною) процедурою отримання та фіксації доказів, визначенням часу (денний, нічний час) застосування заходів забезпечення кримінального провадження, забезпеченням прав учасників кримінального провадження під час одержання доказової інформації, як це передбачено для слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України).

До того ж процесуальний порядок реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, тимчасовий доступ до речей і документів, ст. 165 КПК України) не включає спеціальних процедурних вимог щодо забезпечення участі осіб, чії права і свободи можуть обмежуватися чи порушуватися в результаті реалізації заходу забезпечення; роз'яснення прав, обов'язків та відповідальності під час застосування заходу забезпечення; часу (денного та нічного) виконання заходу забезпечення; документування стороною обвинувачення доказів, які можуть підтверджувати невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення; використання особою, яка присутня під час реалізації заходу забезпечення, права ставити запитання, оголошувати зауваження або заперечення для фіксації у протоколі; забезпечення участі понятих тощо.

Відсутність у змісті КПК України загальних та спеціальних вимог щодо реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, тимчасового доступу до речей і документів) обумовлює правову невизначеність, що не сприяє законності та правомірності пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення.

5. Незважаючи на правове регулювання у КПК України системи негласних процесуальних засобів пізнання (негласні слідчі (розшукові) дії), слідчий самостійно майже не використовує такі засоби, доручаючи реалізацію останніх оперативним підрозділам. Таке доручення негласних процесуальних засобів пізнання має недолік у вигляді зниження ефективності негласної пізнавальної діяльності.

Причинами доручення реалізації негласних процесуальних засобів пізнання оперативним підрозділам є наступні: некомпетентність слідчого щодо здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, перевантаженість слідчого матеріалами кримінальних проваджень, небажання слідчого проводити негласні слідчі (розшукові) дії.

Проблемою правової регламентації негласних процесуальних засобів пізнання на початковому етапі досудового розслідування є нормативна прогалина щодо не врегулювання можливості здійснення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій до внесення необхідної інформації до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України). Це негативно впливає на результативність пізнавальної діяльності слідчого щодо отримання доказової інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Попри більшу недосконалість норм оперативно-розшукового законодавства порівняно з нормами кримінального процесуального законодавства, негласні засоби пізнання (оперативно-розшукові заходи, які є аналогами негласних слідчих (розшукових) дій), що регулюються Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» можуть використовуватися оперативними підрозділами до внесення відповідних відомостей в ЄРДР.

6. Причинами неефективності взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні є: 1) недоцільність взаємодії між суб'єктами, які мають однакову правову компетентність (фаховість) щодо використання процесуальних засобів для пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення, але неоднакову обізнаність у матеріалах кримінального провадження та різні процесуальні повноваження; 2) недосконалість правової регламентації взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів через встановлення складних, формальних (паперових), бюрократичних форм такої взаємодії (наприклад, надання та виконання письмових доручень); 3) незацікавленість співробітників оперативних підрозділів у взаємодії зі слідчим під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні.

Зі змісту кримінального процесуального законодавства (КПК України, підзаконні нормативно-правові акти) мають бути виключені нормативні положення щодо правового регулювання взаємодії між слідчим та співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні.

З урахуванням того, що взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів є суто «внутрішньою справою» сторони обвинувачення, регулювання такої взаємодії, як виняток, може здійснюватися на рівні внутрішньої службової документації.

7. Порядок отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого (а не лише слідчих (розшукових) дій) має оцінюватися, насамперед, за критерієм «правомірності». Оскільки критерій «правомірності» одержання доказів внаслідок застосування процесуальних засобів пізнання є більш змістовним, аніж критерій «законності». Останній стосовно отримання доказів сформульований у КПК України формально та категорично, що унеможлиблює його ефективне використання щодо здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Разом з тим, нормативне регулювання критерію «правомірності» отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого потребує подальшого удосконалення в частині змістовного визначення таких оціночних понять як «істотне», «неістотне» порушення прав і свобод людини. Тому що перелік істотних порушень прав і свобод людини, що регламентований у змісті ч. 2 ст. 87 КПК України не є вичерпним. Під час здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого можуть порушуватися інші права і свободи людини, проте лише істотність / неістотність таких порушень може впливати на допустимість / недопустимість доказів.

8. Існування правової регламентації зупинення досудового розслідування (ст. 280 КПК України) не сприяє забезпеченню розумності строків пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Зупинення досудового розслідування призупиняє строки пізнавальної діяльності слідчого, хоча остання фактично може продовжуватися шляхом реалізації інших (крім слідчих (розшукових) дій) пізнавальних засобів, а також використання всіх пізнавальних засобів для з'ясування місцезнаходження підозрюваного. Тобто, незважаючи на нормативне обмеження часових параметрів досудового розслідування, пізнання слідчим обставин кримінального провадження в «усіченому» вигляді може тривати і надалі. Це негативно впливає на ефективність пізнавальної діяльності слідчого та дотримання розумного строку такої діяльності, оскільки при фактичному розширенні часових меж пізнавальної діяльності слідчого (винятки, передбачені ч. 5 ст. 280 КПК України) не береться до уваги такий критерій як «спосіб здійснення слідчим своїх повноважень» (п. 3 ч. 3 ст. 28 КПК України), процесуальна діяльність слідчого може здійснюватися лише в обмеженому вигляді щодо використання деяких (не всіх) пізнавальних засобів.

Крім того, за приписами КПК України пізнавальна діяльність слідчого до моменту повідомлення особі про підозру немає чітких часових меж, крім

«розумних». Враховуючи те, що критерії розумних строків не завжди беруться до уваги слідчим та прокурором під час досудового розслідування, слідчий до дня повідомлення особі про підозру може здійснювати пізнавальну діяльність свавільно, без жодних часових обмежень. Це не сприяє забезпеченню прав і свобод як потерпілого, так і підозрюваного на стадії досудового розслідування.

Наявність у змісті кримінального процесуального закону норми щодо включення строку з моменту прийняття процесуального рішення про зупинення досудового розслідування до моменту скасування такого рішення у загальні строки досудового розслідування (ч. 5 ст. 219 КПК України) необґрунтовано звужує часові межі пізнавальної діяльності слідчого. Оскільки у змісті вказаного нормативного положення не враховуються поведінка підозрюваного, який може тривалий час переховуватися від органів досудового розслідування до спливу строків пізнавальної діяльності слідчого, а потім успішно оскаржити постанову про зупинення кримінального провадження та вимагати закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

До того ж нормативні приписи ч. 5 ст. 219 КПК України щодо неврахування поведінки підозрюваного під час розширення часових меж на час зупинення досудового розслідування в результаті оскарження відповідного процесуального рішення суперечать нормі ч. 2 ст. 49 КК України, змістом якої враховується поведінка особи під час перебігу строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Основні результати розділу опубліковані у працях [58; 59; 63; 64; 65; 66; 67; 162].

ВИСНОВКИ

1. В межах гносеології до пізнавальної діяльності висувається низка методологічних вимог, зокрема:

– основою пізнання є розуміння предмета та об'єкта пізнання як явищ об'єктивних, що існують реально та незалежно від свідомості суб'єкта пізнання;

– пізнавальна діяльність ґрунтується на принципах причинності, пізнаваності, повноти й однозначності, порушення яких призводить до нерелевантності і дисфункціональності пізнання;

– пізнання відбувається за умови активного використання загальних раціональних методів, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, абстрагування;

– діяльність щодо отримання нових знань ґрунтується на зв'язку системи об'єктів пізнання (предметність пізнання), системи пізнавальних дій (сукупність методів, спрямованих на реалізацію пізнавальних цілей) і системи знань (поєднання вже наявних відомостей і одержання на їх основі нових знань);

– існуючий зв'язок охоплює всю сукупність пізнаваних процесів та явищ об'єктивної дійсності, всі наявні способи та методи виявлення, усвідомлення, формування, функціонування та розвитку форм відображення дійсності, а також усю множинність раніше встановлених знань.

З урахуванням наведених вимог до пізнавальної діяльності не можна виокремлювати у самостійний вид пізнання процес розслідування кримінальних правопорушень, доказування, криміналістичну діяльність. Незважаючи на те, що пізнавальна діяльність слідчого здійснюється в особливій сфері людської діяльності – у кримінальному провадженні, пізнання слідчого за своєю гносеологічною природою є тотожним загальному пізнанню.

2. Категорії кримінального процесуального пізнання, доказування та розслідування кримінальних правопорушень за своєю природою мають пізнавальний зміст, і підпорядковані загальним законам діалектики, але використовуються крізь призму відповідної галузі (напрямку людської діяльності). У зв'язку з цим, пізнання в діяльності слідчого необхідно розглядати в широкому сенсі, оскільки пізнання в гносеологічному розумінні охоплює і процес розслідування кримінальних правопорушень, і процес доказування та іншу діяльність слідчого у кримінальному процесі.

3. Виокремлення категорії «криміналістичне мислення», що є доволі поширеною в наукових працях, пов'язаних з дослідженням пізнавальної діяльності слідчого, не узгоджується із загальними положеннями теорії пізнання (гносеології). Тому визначати криміналістичне мислення як специфічну інтелектуальну діяльність слідчого, спрямовану на вирішення певних завдань в процесі розслідування кримінальних правопорушень недоцільно. Інтелектуальна діяльність слідчого містить набір таких пізнавальних методів, що є притаманними також для представників багатьох інших професій.

4. Методологічний вплив ситуаційного підходу на пізнавальну діяльність слідчого в розслідуванні кримінальних правопорушень полягає у розробці та вдосконаленні алгоритмів вирішення складних ситуаційних завдань, пов'язаних з проблемами організаційно-управлінського, тактико-психологічного та пошуково-пізнавального характеру.

Основою реалізації ситуаційного підходу є діяльність слідчого, який під час досудового розслідування пізнає обставини вчиненого кримінального правопорушення у взаємозв'язку та динаміці слідчих ситуацій.

5. Криміналістичний аспект пізнавальної діяльності слідчого має найбільший прояв під час здійснення аналізу слідчої ситуації, моделювання криміналістичних версій та розв'язання інтелектуальних завдань при плануванні досудового розслідування. Їх реалізація впливає на ефективність збирання, перевірки й оцінки доказів на досудовому розслідуванні та

залежить від аналітичних здібностей слідчого, його майстерності приймати виважені тактичні рішення.

6. Змістовний аналіз слідчої ситуації та виважене прийняття тактичного рішення потребує від слідчого значних інтелектуальних зусиль з метою виявлення неочевидних взаємозв'язків фактів, процесів, явищ, встановлених на конкретному етапі досудового розслідування. Ця діяльність може бути удосконалена шляхом розробки криміналістикою методичних або змістовних схем.

Одним з перспективних напрямків розвитку криміналістичної рекомендації з аналізу слідчої ситуації уявляється пристосування для цього положень теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРІЗ). За допомогою розподілу задач на частини за методикою ТРІЗ слідчий спроможний розірвати існуючий взаємозв'язок між протиріччями, які є перепонами для розвитку слідчої ситуації та стримують прийняття тактичного рішення під час досудового розслідування.

7. Концепція криміналістичної версії у сучасному розумінні відіграє важливу роль для забезпечення ефективності реконструкції події кримінального правопорушення і пізнання слідчим його окремих обставин. Проте існуючі наразі підходи до побудови криміналістичних версій потребують більшої варіативності, адже процес пізнання слідчим причинно-наслідкових зв'язків вчиненого кримінального правопорушення важко піддається алгоритмізації, обумовлюючи необхідність використовувати нові моделі побудови припущень, заснованих на симбіозі евристичного, логічного та критичного мислення. Ця діяльність може бути оптимізована шляхом використання побудови версій методом АСН або SHDCI, розроблених зарубіжними дослідниками та практиками.

8. Підґрунтям розв'язання інтелектуальних завдань під час планування досудового розслідування кримінальних правопорушень поряд із традиційними версіями можуть виступати типові тактичні завдання та криміналістичні пошукові моделі. Використання тієї чи іншої основи має

обиратися залежно від обсягу та структури наявної у слідчого інформації, а також тих завдань, які у зв'язку з цим виникають (тобто змістом слідчої ситуації у вузькому сенсі). Такий підхід надає слідчому розширені можливості й додаткові механізми для формування системи заходів у конкретному кримінальному провадженні, а, отже, сприяє ефективності планування досудового розслідування за рахунок швидкого вирішення інтелектуальних задач.

Теоретичний і практичний інтерес становить розроблена канадськими криміналістами структурована модель планування розслідування STAIR, зміст якої полягає у забезпеченні оптимального переходу від інтуїтивного, хаотичного розуміння події вчиненого кримінального правопорушення до логічного відокремлення і змістовного дослідження окремих проблемних складових шляхом поетапного аналізу слідчої ситуації.

9. Процесуальний аспект пізнавальної діяльності слідчого виявляється у використанні слідчим засобів виявлення, фіксування та перевірки доказової інформації, що регулюються нормами кримінального процесуального закону. До процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого належать окремі заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, затримання тощо. Шляхом реалізації останніх слідчий здійснює пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Однак пізнавальна природа деяких заходів забезпечення кримінального провадження обумовлює недосконалість нормативного розмежування слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження, враховуючи їхнє загальне визначення у нормах кримінального процесуального закону (ст.ст. 131, 223 КПК України).

З огляду на зміст ч. 8 ст. 223 КПК України та враховуючи пізнавальну сутність окремих заходів забезпечення кримінального провадження виникає питання щодо можливості чи неможливості застосування останніх поза межами строків досудового розслідування для з'ясування обставин

вчиненого кримінального правопорушення. Оскільки вказана норма КПК України не містить заборони щодо пізнавальної діяльності слідчого саме шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження після закінчення строків розслідування.

10. Для опосередкованого пізнання обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні важливу роль відіграють й інші процесуальні дії, зокрема витребування та отримання речей і документів. Відповідно до законів діалектики останні завжди несуть в собі відповідні інформаційні повідомлення, пізнання яких необхідне для належного виконання завдань кримінального провадження. Витребування та отримання речей і документів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб створюють сприятливі умови для пізнавальної діяльності шляхом реалізації методів аналізу, синтезу, індукції, дедукції тощо, на підставі яких слідчий формує нові знання про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

До системи пізнавальних засобів слідчого, крім слідчих (розшукових) дій мають бути включені окремі заходи забезпечення кримінального провадження та інші процесуальні дії («витребування» та «отримання»), що характеризуються пізнавальною спрямованістю.

11. Процесуальний засіб пізнавальної діяльності слідчого – це засіб, що врегульований нормами кримінального процесуального законодавства, який може правомірно використовуватися слідчим для пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення.

Таке деформалізоване визначення процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого може охоплювати законодавчий зміст різних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження та інших процесуальних дій. Оскільки основним критерієм віднесення процесуальної дії (заходу забезпечення) до процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого є гносеологічна спрямованість (спрямованість на отримання та

перевірку доказової інформації) відповідного засобу, а не його назва, законодавча класифікація або нормативне визначення у КПК України.

12. Попри те, що заходи забезпечення кримінального провадження є процесуальними засобами пізнавальної діяльності слідчого законодавець не відносить до загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження таких загальних вимог, що пов'язані із законною (правомірною) процедурою отримання та фіксації доказів, визначенням часу (денний, нічний час) застосування заходів забезпечення кримінального провадження, забезпеченням прав учасників кримінального провадження під час одержання доказової інформації, як це передбачено для слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України).

До того ж процесуальний порядок реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, тимчасовий доступ до речей і документів, ст. 165 КПК України) не включає спеціальних процедурних вимог щодо забезпечення участі осіб, чії права і свободи можуть обмежуватися чи порушуватися в результаті реалізації заходу забезпечення; роз'яснення прав, обов'язків та відповідальності під час застосування заходу забезпечення; часу (денного та нічного) виконання заходу забезпечення; документування стороною обвинувачення доказів, які можуть підтверджувати невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення; використання особою, яка присутня під час реалізації заходу забезпечення, права ставити запитання, оголошувати зауваження або заперечення для фіксації у протоколі; забезпечення участі понятих тощо.

Відсутність у змісті КПК України загальних та спеціальних вимог щодо реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, тимчасового доступу до речей і документів) обумовлює правову невизначеність, що не сприяє законності та правомірності пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення.

13. Незважаючи на правове регулювання у КПК України системи негласних процесуальних засобів пізнання (негласні слідчі (розшукові) дії), слідчий самостійно майже не використовує такі засоби, доручаючи реалізацію останніх оперативним підрозділам. Таке доручення негласних процесуальних засобів пізнання має недолік у вигляді зниження ефективності негласної пізнавальної діяльності.

Причинами доручення реалізації негласних процесуальних засобів пізнання оперативним підрозділам є наступні: некомпетентність слідчого щодо здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, перевантаженість слідчого матеріалами кримінальних проваджень, небажання слідчого проводити негласні слідчі (розшукові) дії.

Проблемою правової регламентації негласних процесуальних засобів пізнання на початковому етапі досудового розслідування є нормативна прогалина щодо не врегулювання можливості здійснення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій до внесення необхідної інформації до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України). Це негативно впливає на результативність пізнавальної діяльності слідчого щодо отримання доказової інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Попри більшу недосконалість норм оперативно-розшукового законодавства порівняно з нормами кримінального процесуального законодавства, негласні засоби пізнання (оперативно-розшукові заходи, які є аналогами негласних слідчих (розшукових) дій), що регулюються Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» можуть використовуватися оперативними підрозділами до внесення відповідних відомостей в ЄРДР.

14. Причинами неефективності взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні є: 1) недоцільність взаємодії між суб'єктами, які мають однакову правову компетентність (фаховість) щодо використання процесуальних засобів для пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення, але неоднакову обізнаність у матеріалах кримінального провадження та різні

процесуальні повноваження; 2) недосконалість правової регламентації взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів через встановлення складних, формальних (паперових), бюрократичних форм такої взаємодії (наприклад, надання та виконання письмових доручень); 3) незацікавленість співробітників оперативних підрозділів у взаємодії зі слідчим під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні.

Зі змісту кримінального процесуального законодавства (КПК України, підзаконні нормативно-правові акти) мають бути виключені нормативні положення щодо правового регулювання взаємодії між слідчим та співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні.

З урахуванням того, що взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів є суто «внутрішньою справою» сторони обвинувачення, регулювання такої взаємодії, як виняток, може здійснюватися на рівні внутрішньої службової документації.

15. Порядок отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого (а не лише слідчих (розшукових) дій) має оцінюватися, насамперед, за критерієм «правомірності». Оскільки критерій «правомірності» одержання доказів внаслідок застосування процесуальних засобів пізнання є більш змістовним, аніж критерій «законності». Останній стосовно отримання доказів сформульований у КПК України формально та категорично, що унеможливорює його ефективне використання щодо здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Разом з тим, нормативне регулювання критерію «правомірності» отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого потребує подальшого удосконалення в частині змістовного визначення таких оціночних понять як «істотне», «неістотне» порушення прав і свобод людини. Тому що перелік істотних порушень прав і свобод людини, що регламентований у змісті ч. 2 ст. 87 КПК України не є

вичерпним. Під час здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого можуть порушуватися інші права і свободи людини, проте лише істотність / неістотність таких порушень може впливати на допустимість / недопустимість доказів.

16. Існування правової регламентації зупинення досудового розслідування (ст. 280 КПК України) не сприяє забезпеченню розумності строків пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. Зупинення досудового розслідування призупиняє строки пізнавальної діяльності слідчого, хоча остання фактично може продовжуватися шляхом реалізації інших (крім слідчих (розшукових) дій) пізнавальних засобів, а також використання всіх пізнавальних засобів для з'ясування місцезнаходження підозрюваного. Тобто, незважаючи на нормативне обмеження часових параметрів досудового розслідування, пізнання слідчим обставин кримінального провадження в «усіченому» вигляді може тривати і надалі. Це негативно впливає на ефективність пізнавальної діяльності слідчого та дотримання розумного строку такої діяльності, оскільки при фактичному розширенні часових меж пізнавальної діяльності слідчого (винятки, передбачені ч. 5 ст. 280 КПК України) не береться до уваги такий критерій як «спосіб здійснення слідчим своїх повноважень» (п. 3 ч. 3 ст. 28 КПК України), процесуальна діяльність слідчого може здійснюватися лише в обмеженому вигляді щодо використання деяких (не всіх) пізнавальних засобів.

Крім того, за приписами КПК України пізнавальна діяльність слідчого до моменту повідомлення особі про підозру немає чітких часових меж, крім «розумних». Враховуючи те, що критерії розумних строків не завжди беруться до уваги слідчим та прокурором під час досудового розслідування, слідчий до дня повідомлення особі про підозру може здійснювати пізнавальну діяльність свавільно, без жодних часових обмежень. Це не сприяє забезпеченню прав і свобод як потерпілого, так і підозрюваного на стадії досудового розслідування.

Наявність у змісті кримінального процесуального закону норми щодо включення строку з моменту прийняття процесуального рішення про зупинення досудового розслідування до моменту скасування такого рішення у загальні строки досудового розслідування (ч. 5 ст. 219 КПК України) необґрунтовано звужує часові межі пізнавальної діяльності слідчого. Оскільки у змісті вказаного нормативного положення не враховуються поведінка підозрюваного, який може тривалий час переховуватися від органів досудового розслідування до спливу строків пізнавальної діяльності слідчого, а потім успішно оскаржити постанову про зупинення кримінального провадження та вимагати закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

До того ж нормативні приписи ч. 5 ст. 219 КПК України щодо неврахування поведінки підозрюваного під час розширення часових меж на час зупинення досудового розслідування в результаті оскарження відповідного процесуального рішення суперечать нормі ч. 2 ст. 49 КК України, змістом якої враховується поведінка особи під час перебігу строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ablamskyi, S., Havryliuk, L., Drozd, V., & Nenia, O. (2021). Violación sustancial de los derechos humanos y las libertades como requisito previo para la inadmisibilidad de las pruebas. *Justicia*, 26(39). P. 47-56.
2. Association of Chief Police Officers. Practice advice on Core investigative doctrine. ACPO Centrex, 2005. 140 p. URL: <https://web.archive.org/web/20220712103151/https://library.college.police.uk/docs/acpo/Core-Investigative-Doctrine.pdf> (дата звернення: 18.04.2024)
3. Agirre, Xabier & Bergsmo, Morten & Stahn, Carsten & Smet, Simon & Nielsen, Christian & Oxburgh, Gavin & Lidén, Moa. (2020). *Quality Control in Criminal Investigations*. Torkel Opsahl Academic EPublisher Brussels. 1074 p.
4. Al'tshuller, Genrikh Saulovich. *And suddenly the inventor appeared: TRIZ, the theory of inventive problem solving*. Technical Innovation Center, Inc., 1996. 171 p.
5. Andersen, Stig. (2019). *Technical Report: A preliminary Process Model for Investigation*. 20 p.
6. Ask, K. (2006). *Criminal investigation: motivation, emotion and cognition in the processing of evidence*. 68 p.
7. Brian D. Carrier. *A hypothesis-based approach to digital forensic investigations*. PhD thesis. Purdue University, 2006. P. 169.
8. Brown, J.S., Collins, A. & Duguid, P. (1989). *Situated Cognition and the Culture of Learning*. *Educational Researcher*, 18(1). P. 32-42.
9. Callaos, N. (2013). *Knowledge and Cognition. ; McCarthy N. Philosophy in the Making*. *Ingenia*. 2006. Pp. 47-51.
10. Čentěš, J. a kol. *Trestné právo procesné. Všeobecná časť. 2. vydanie*. Šamorín: Heuréka, 2022. 487 s.
11. Chen, Wang-Chih, and Jahau Lewis Chen. *Innovative method by design-around concepts with integrating the algorithm for inventive problem solving*. *Journal of Mechanical Science and Technology* 28 (2014). P. 201-211.

12. Choo, Chun Wei. (1996). The knowing organization: How organizations use information to construct meaning, create knowledge and make decisions. *International journal of information management* 16.5. Pp. 329-340.
13. Codice di procedura penale. URL: <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale/libro-terzo/titolo-ii/> (дата звернення: 08.04.2024).
14. Critchley, Hugo D., Jessica Eccles, and Sarah N. Garfinkel. Interaction between cognition, emotion, and the autonomic nervous system. *Handbook of clinical neurology*. Elsevier, 2013. Vol. 117. Pp. 59-77.
15. Daniel A. Reilly (2019). Finding the truth with criminal investigation: suspect, subject, defendant. Lanham: Rowman & Littlefield. 424 p.
16. Daniel Kahneman, Paul Slovic, Amos Tversky Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases Cambridge University Press. 1982. 555 p.
17. Dean G. The experience of investigation for detectives: Doctoral Dissertation. Brisbane, Australia: Queensland University of Technology, 2000.
18. Drozd V. G., Ablamskyi S. Y. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2020. P. 150-165.
19. Ducasse C. J. On the nature and the observability of the causal relation. *Causation* / edited by E. Sosa and M. Tooley. Oxford University Press, 1993. P. 128.
20. Dyntu V. The scene of the crime as an object for research. *Legal scholarly discussions in the XXI century*. 2019. P.p. 39-59.
21. Edward De Bono Lateral Thinking: Creativity Step by Step, Harper Perennial; Perennial Libra edition 24 Feb. 2015. 303 p.
22. Effective investigations. Improving the application of the investigative mindset. Scope of practice guidelines. College of Policing. 2021. 8 p.
23. Fahsing I. A. The Making of an Expert Detective: Thinking and Deciding in Criminal Investigations. University of Gothenburg, Sweden, 2016. P. 17-19

24. Frindte, Wolfgang (1995). Radikaler Konstruktivismus und Social constructionism-sozialpsychologische Folgen und die empirische Rekonstruktion eines Gespenstes. In: H.R.Fischer (ed.). Pp. 103-129.
25. Gehl, Rod & Plecas, Darryl. (2016). Introduction to Criminal Investigation: Processes, Practices and Thinking. New Westminster, BC: Justice Institute of British Columbia. 233 p.
26. Greeno, J. G. (1998). The Situativity of Knowing, Learning, and Research. *American Psychologist*, 53(1). P. 5-26.
27. Gross G. *Kriminalpsychologia*. Garz, 1898. 734 p.
28. Harper D. Etymology of forensic. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/word/forensic> (дата звернення: 08.03.2024).
29. Hegel G. W. F. *The Logic of Hegel: Translated from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences with Prolegomena*. Oxford: Clarendon Press, 1874. 498 с.
30. Holzhauer H. *Kriminalistische Serendipity – Ermittlungserfolge im Spannungsfeld zwischen Berufserfahrung, Gefühlsarbeit und Zufallsentdeckungen. Über die Bedeutung von Serendipity im Rahmen (kriminal) polizeilicher Ermittlungstätigkeit: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades*. Hamburg. 2016. P. 43.
31. Hulievata, N. H. (2014). Primary Sources Of Nevolin’s Historical And Legal Doctrine. Actual problems of improving of current legislation of Ukraine. № 35. P. 3-13.
32. Irving K., Hyland M. Causal isomorphism and complementarity: Setting the record straight. *The Journal of Mind and Behavior*. 1989. Pp. 197-203.
33. Kahneman D. (2013). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux. 512 p.
34. Kolflaath, E. (2019). Hypoteser i etterforskningsplaner. In E. H. Olsvik and P. Risan (Eds.), *Etterforskning under lupen*. Oslo: Politihøgskolen. URL: https://www.researchgate.net/publication/346463303_Structured_Hypothesis_Development_in_Criminal_Investigation_-

A method aimed at providing a broad and objective starting point for a criminal investigation Peer reviewed and accepted Version (дата звернення: 18.04.2024).

35. Kruglanski, A. W., & Webster, D. M. (1991). Group members' reactions to opinion deviates and conformists at varying degrees of proximity to decision deadline and of environmental noise. *Journal of Personality and Social Psychology*. № 61. P. 212-225.

36. List F. *Lehzbuch des deutschen Strafrechts*. Berlin, 1892. 663 p.

37. Morgan D. Jones *The Thinker's Toolkit: 14 Powerful Techniques for Problem Solving*. June 30, 1998. 384 p.

38. Negus T. W. APM. AFP Investigations Doctrine. URL: <https://www.afp.gov.au/sites/default/files/PDF/IPS/AFP%20Investigations%20Doctrine.pdf> (дата звернення: 18.04.2024).

39. Onions (ed.). *The Oxford Dictionary of English Etymology*. 1966. 1025 p.

40. Petter R. *The investigative mindset: a critical review: dis. ... degree of BSc*. University of Portsmouth, Portsmouth, 2013.

41. Raue, Martina, and Sabine G. Scholl. (2018). The use of heuristics in decision making under risk and uncertainty. *Psychological perspectives on risk and risk analysis: Theory, models, and applications*. P. 153-179.

42. Røsberg, André Roy Flo (2016). "The abductive organised crime detective": Thinking, knowledge and methodical awareness amongst specialised Norwegian organised crime detectives concerning the practical use of hypothesis-driven investigation methodology. 71 p.

43. Sunde, N. (2020). *Structured Hypothesis Development in Criminal Investigation: A method aimed at providing a broad and objective starting point for a criminal investigation*. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*. SAGE Publications. 26 p.

44. Tonini P. *Manuale di procedura penale*. Quindicesima edizione. Milano: Giuffrè Editore, 2014. 1124 p.

45. Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases: Biases in judgments reveal some heuristics of thinking under uncertainty. *Science*. 185(4157). P. 1124-1131.

46. VanLehn, K. (1988). 14 Problem Solving and Cognitive Skill Acquisition. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/3072.003.0016> (дата звернення: 18.04.2024).

47. Walder G. *Kriminalistisches Denken*. Auflage 2. Hamburg, 1960. 350 p.

48. Yuriy P. Tymoshenko; Oleksandr I. Kozachenko; Dmytro P. Kyslenko; Maryna S. Horodetska; Maryna V. Chubata; Serhii S. Barhan (2022). Latest technologies in criminal investigation (testing of foreign practices in Ukraine). *Revista Amazonia Investiga*. Vol. 11. Issue 51. P. 149-160. DOI: 10.34069/AI/2022.51.03.14. (дата звернення: 18.04.2024).

49. Zlotin, Boris, and Alla Zusman. *Inventive Problem Solving (TRIZ), Theory*. Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation and Entrepreneurship. Cham: Springer International Publishing, 2020. 1492-1506.

50. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків: Панов, 2015. 240 с.

51. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2017. 152 с.

52. Азаров Ю., Хабло О., Конюшенко Я. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 135-141.

53. Ананьїн В. О., Горлинський В. В., Пучков О. О., Уваркіна О. В. Філософські проблеми наукового пізнання: конспект лекцій. Київ : ІСЗЗІ КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. 90 с.

54. Аркуша Л. І., Алєнін Ю. П., Волошина В. К. та ін. Доказування в сучасному кримінальному провадженні: навч.-метод. посіб. Одеса: Фєнікс, 2021. 108 с.

55. Астапенко О. В. Витребування та подання предметів і документів як способи збирання доказів на досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2009. 249 с.

56. Астапенко О. В. Допустимість доказів при їх оцінці в ході кримінально-процесуального доказування. *Підприємство господарство і право*. 2005. № 10. С. 144–146.

57. Бабенко І. Ю. Сучасні гарантії реалізації прав людини на стадії досудового розслідування за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь: ДЮІ МВС України. 2021. 16 с.

58. Барган С. С. Вимоги до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 1. С. 207-211.

59. Барган С. С. Дефекти правової регламентації часових меж пізнавальної діяльності слідчого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 388-390.

60. Барган С. С. Канадська модель планування розслідування злочинів. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (27 травня 2022 року, м. Хмельницький)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 96-98.

61. Барган С. С. Концепції пізнання слідчого в процесі розкриття і розслідування злочинів. *Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Сучасні підходи боротьби зі злочинністю: погляди молодих вчених» (м. Кривий Ріг, 02 липня 2021 року)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2021. С. 187-190.

62. Барган С. С. Методика аналізу слідчої ситуації. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. 3 (76). С. 135-142.

63. Барган С. С. Поняття процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Партнерство та взаємодія підрозділів системи МВС з органами державної влади та громадськістю» (м. Кривий Ріг, 03 листопада 2023 року)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 81-84.

64. Барган С. С. Правомірність отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Європейські Перспективи*. 2024. № 2. С. 48-53.

65. Барган С. С. Проблеми нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 560-565.

66. Барган С. С. Щодо неефективності взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні. *II Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» (м. Хмельницький, 14 березня 2024 року)*. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2024. С. 451-454.

67. Барган С.С. Негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право*. 2024. Вип. 80. Ч. 3. С. 14-18.

68. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Кримінальний процес України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 328 с.

69. Батюк О. В. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 323 с.

70. Беспалько І. Л. Особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження у процесі кримінального процесуального

доказування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 75. Ч. 2. С. 151-157.

71. Беседа Г. В. Характеристика пізнавальних дій в судовому контрольному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Вип. 63. С. 245-250.

72. Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін. Криміналістика: підручник / за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., доп. Київ: Атіка, 2001. 544 с.

73. Бобечко Н. Р., Фігурський В. М., Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 309-316.

74. Борисов В. І., Глинська Н. В., Зеленецький В. С., Шило О. Г. Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 160 с.

75. Ботнарєнко І. А. Слідча версія: поняття та сутність. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 283-289.

76. Булулуков О. Ю. Об'єкти і суб'єкти тактичних рішень у криміналістиці. *Проблеми законності*. 2016. С. 165-174.

77. Булулуков О. Ю. Оптимізація тактичних рішень: суб'єктивна та об'єктивна обумовленість. *Проблеми законності*. 2016. С. 166-177.

78. Булулуков О. Ю. Тактичні рішення в криміналістиці: проблеми психології. *Проблеми законності*. 2015. С. 87-94.

79. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

80. Буслинський В. А., Скрипка П. І. Основи філософських знань. Львів: Новий світ-2000, 2004. 352 с.

81. Вапнярчук В. В. Гносеологічні основи процесу доказування. *Публічне право*. 2012. № 1. С. 91-98.

82. Вапнярчук В. В. Істотність порушень кримінальної процесуальної форми як умова визнання доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 8-16.

83. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

84. Ватраль А. В. Засоби кримінально-процесуального пізнання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 47-55.

85. Великанов С. В. Події-причини як елемент предмета теорії причинності в криміналістиці. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2013. Вип. 26. С. 188-200.

86. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 05.02.2021 р. Справа № 725/3425/20. Провадження № 1-кп/725/170/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94675382> (дата звернення: 09.03.2024).

87. Вирок Печерського районного суду міста Києва від 06.04.2021 р. Справа № 711/5338/16-к. Провадження № 1-кп-118/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96356145> (дата звернення: 14.02.2024).

88. Вінчук В.В. Проблеми визначення суб'єктів, які мають право ініціювати та проводити негласні слідчі (розшукові) дії. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження*. Харків. 2021. С. 99-103.

89. Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Давидова Д. В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2021. 197 с.

90. Возняк С. Метафізичний вимір кантівського апріорі. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 2. С. 55-63.

91. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

92. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2001. 427 с.

93. Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В., Іщенко А. В. Криміналістика: підручник : у 2 т. Харків, 2018. Т. 1. 384 с.

94. Волобуєва О. О. Окремі аспекти участі адвоката під час затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 596-599.

95. Волобуєва О. О., Городецька М. С., Лоскутов Т. О., Кубарев І. В., Шульга А. О. Кримінальний процес України: досудове розслідування: навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

96. Воляннюк Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В. та ін. Соціальна психологія: навч. посіб. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

97. Галась І. А. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро: ДДУВС. 2019. 18 с.

98. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2015. 42 с.

99. Гловюк І. В. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: питання системності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 87-92.

100. Гловюк І. В. Актуальні питання вдосконалення статті 132 КПК України. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Одеса: Юрид. літ., 2017. С. 178-179.

101. Гловюк І. В. Арешт майна у кримінальному провадженні: резерви удосконалення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку*

держави та права в умовах євроінтеграції. Одеса: Юридична література, 2016. С. 280-282.

102. Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 299-311.

103. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: моногр. Дніпропетровськ: Акад. митної служби України, 2010. 314 с.

104. Гнатенко В. С. Теоретико-правова парадигма доказування у кримінальному провадженні: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 140 с.

105. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. С. 1-9.

106. Головко М. Б. Особливості співвідношення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 290-293.

107. Гончаренко В. Г., Нор В. Т., Шумило М. Є. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Київ: Юстиніан, 2012. 1224 с.

108. Гора І. В., Колесник В. А. Пізнання в кримінальному процесі та оперативно-розшуковій діяльності у світлі положень нового кримінального процесуального законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 325-335.

109. Горошко В. В. Концептуалізація тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 70-74.

110. Гринько Л. П. Криміналістична алгоритмізація: окремі проблеми теорії та практики. *Проблеми правоохоронної діяльності. Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 145-150.

111. Groshewiy Yu. M., Tacyy V. Ya., Tumanjanc A. P. ta in. Кримінальний процес: підручник. Харків: Право, 2013. 824 с.

112. Гузела М. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 423-434.

113. Гумін О. М., Римарчук Р. М. Практичне застосування обмеження спеціального права в контексті заходів забезпечення кримінального провадження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 271-273.

114. Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2016. 80 с.

115. Дерев'янюк С. П. Когнітивна психологія: навч. посібник. Чернігів: Лозовий В. М., 2012. 184 с.

116. Динту, В. А., Гресь, Ю. О., & Гресь, Ю. О. (2019). Технологія прийняття тактичного рішення: проблемні питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 350-354.

117. Дмитрієва Л. В. Ситуаційний підхід у розслідуванні звалтувань, вчинених неповнолітніми. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6, т. 2. С. 121-123.

118. Домашенко О. М. Критерії співвідношення тактичного ризику і тактичних помилок у слідчій діяльності. *Web of Scholar*. 2017. С. 60-65.

119. Дудко О. В. Захист адвокатом права власності на арештоване майно у кримінальному провадженні. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*. Харків. 2019. С. 216-220.

120. Журавель В. А. Слідчі (розшукові) дії як засоби формування доказів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 22-30.

121. Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). Харків: Гриф, 2004. 175 с.

122. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2002. 20 с.

123. Івченко А. О. Глумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2002. 543 с.

124. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя. 2021. 474 с.

125. Карпов Н. С. Слідчі ситуації: поняття, сутність та значення у досудовому кримінальному провадженні про податкові злочини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. С. 122-129.

126. Кирильчук А., Наконечний Ю. Методологія та організація досліджень в науках про Землю: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 496 с.

127. Кирпа С. С. Проведення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 216-221.

128. Князєв С. Взаємодія слідчого зі співробітником оперативного підрозділу у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 11. С. 295-301.

129. Коваленко А. В. Сутність та методологічне значення праксеологічного підходу в криміналістиці. *Наукові записки НаУКМА*. 2020. Т.5. С. 32-39.

130. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

131. Ковальова О. В. Доказування як форма пізнання у досудовому розслідуванні. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя. 2020. № 5. С. 295-298.

132. Ковальова О. В. Інформаційна парадигма досудового розслідування в Україні: теоретико-прикладний аспект: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 320 с.

133. Ковальчук С. О. Збирання нових доказів як спосіб перевірки речових доказів під час досудового розслідування. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 3. С. 165.

134. Ковальчук С. О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. №2 (10). С. 1-24.

135. Когут І., Циганюк Ю. Діджиталізація кримінального провадження в контексті удосконалення механізмів взаємодії слідчого та дізнавача із прокурором. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс*. Вінниця. 2022. С. 94-95.

136. Когутич І. І. Проект КПК України: негласні слідчі (розшукові) дії. *Митна справа*. 2011. № 6 (78). Ч. 2. Кн. 1. С. 305-312.

137. Колесник В. А. Пізнання в кримінально-процесуальній діяльності та роль криміналістичної тактики в його забезпеченні. *Зб. Наук. Праць НА СБ України*. 2011. № 38. С. 157-163.

138. Колесников О. В. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Харків: УкрДАЗТ, 2008. 170 с.

139. Комісарчук Р. В. Епістемологічні основи криміналістики. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. С. 163-167.

140. Комісарчук Р. В. Діяльнісна природа практичного криміналістичного мислення. *Право і суспільство*. 2020. № 2, ч. 3. С. 106-112.

141. Комісарчук Р. В. Перспективи розвитку криміналістичного мислення. *Держава та регіони*. 2020. № 1 (67). Т. 2. С. 137-142.

142. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.03.2024).

143. Конверський А. Є. Логіка: 2-ге вид., виправл. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 391 с.

144. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія. Харків: Факт, 2001. 311 с.
145. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза). *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 58-64.
146. Коновалова В.Є. Версія: концепція і функція у судочинстві. Харків: Консум, 2000. 176 с.
147. Коновалова В.О. Інновації в криміналістиці і їх використання при вирішенні розумових завдань у розслідуванні злочинів. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці*. 2019. С. 68-72.
148. Корецький О.П. Методологічний підхід до теорії пізнання у кримінальному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 3 (32). С. 88-92.
149. Король В.В., Мельник В.М. Пізнавальна та посвідчувальна діяльність слідчого як структурні елементи кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 148-152.
150. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики: автореф. дис. ... д.ю.н. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. 30 с.
151. Котюк І. І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації: монографія. Київ: Київський університет, 2004. 208 с.
152. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
153. Кравцов О. В., Южакова Г. О. Основи нелінійного аналізу. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 156 с.
154. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. Київ: Книга, 2005. 528 с.

155. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Голос України. 2012. №№ 90-91. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print#n2001> (дата звернення 08.03.2024).

156. Крушеницький А. В. Витребування та отримання речей і документів в системі процесуальних дій. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 152-164.

157. Крушеницький А. В. Витребування та отримання речей і документів як засіб збирання доказів у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії в галузі права. Кропивницький: Донецький державний університет внутрішніх справ. 2023. 246 с.

158. Крушинський С. А. Співвідношення пізнання та доказування у кримінально-процесуальній доктрині. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 4 (04). С. 130-135.

159. Кубарев І. В. Тактична операція «збір відомостей на місці виявлення трупа». *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 161-168.

160. Кубарев І. В. Тактичні завдання розслідування: організаційний аспект. *Криміналістика XXI століття*. Харків: Право, 2010. С. 367-370.

161. Кубарев І. В., Барган С. С. Логічні основи планування досудового розслідування. *Науковий вісник УжНУ*. 2023. Вип. 80 (6). Ч. 2. С. 153-159.

162. Кубарев І. В., Барган С. С. Щодо права слідчого проводити НСРД особисто. *Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий ріг, 26 травня 2023 року)*. Кривий ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 59-61.

163. Кубарев І. В., Татаренко С. В., Барган С. С. Тактичні рішення на досудовому розслідуванні: технологічний аспект. *IV Всеукраїнська науково-практична конференція. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів (м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 року)*. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України. 2021. С. 131-134.

164. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія. Київ: НАВСУ НВТ «Правник», 2000. 145 с.
165. Лазарев А.П. Процесуальні вимоги до механізму проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2021. Вип. 32. С. 45-53.
166. Лисаченко С. Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2021. 280 с.
167. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина, 2014. 432 с.
168. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове провадження: монографія. Київ: Істина, 2012. 288 с.
169. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.
170. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
171. Лоскутов Т. О. Правове регулювання строків досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2 (79). С. 11-18.
172. Лоскутов Т. О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ. 2016. 445 с.
173. Лоскутов Т. О. Щодо критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 106-110.
174. Лоскутов Т. О., Єпринцев П. С., Шапарь А. О. Щодо правового регулювання негласних засобів отримання інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення. *Регіональні особливості злочинності: сучасні тенденції та стратегії протидії: матеріали*

всеукраїнської науково-практичної конференції. Кривий Ріг: Криворізький навчально-науковий інститут, 2021. С. 122-125.

175. Лук'яненко Ю. В. Теоретичні та прикладні питання прокурорський нагляд за законністю здійснення затримання особи. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування*. 2016. С. 88-89.

176. Лукашевич В. Г. Доказування як процесуальна форма та криміналістичний метод пізнання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. № 1. С. 186-192.

177. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пізнавальна діяльність в розслідуванні злочинів. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2009. № 4. С. 147-151.

178. Макаренко Є. І. Чи є доказом факт затримання підозрюваного в учиненні злочину. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 177-184.

179. Максименко С., Деркач Л., Кіричевська Е., Касинець М. Психологія когнітивних процесів: науковий посібник. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 420 с.

180. Маланчук П. М., Сторчака М. В. Особливості криміналістичних версій. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 6. С. 84-88.

181. Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2005. 20 с.

182. Малярова В.О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця: дис. канд. юрид. наук. Харків. 2005. 262 с.

183. Маник О. В. Процесуальний порядок затримання особи без ухвали слідчого судді: дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2023. 241 с.

184. Мельник В. П., Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. Т. 24. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-74578> (дата звернення: 08.03.2024).

185. Мельник С. М. Процесуальна форма у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ. 2001. 22 с.

186. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підруч. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ: Либідь, 1999. С. 115-117.
187. Мінаков М. А. Досвід та походження пізнання. Практична філософія. 2005. №2. С. 212-219.
188. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. 2-е вид., перероб і доп. Київ: Либідь, 1999. 536 с.
189. Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень: наук.-практ. посіб. Донецьк: Цифрова типографія, 2012. 134 с.
190. Нерсесян А. С. Забезпечення майнових прав громадян і юридичних осіб при застосуванні тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні. *Судова апеляція*. 2015. № 2(39). С. 50-56.
191. Нестерова М. О. Когнітивістика: витоки, виклики, перспективи: монографія. Суми: Університетська книга, 2015. 334 с.
192. Никоненко М. Я. Види заходів забезпечення кримінального провадження та їх місце і роль у процесі доказування. *Судова апеляція*. 2014. № 1. С. 49-54.
193. Одерій О. В. Теоретичне осмислення початкового етапу досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 4. С. 258-263.
194. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.
195. Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2016. 216 с.
196. Осетрова О. С. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 142-154.
197. Павлишин А. Окремі питання допустимості доказів за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 356-364.

198. Павлюк О. С. Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 212-215.

199. Палюх А. Особливості процесу пізнання при бригадному методі розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 1. С. 95-101.

200. Пархоменко Я. О. Заходи забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення із заходами кримінального процесуального примусу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 26.4. 2017. С. 162-165.

201. Пархоменко Я. О. Підстави застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 43 (2). С. 183-185.

202. Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 3 вид. перероб. і допов. Львів: «Новий Світ 2000», 2004. 528 с.

203. Пилипенко Д. О. Принципи кримінально-виконавчого права: теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2023. 428 с.

204. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2011. № 1 (3). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmapp.pdf> (дата звернення: 14.02.2024).

205. Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 285 с.

206. Поливанюк В. Д. Особливості призначення деяких судових експертиз при розслідуванні злочинів, вчинених у банківській системі України з використанням сучасних інформаційних технологій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 41. С. 431-438.

207. Постанова Верховного Суду від 08.10.2019 р. Справа № 639/8329/14-к. Провадження № 51-8259км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666> (дата звернення: 09.03.2024).

208. Постанова Верховного Суду від 15.06.2021 р. Справа № № 204/6541/16-к. Провадження № № 51-2172км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97736430> (дата звернення: 24.03.2024)

209. Постанова Верховного Суду від 24.05.2018 р. Справа № 332/2781/15-к. Провадження № 51-2854км18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74409389> (дата звернення: 14.02.2024).

210. Постанова Верховного Суду від 28.01.2020 р. Справа № 359/7742/17. Провадження № 51-2114км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87334567> (дата звернення: 09.03.2024).

211. Постанова Верховного Суду від 31.08.2022 р. Справа № 756/10060/17. Провадження № 13-3кс22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141457> (дата звернення: 09.03.2024).

212. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 08.12.2023 № 3509-IX. *Офіційний вісник України*. 12.01.2024. № 6. Стор. 15. Ст. 255.

213. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-559/0/4-13 від 05.04.2013 р. *II Судовий вісник*. Київ, 2013. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text> (дата звернення: 24.03.2024)

214. Пчеліна О. В. Ситуаційний підхід у методиці розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 1 (2). С. 155-159.

215. Рідченко Л. О. Багатоаспектність нелінійності постнекласичного знання. *Світогляд-Філософія-Релігія: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 8. С. 81-89.
216. Рогальська В. В. Отримання речей і документів стороною обвинувачення в кримінальному провадженні за законодавством України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. Вип. 4. С. 128-131.
217. Рогальська В. В. Затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді: процесуальні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 198-201.
218. Рогальська В. В. Регламентація та реалізація права на інформування осіб, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, в контексті забезпечення справедливого судочинства: окремі аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 2(23). Т. 3. 2018. С. 266-270.
219. Рубанець О. М. Філософські проблеми наукового пізнання: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2013. 232 с.
220. Сакун А.В., Ліпін М.В., Войнаровська Л.І., Ільїна Г.В. Мислення, пізнання, навчання: синергія взаємодії: посібник. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 125 с.
221. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : У 2 ч. Ч. 1. Харків: Консум, Основа, 1999. 416 с.
222. Синчук В. Л. Функції типових версій у методиці розслідування вбивств. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи. Харків: Юрінком Інтер, 2004. С. 200-203.
223. Синчук О. В. Типові версії в структурі криміналістичної методики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 21 с.
224. Сіверс З. Ф. Психологічний контекст феномена пізнання та когнітивного бар'єра в умовах утрудненої взаємодії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2012. С. 194-200.
225. Старушкевич А. В. Криміналістичне мислення: поняття та зміст. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1-2 (10-11). С. 243-250.

226. Старушкевич А. В. Сутність криміналістичного мислення. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. Київ-Маріуполь. 2018. С. 329-334.

227. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 31 с.

228. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: дис. ... док. юрид. наук. Київ. 2005. 272 с.

229. Стоянов М. М., Торбас О. О. Нові критерії допустимості доказів у кримінальному процесі. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 125-130.

230. Стратонов В. М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності: монографія. Харків: Видавництво Херсонського державного університету, 2009. 441 с.

231. Стратонов В. М. Поняття та зміст пізнавальної діяльності слідчого під час розслідування злочинів в контексті епістимологічних знань. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2008. Т. 21 (60). № 2. С. 235-240.

232. Стратонов В. М. Розвиток окремої криміналістичної теорії пізнавальної діяльності. *Актуальні проблеми політики*. 2010. Вип. 39. С. 335-340.

233. Стратонов В. М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ., 2010. 36 с.

234. Страхова С. В. Версія як рішення слідчого: теоретичні (формалізовані) підстави її місця, ролі, використання. *Форум права*. 2013. С. 536-542.

235. Тарароєв Я. В. Дольська О. О. Дишкант Т. М. та ін. Філософські проблеми сучасно наукового пізнання: підручник. Харків: Видавець Іванченко І. С., 2023. 350 с.

236. Татарин Н. М. Властивості та значення планування розслідування кримінальних правопорушень. *Забезпечення стійкості у складних умовах: збірник матеріалів доповідей учасників міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції*. 2023 р. Харків, 2023. 288 с.

237. Тіщенко В. Технологія та евристика як складові пізнавальної діяльності у розслідуванні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2 (115). С. 188-194.

238. Томин С. В. Криміналістична версія як засіб профілактики кримінальних правопорушень. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнар. науково-практич. симпозіуму*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького. 2016. Вип. 3. С. 279-282.

239. Трофименко О.-А. С. Дефініція, об'єкт, предмет, мета, завдання, принципи, ознаки та функції категорії криміналістична версія. *Право і суспільство*. 2016. № 6 (2). С. 208-212.

240. Трофименко О.-А. С. Поняття процесу побудови криміналістичних версій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 102-105.

241. Трофімов Ю. Л. Психологія: підручник. Київ: Либідь, 2008. 560 с.

242. Тулайдан В. Г. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Ужгород: УжНУ, 2017. 105 с.

243. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Витяг від 07.02.2014. Вищий спеціалізований суд. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text> (дата звернення: 30.01.2024).

244. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис. ... д-ра. юрид. наук. Київ. 2017. 31 с.

245. Халупенко Д. М. Слідчі (розшукові) дії як пізнавальні засоби слідчого й прокурора за чинним КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 19. С. 1-6.

246. Халупенко Д. М. Співвідношення пізнання і доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 3. С. 81-91.

247. Халупенко Д. М. Щодо сутності пізнавальної діяльності прокурора в досудовому розслідуванні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. №4 (25). С. 84-88.

248. Цехан Д. М. Інформація як змістовна складова ОРД. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 2. С. 67-74.

249. Цехан Д. М. Стратегія оперативно-розшукової боротьби зі злочинністю в умовах нової моделі кримінального переслідування. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу*. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 625-627.

250. Цехан Д. М., Гловюк І. В., Оперативно-розшукова діяльність та кримінальне переслідування: проблеми співвідношення (функціональний аспект). *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 340-344.

251. Цільмак О. М. Загальнологічні методи побудови та перевірки криміналістичних версій. *Юридичний бюлетень*. 2015. № 1. С. 113-119.

252. Цуцкірідзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія. Київ: Алерта, 2020. 562 с.

253. Цуцкірідзе М. С. Щодо меж пізнавальної діяльності слідчого. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018 № 35. Т. 2. С. 76-79.

254. Цуцкірідзе М. С. Щодо потреби єдності пізнавальної діяльності, здійснюваної на її досудових етапах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 50. Т. 2. С. 138-142.

255. Чемерис І. М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 341-343.

256. Чемерис І. М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Публічне право України: пошук оптимальних моделей правового регулювання*. 2018. С. 95-97.

257. Чистолінов О. М., Черков В. О. Негласні слідчі (розшукові) дії: крок уперед або нівелювання оперативно-розшукової діяльності. *Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України*. Київ. 2011. С. 85-87.

258. Чмиленко Ф. О., Жук Л. П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.

259. Чорний Г. О. Методика розслідування розбоїв з проникненням у житло: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 1998. 17 с.

260. Шай Р. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: їх спільні та відмінні риси і проблеми нормативного регулювання. *Європейські перспективи*. 2021. № 4. С. 114-119.

261. Швидкий О. Г. Планування та організація початкових слідчих дій при розслідуванні квартирних крадіжок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2000. 18 с.

262. Шевчук В. М. Можливості застосування типових тактичних операцій у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 24, т. 4. С. 135-138.

263. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

264. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика. Системно-структурний аналіз: монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 431 с.

265. Шепітько В. Ю. Пізнавальна функція слідчої діяльності та її інтерпретація в криміналістиці. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 25-28.

266. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. Криміналістика: підручник. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

267. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.

268. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82-86.

269. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40-48.

270. Юдківська Г. Допустимість доказів як одна з гарантій справедливого судового процесу відповідно до статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 7-13.

271. Юшко В. О. Роль та значення кримінально-процесуального пізнання у правоохоронній діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків. 2011. Вип. 22. С. 252-260.

272. Юшко В. О. Специфіка пізнання в дослідчому кримінальному процесі: структура та зміст. *Право і безпека*. 2010. №5 (37). С. 220-224.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Узагальнені відомості
за результатами опитування
120 слідчих Національної поліції України,
70 прокурорів органів прокуратури
(всього опитано 190 респондентів)

Кількісні показники результатів анкетування суддів		
Запитання	Кількість (%)	
	Слідчі	Прокурори
1. Що можна віднести до процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого?		
Всі засоби, що врегульовані нормами кримінального процесуального законодавства та мають пізнавальну спрямованість	67 (55,8%)	45 (64,2%)
Будь-які засоби збирання доказів, передбачені ч. 2 ст. 93 КПК України	13 (10,8%)	16 (22,9%)
Слідчі (розшукові) дії	30 (25%)	6 (8,6%)
Інший варіант відповіді (негласні слідчі (розшукові) дії)	10 (8,4%)	3 (4,3%)
2. Чи необхідно закріпити у чинному КПК України повний перелік процесуальних засобів пізнання слідчого?		
Так, зазначений перелік є необхідним	83 (69,2%)	45 (64,3%)
Ні, процесуальні засоби пізнавальної діяльності передбачено у змісті гл. гл. 20, 21 КПК України	28 (23,3%)	18 (25,7%)
Ні, процесуальні засоби пізнавальної діяльності передбачено у змісті ч. 2 ст. 93 КПК України	9 (7,5%)	7 (10%)
Інший варіант відповіді	0 (0%)	0 (0%)
3. Чи можуть застосовуватися окремі заходи забезпечення кримінального провадження для отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення?		

Так, для отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення можуть застосовуватися окремі заходи забезпечення кримінального провадження (наприклад, тимчасовий доступ до речей і документів)	107 (89,2%)	55 (78,6%)
Ні, для отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення не можуть застосовуватися заходи забезпечення кримінального провадження	13 (10,8%)	15 (21,4%)
Інший варіант відповіді	0 (0%)	0 (0%)
4. Чи має регламентувати КПК України граничні строки реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого?		
Так, норми КПК України мають містити норми, що регулюють граничні строки реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого	101 (84,2%)	55 (78,6%)
Ні, у положеннях КПК України не доцільно закріплювати граничні строки реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого	19 (15,8%)	15 (21,4%)
5. Чи виникають під час Вашої правозастосовної діяльності спірні питання, пов'язані з використанням інших (окрім слідчих (розшукових) дій) процесуальних засобів пізнання у зупиненому кримінальному провадженні?		
Так, під час зупиненого досудового розслідування виникали спірні питання щодо застосування затримання з метою приводу, тримання під вартою	77 (64,1%)	40 (57,1%)
Ні, таких питань не виникало	29 (24,2%)	25 (35,7%)
Інший варіант відповіді (так, під час зупиненого досудового розслідування виникали спірні питання стосовно реалізації негласних слідчих (розшукових) дій)	14 (11,7%)	5 (7,2%)
6. У якій формі (негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи) необхідно використовувати негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого до початку досудового розслідування?		
У формі негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки вони мають більш змістовну правову регламентацію, ніж оперативно-розшукові заходи	98 (81,7%)	62 (88,6%)
У формі оперативно-розшукових заходів, оскільки їх нормативне регулювання одночасно	22 (18,3%)	8 (11,4%)

ґрунтується на вимогах, передбачених ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» і КПК України		
7. За яких причин слідчий самостійно не проводить негласні слідчі (розшукові) дії?		
Відсутність у слідчого спеціальних навичок та вмінь	9 (7,5%)	7 (10%)
Велика завантаженість слідчого	109 (90,8%)	57 (81,4%)
Інший варіант відповіді (Відсутність у слідчого бажання, особиста незацікавленість)	2 (1,7%)	6 (8,6%)
8. Чи потребує спрощення процедура організації проведення та документування процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого?		
Так, потребує спрощення шляхом запровадження електронного документообігу процесуальних документів, насамперед, тих, які стосуються прокурорського нагляду та судового контролю	79 (65,8%)	37 (52,9%)
Так, потребує спрощення через встановлення у КПК України повноважень слідчого щодо винятково технічної фіксації його пізнавальної діяльності	38 (31,7%)	26 (37,1%)
Ні, наявна система організації проведення та документування процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого є традиційною та не має негативного впливу на ефективність кримінального провадження	3 (2,5%)	7 (10%)
Інший варіант відповіді	0 (0%)	0 (0%)

**Узагальнені відомості
за результатами опитування
50 суддів**

Кількісні показники результатів анкетування суддів	
Запитання	Кількість (%)
1. Що можна віднести до процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого?	
Всі засоби, що врегульовані нормами кримінального процесуального законодавства та мають пізнавальну спрямованість	37 (74%)
Будь-які засоби збирання доказів, передбачені ч. 2 ст. 93 КПК України	10 (20%)
Слідчі (розшукові) дії	3 (6%)
Інший варіант відповіді	0 (0%)
2. Чи необхідно закріпити у чинному КПК України повний перелік процесуальних засобів пізнання слідчого?	
Так, зазначений перелік є необхідним	37 (74%)
Ні, процесуальні засоби пізнавальної діяльності передбачено у змісті гл. гл. 20, 21 КПК України	9 (18%)
Ні, процесуальні засоби пізнавальної діяльності передбачено у змісті ч. 2 ст. 93 КПК України	4 (8%)
Інший варіант відповіді	0 (0%)
3. Чи можуть застосовуватися окремі заходи забезпечення кримінального провадження для отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення?	
Так, для отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення можуть застосовуватися окремі заходи забезпечення кримінального провадження (наприклад, тимчасовий доступ до речей і документів)	40 (80%)
Ні, для отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення не можуть застосовуватися заходи забезпечення кримінального провадження	1 (2%)

Інший варіант відповіді (так, під час застосування процесуального затримання може отримуватися інформація про обставини вчиненого кримінального правопорушення; під час накладення арешту на майно отримується інформація про походження майна, його місцезнаходження, приналежність права власності підозрюваному)	9 (18%)
4. Чи має регламентувати КПК України граничні строки реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого?	
Так, норми КПК України мають містити норми, що регулюють граничні строки реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого	45 (90%)
Ні, у положеннях КПК України не доцільно закріплювати граничні строки реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого	5 (10%)
5. Чи виникають під час Вашої правозастосовної діяльності спірні питання, пов'язані з використанням інших (окрім слідчих (розшукових) дій) процесуальних засобів пізнання у зупиненому кримінальному провадженні?	
Так, під час зупиненого досудового розслідування виникали спірні питання щодо застосування затримання з метою приводу, тримання під вартою	39 (78%)
Ні, таких питань не виникало	11 (22%)
Інший варіант відповіді	0 (0%)
6. Яких загальних вимог щодо реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого у вигляді застосування заходів забезпечення кримінального провадження не вистачає у КПК України?	
Визначення часу (денний, нічний час) застосування заходів забезпечення кримінального провадження,	17 (34%)
Забезпечення участі понятих	12 (24%)
Забезпечення участі осіб, чиї права і свободи можуть обмежуватися чи порушуватися, роз'яснення прав, обов'язків та відповідальності під час застосування заходу забезпечення	14 (28%)
Документування стороною обвинувачення доказів, які можуть підтверджувати невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення	7 (14%)
7. Які можна виокремити недоліки правової регламентації критерію «законності» отримання доказів (ст. 86 КПК України)?	
Категоричність та безумовність дотримання встановленого порядку збирання доказів	19 (38%)
Неврахування важливості (цінності) доказів для	27

кримінального провадження	(54%)
Інший варіант відповіді (Відсутність винятків щодо порушення порядку (процедури) отримання доказу)	4 (8%)
8. Чи необхідно враховувати цінність та вагомість доказів для кримінального провадження під час розгляду питання про визнання / невизнання їх допустимими?	
Так, потрібно враховувати цінність та вагомість доказів для кримінального провадження під час розгляду питання про визнання / невизнання їх допустимими	47 (94%)
Ні, непотрібно враховувати цінність та вагомість доказів для кримінального провадження під час розгляду питання про визнання / невизнання їх допустимими	3 (6%)

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
доктор юридичних наук, професор
Стор НАЗИМКО
«06» травня 2024 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Олексій ОДЕРІЙ, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

3. Артур ВОЛОБОСВ, завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки факультету № 3 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор філософії

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Баргана Сергія Сергійовича на тему: «Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти» зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика» та «Кримінальний процес», а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цієї дисципліни, зокрема в частині:

– пристосування до потреб пізнавальної діяльності слідчого основних положень теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРИЗ);

- встановлення особливостей інтелектуальних механізмів побудови криміналістичних версій шляхом їх алгоритмізації на прикладі методів «Структурованої розробки гіпотез у кримінальному провадженні» («SHDCI») та «Аналізу конкуруючих гіпотез» («АСН»);
- обґрунтування допоміжного значення тактичних завдань і криміналістичних пошукових моделей під час планування розслідування;
- з'ясування впливу ситуаційного підходу на процес розкриття і розслідування кримінальних правопорушень;
- визначення поняття процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого;
- надано пропозиції щодо використання критеріїв «законності» та «правомірності» під час оцінки порядку отримання доказів у кримінальному провадженні.

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Ольга ГАПОНЮК
Олексій ОДЕРІЙ
Артур ВОЛОБОЄВ

<p>ЗАРЕЄСТРОВАНО в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ « 06 » травня 2024 р. Науковий співробітник ВОНР Буга Т.В. (підпис, прізвище)</p>

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
доктор юридичних наук, професор

Єгор НАЗИМКО

«06» травня 2024 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії:

Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії:

1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

3. Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор філософії, капітан поліції.

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Баргана Сергія Сергійовича на тему: «Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти» зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального процесуального права.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

- обґрунтування того, що процесуальним засобом пізнавальної діяльності слідчого є засіб, що врегульований нормами кримінального процесуального законодавства, який може правомірно використовуватися слідчим для пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення;
- виокремлення основного критерію віднесення процесуальної дії (заходу забезпечення) до процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого, яким є гносеологічна спрямованість відповідного засобу, а не його назва, законодавча класифікація або нормативне визначення у КПК України;
- встановлення недосконалості нормативного регулювання всіх процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, що зумовлює виникнення проблем правозастосування при реалізації заходів забезпечення кримінального провадження поза межами строків досудового розслідування;
- доведення того, що загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження мають охоплювати загальні вимоги, пов'язані із правомірною процедурою отримання та фіксації доказів.

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

Андрій ЗАХАРЧЕНКО

Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність

Донецького державного університету внутрішніх справ
« 06 » травня 2024.

Науковий співробітник ВОНР

 Буга Т.С.
(підпис, прізвище)

ПРОПОЗИЦІЇ

щодо внесення змін і доповнень до
Кримінального процесуального кодексу України

До Кримінального процесуального кодексу України пропонується внести такі зміни і доповнення:

1. Доповнити КПК України статтею 132¹ такого змісту:

«Стаття 132¹. Вимоги до застосування заходів забезпечення кримінального провадження

1. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час застосування заходу забезпечення кримінального провадження осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед застосуванням заходу забезпечення кримінального провадження особам, щодо яких спрямований відповідний захід, роз'яснюються їхні права та обов'язки, передбачені цим Кодексом, а також відповідальність, встановлена законом.

2. Особам, які присутні під час застосування заходу забезпечення кримінального провадження забезпечується право ставити питання, оголошувати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку реалізації відповідного заходу забезпечення, які фіксуються у протоколі.

3. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження у нічний час (з 22 години до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх застосуванні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного, а також крім здійснення кримінального провадження у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу.

4. У разі отримання в результаті застосування заходів забезпечення кримінального провадження доказів, які можуть вказувати на невинуватість

особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний застосувати захід забезпечення кримінального провадження в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

5. Тимчасовий доступ до речей і документів в житлі чи іншому володінні особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування, крім здійснення кримінального провадження у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу.

Поняті можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки виконання тимчасового доступу до речей і документів в житлі чи іншому володінні особи.

6. Заходи забезпечення кримінального провадження не можуть застосовуватися після закінчення строків досудового розслідування, крім їх застосування за дорученням суду. Будь-які заходи забезпечення кримінального провадження застосовані з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими».

2. У ст. 214 КПК України:

викласти друге речення ч. 3 ст. 214 КПК України таким чином:

«У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду), негласні слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії, а також застосовані невідкладні заходи забезпечення кримінального провадження».

3. У ст. 280 КПК України:

викласти зміст ч. 5 ст. 280 КПК України у такій редакції:

«Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного».

4. У ст. 615 КПК України:

викласти перший абзац п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України таким чином:

«У разі введення воєнного стану та якщо:

1) відсутня технічна можливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань - рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова, яка повинна містити відомості, передбачені частиною п'ятою статті 214 цього Кодексу. У невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду), негласні слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії, а також застосовані невідкладні заходи забезпечення кримінального провадження».

викласти третій абзац п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України таким чином:

«При проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, при виконанні тимчасового доступу до речей і документів в житлі чи іншому володінні особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні процесуальні дії (захід забезпечення) здійснюються без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, застосування тимчасового доступу до речей і документів в житлі чи іншому володінні особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису».

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Барган С. С. Методика аналізу слідчої ситуації. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. 3 (76). С. 135-142.

2. Yuriy P. Tymoshenko; Oleksandr I. Kozachenko; Dmytro P. Kyslenko; Maryna S. Horodetska; Maryna V. Chubata; Serhii S. Barhan (2022). Latest technologies in criminal investigation (testing of foreign practices in Ukraine). *Revista Amazonia Investiga*. Vol. 11. Issue 51. P. 149-160. DOI: 10.34069/AI/2022.51.03.14.

Особистий внесок здобувача: визначено перспективні напрями використання сучасних технологій в діяльності слідчого.

3. Кубарєв І. В., Барган С. С. Логічні основи планування досудового розслідування. *Науковий вісник УжНУ*. 2023. Вип. 80 (6). Ч. 2. С. 153-159.

Особистий внесок здобувача: визначено поняття, зміст та значення типових тактичних завдань та криміналістичних пошукових моделей при плануванні досудового розслідування.

4. Барган С. С. Проблеми нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 560-565.

5. Барган С. С. Вимоги до реалізації окремих процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 1. С. 207-211.

6. Барган С. С. Дефекти правової регламентації часових меж пізнавальної діяльності слідчого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 388-390.

7. Барган С. С. Правомірність отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Європейські Перспективи*. 2024. № 2. С. 48-53.

8. Барган С. С. Негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія право. 2024. Вип. 80. Ч. 3. С. 14-18.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Кубарев І. В., Татаренко С. В., Барган С. С. Тактичні рішення на досудовому розслідуванні: технологічний аспект. *IV Всеукраїнська науково практична конференція. Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів (м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 року)*. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України. 2021. С. 131-134.

Особистий внесок здобувача: визначено можливості використання спеціального алгоритму вирішення винахідницьких задач при здійсненні аналізу слідчої ситуації.

10. Барган С. С. Концепції пізнання слідчого в процесі розкриття і розслідування злочинів. *Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Сучасні підходи боротьби зі злочинністю: погляди молодих вчених» (м. Кривий Ріг, 02 липня 2021 року)*. Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2021. С. 187-190.

11. Барган С. С. Канадська модель планування розслідування злочинів. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (27 травня 2022 року, м. Хмельницький)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 96-98.

12. Кубарев І. В., Барган С. С. Щодо права слідчого проводити НСРД особисто. *Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий ріг, 26 травня 2023 року)*. Кривий ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 59-61.

Особистий внесок здобувача: виокремлено типові причини, з яких слідчий не має реальної можливості провести негласні слідчі (розшукові) дії самостійно.

13. Барган С. С. *Поняття процесуального засобу пізнавальної діяльності слідчого. Всеукраїнська науково-практична конференція «Партнерство та взаємодія підрозділів системи МВС з органами державної влади та громадськістю» (м. Кривий Ріг, 03 листопада 2023 року).* Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 81-84.

14. Барган С. С. *Щодо неефективності взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» (м. Хмельницький, 14 березня 2024 року).* Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2024. С. 451-454.